

!!

!!

لومړی فصل:

د ولس منفي ليدلوری

که څه هم زموږ بادرکه او هوښيار ولس په لويه پيمانه له رسمي تعليم څخه بې برخې دی او ټول وگړي يې تعليم يافته نه دي، خو سياسي شعور لري. د بن تر پرېکړې وروسته په ټول هېواد کې ازادې راډيوگانې فعاليت کوي، چې دا د سياسي شعور په وده کې خپل رول لري. له پېرور اهيښې جوماتونه زموږ د ټولنيز قضاوت رښتيني مراکز دي او د ولس تر منځ په غم-بنادي کې هم خلک د ټولنيزو قضايو په اړه بحثونه کوي. که دغو بحثونو ته په ځير وکتل شي، نو څرگنديږي چې عام قضاوت داسې دی، چې اوسنی دولت تگلاره نه لري، په زعامت او مشري نه پوهېږي او د مؤثریت خاوند نه دی. له همدې کبله په ټول هېواد کې د خلکو تر منځ يو منفي ليدلوری موجود دی.

خلک پوهېږي چې دولت بې اغېزې شوی، اقتصادي نظام نه لرو، د ملت حيثيت او ملي هويت مو تر بل هر وخت ضعيف او د کمزورۍ پړاو ته د رسېدلو په حال کې دی.

له نړيوالې ټولنې سره مو اړيکي په خطرناک حالت کې دي. له هېواد کې د کار بهرني انجانسان راتلونکي په اړه د اړو نړيوالې نظامي عناصرو کې د انټي سي سي مخونو زياتې شوې دي.

نه بې امنه او بې ډيسپلینه

د روازو ته رالاند شوي او که نيوالې ټلوالي د ځواکونو پر

و وسله والو موخه د دولت ي خپل هدف ته رسېدلي او د مفکوره پياوړې کړې، چې بریتيه او په اداري فساد کې

بې کوم ټاکلی هدف نه لري. د پر لور پرمخ ولاړ شي او د

د مهمو مسایلو په اړه په ويا هم داسې پېښ شوي، سألې په باب د دولت موقف و هېواد مشر چې څرگنده يا دا چې په دوامداره توگه نه دولت جوړولای شي او نه

ن پرېکړه وشوه هغه وخت په ه مندي موجوده وه.

پيل دمخه په ناڅاپي ډول يو ردي، چې بحث پيل شي د نا نظر کتل، ځکه د خلکو تر

خبرې وکړې، نو د ټولو له خبرو څخه د يوې مثبتې ملي اجماع په حواله يوه روښانه غوښتنه دا وه، چې افغانستان بايد يو داسې قوي دولت ولري، چې وکولى شي د يو موټي ملت هيلې تر سره کړي. په افغان ولس کې د مثبتې ملي اجماع حس له دې څخه هم څرگند پده، چې د بن پروسه يې بريالۍ او شوې پرېکړې يې تر سره کړې.

که څه هم ويل کېږي، چې د بن پروسې گډونوال زياتره د ملت واقعي استازي نه وو، خو د دې پرېکړې تاريخي اهميت دا و، چې د يوې داسې پروسې بنسټ کېږدي، چې وکولى شي په راتلونکي کې يو افغانستان شموله مشروع دولت جوړ کړي، چې د افغانانو د ارادې محصول وي.

د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د بن پروسه په لاندینيو مشخصو مراحلو طبقه بندي شوه:

۱. د قدرت انتقال او د لنډ مهالې ادارې تشکيل.
  ۲. د بېړنۍ لويې جرگې جوړول او د انتقالي ادارې ټاکل.
  ۳. د نورو کميسيونونو په گډون د اساسي قانون د کميسيون جوړول.
  ۴. د اساسي قانون د جرگې د ايرول، په اساسي قانون بحث او تصويبول.
  ۵. د ولسمشرۍ ټاکنې کول.
  ۶. د ولسي او مشرانو جرگو ټاکنې کول.
- د لنډ مهالې ادارې اصطلاح د دې لپاره استعمال شوه، چې څرگنده کړي، چې دا يوه انتقالي مرحله ده، چې د ملت د رايې استازيتوب نه شي کولى.

ښاغلی حامد کرزی د لنډ مهالې او انتقالي دورې مشر

منځ دا يقين ډېر کمزوری و، چې بويه تردومره اوږدې کورنۍ جگړې وروسته به هم دوی وکولى شي، چې د خپل راتلونکي په اړه په ازادانه توگه بحث وکړي، خو د وکيلانو باور هغه وخت په ټينگېدو شو، چې ويې ليدل د جرگې خپمې ته څوک له وسلو سره د راتگ اجازه نه لري. په همدې وخت کې د ملي اردو لومړنی غونډ، چې پلى راغلى و، په ډېر متانت او کلکې ارادې وکولى شول، چې د کابل پوليتخنيک له دروازې څخه نيولې د جرگې تر خپمې پورې بې له وسلې ودرېږي، مگر دا ټوله فضا هغه وخت بدله شوه، چې د بدخشان ولايت يو وکيل صاحب د خلکو تر منځ ودرېد او په ډېره حوصله يې د جرگې غړيو او گډونوالو ته وينا وکړه. د دې وينا لومړۍ جمله به مې هېڅ وخت هم له ياده ونه وځي چې په لوړ غږ يې وويل: "زه نن د بدخشان وکيل نه يم، زه د پکتيا وکيل يم، د باميان وکيل يم، د ننگرهار وکيل يم، د کندهار وکيل يم او....." په همدې ترتيب دغه وکيل صاحب د ډېرو ولايتونو نومونه ياد کړل او جمله يې په دې پای ته ورسوله، چې دا ټول راغلي وکيلان د سرلوري افغانستان وکيلان دي. د جرگې په خيمه کې ناستو ټولو وکيلانو د دغه وکيل صاحب وينا په کلکه تاييد کړه او ويې ويل، چې موږ يو موټی ملت يوو، چې د يو موټي او سرلوري افغانستان د راتلونکي لپاره گډې هيلې لرو.

د دې هدف دا نه و، چې گواکې زموږ په بېلابېلو سيمو کې مختلفې ستونزې نه وې بلکې هدف دا و، چې په ملي کچه زموږ برخليک يودى او موږ اړ يو، چې د خپلو راتلونکو نسلونو ژوند ته مثبت او بنسټيز تغير ورکړو.

د بېړنۍ لويې جرگې پر مهال چې ما له څومره استازو سره

له بله پلوه مبهم وو. پراخ ځکه وو چې دولت دريم رکن، يعنې ولسي جرگه، منځته نه وه راغلي او د دې برخې واک هم د ولسمشر په لاس کې و. مبهم ځکه و، چې انتقالي ادارې د بن د پرېکړې پر اساس هم تقينې او هم اداري صلاحيتونه درلودل، خو دغو صلاحيتونو قانوني وضاحت نه درلود او هېڅکله هم داسې ونه شول، چې ستره محکمه دې د اساسي قانون په تعبيرولو سره دغه صلاحيتونه په ډاگه کړي.

د اوسني ولسمشر ټاکنه د اساسي قانون په چوکاټ کې وشوه او اساسي قانون د ولسمشر صلاحيتونه او مسؤوليتونه څرگند کړي دي، ولسمشر د اساسي قانون د متن پر بنیاد د خپلو صلاحيتونو د کارونې قانوني مسؤوليت لري. د پاچا او ولسمشر تر منځ توپيرونه په اسانۍ د اوسني اساسي قانون او د ۱۳۴۳ کال د اساسي قانون په پرتله کولو پيدا کېدای شي. پاچا مسؤول نه گڼل کېده او مشروعيت يې په ميراثي نظام پورې تړلی و، خو ولسمشر برعکس مسؤول شخص دی او د قانوني وجوهاتو پر بنسټ له خپل مقام څخه لرې کېدای شي.

له مشروعيت څخه زموږ د ولس تعبير ډېر ژور دی، ځکه د اسلام په مابين دين کې، چې زموږ د سياسي کلتور بنياد جوړوي عدالت او مشروعيت د نظام ستر اساسات گڼل کېږي او زموږ په ادب او فرهنگ کې هم دې اصل ته ډېر ارزښت ورکول کېږي؛ لکه حضرت علي (کرمه الله وجهه) چې فرمايي: عدالت د يوه ملت د غښتلتيا او پخېدا بنسټ دی.

په پخوانيو وختونو کې که څه هم د پاچاهۍ کولو اساس توره او ميراث و، خو عدالت، ديني دنده او د علماوو له خوا پاچا ته نصيحت د پاچا لپاره لوی شان و او پاچا به د خدای (ج)

وټاکل شو او ورپسې د انتخابي دورې د مشري لپاره هم غوره کړې شو. موږ منو، چې همدا يو شخص دی، چې د بېلابېلو دورو مشري يې وکړه، اما دده مشروعيت په هرې مرحلې کې د قانون او خلکو د قبوليت پر بنياد توپير لري. دده د مؤقتې ادارې مشري د يوه ډېر کوچني اقليت او د نړيوالې ټولنې د مجبوريت له کبله ومنل شوه، ځکه چې په افغانستان کې بايد په عاجله توگه د طالبانو د واکمنۍ تر ړنګېدلو وروسته يوه اداره رامنځته شوې وای. د انتقالي دورې د رييس په توگه د کرزي د ټاکنې مرجع د لويې جرگې پرېکړه وه، چې په سري ډول د جرگې د وکيلانو له خوا ده ته رایه ورکړل شوه، خودا هم د يادولو وړ ده، چې هغه وکيلان د ملت په خوښه د ملگرو ملتونو د استازو تر څارنې لاندې په غير مستقيمې توگه ټاکل شوي وو.

د منتخب جمهور رييس په توگه د ښاغلي کرزي ټاکنې بل ډول مشروعيت درلود، ځکه د لومړي ځل لپاره د افغانستان خلکو په مستقيمې توگه د ازادو او سري رایو له لارې ولسمشر تعين کړ. د تغير له هرې مرحلې سره د مسؤوليت معنا هم تغير شوه او د هرې مرحلې په راتگ سره يې لمن پراخه شوه، په لنډمهاله اداره کې ښاغلي کرزي د هغو وزيرانو د تغير او تبديل حق نه درلود چې په بن کې د نړيوالې ټولنې له خوا ټاکل شوي وو، مگر په هغه ورځ چې دی د انتقالي دورې مشر وټاکل شو په هماغه ورځ ټول وزيران او نور چارواکي دده پر وړاندې مسؤول او دی ملت ته د حکومت د مسؤول په توگه وړاندې شو.

د ۱۳۴۳ هـ ش کال اساسي قانون د اساسي قانون په توگه پلي شو، خودا چې هغه اساسي قانون د شاهي نظام لپاره جوړ شوی و د دولت د رييس صلاحيتونه په کې له يوې خوا پراخ او

د خلکو یوه نیوکه داده، چې اجرائیې قوه په عمل کې د مقننې او عدلي قوې استقلال او صلاحیتونه نه مني. خلک دا گڼي، چې اجرائیه قوه یواځینی ځواک دی، چې واگې یې د ولسمشر په لاس کې دي او هره پالیسي، مصلحت او خپلو شخصي گټو ته په پام سره په هېواد کې عملي کوي. که منتخبې ولسي جرگې ته د کرزي صاحب لومړنۍ وینا وڅېړو عجیبه خلاوې ترې په ډاگه کېږي، ځکه د نوموړي په ټوله وینا کې د اجرائیه قوې د قانون جوړونې لومړیتوب ناڅرگند دی.

د اساسي قانون پر بنسټ دولت اړ دی چې د ټولو قوانینو مسودې ولسي جرگې ته وړاندې کړي چې تر بحث وروسته یا د تقنیني قوې له خوا ومنل شي او ولسمشر ته د توشیح لپاره ولېږل شي او یا هم رد شي.

د یو ویشتمې پېړۍ په یوه معاصر دولت کې د افرادو مؤسسو، شرکتونو او نورو عناصرو فعالیتونه د قانون په چوکاټ کې معلوم او مشخص وي. که چېرې د یادو شویو عناصرو لپاره قانون نه وي، یا ابهام ولري، یا د زمان له شرایطو سره برابر نه وي او د یوه زاړه فکر زېږنده وي، نو په داسې حال کې د قانون نشتوالی یا د نامناسب قانون تنفیذ د معقول تشبث مخه نیسي او ستونزې زېږوي. د مثال په ډول، د ځینو سوداگرو ادعا ده چې افغانستان ته په وار وار بې کیفیته تېل وارد شوي دي، چې د استعمال له کبله یې په پایله کې ماشومان په مغزي ناروغیو مبتلا کړي دي. په همدې ترتیب د بې کیفیته تېلو د استعمال له کبله د پلازمېنې کابل په گڼوډون د هېواد د ټولو ښارونو هوا خورا ککره او په تېلو د چلېدونکو ټولو انجنونو عمري یې له نیمایي څخه هم زیات راتیتې کړې دي. د گوتو په

پر وړاندې داسې مسؤول گڼل کېده، چې د حساب ورکونې لپاره ورته یوازې د آخرت ورځ ټاکل شوې وه، مگر په دې دنیا کې به د دیني عالمانو او صوفیای کرامو له خوا پاچا د شریعت لارې ته هدایت کېده او بس. خو په یوه جمهوري نظام کې جمهور رییس د یوه پاچا په څېر اختیار نه لري، ځکه جمهور رییس د ولس په اراده را منځته کېږي، د ولس پر وړاندې مسؤول او د کړو وړو قضاوت یې هم په ولس پورې تړلی وي. د دولت د بریالیتوب او ناکامۍ معیارونه څرگند دي او د دولت رهبر د ولسمشر په توگه د دولت د ټولو تگلارو او کړو وړو مسوول گڼل کېږي.

په هغو هېوادونو کې، چې نظام مضبوط وي هلته ولس د نظام او ولسمشر د مشروعیت تر منځ فرق کولی شي.

د مثال په ډول، د امریکا په متحدو ایالاتو کې ډېر خلک د ولسمشر بوش له پالیسیو سره جوړ نه وو او د محبوبیت سلنه یې ډېره ټیټه شوې وه، مگر د امریکا د نظام قوت په وروستیو ټاکنو کې څرگند شو او امریکایانو په غوڅ اکثریت داسې یو څوک د ولسمشر په توگه وټاکه، چې دوه کاله وړاندې یې د خلکو لپاره تصور هم ناممکن و. په یوه جگړه ځپلي هېواد کې د ولسمشر مسؤولیت تر هغه هېواده، چې جگړه په کې نه وي ډېر دروند دی، ځکه چې ولسمشر باید له یوې خوا په خپل هېواد کې د مشروع او منل شوي نظام پایې ټینګې کړي او له بله پلوه باید خپل مشروعیت هم تثبیت کړي.

او سمهال زموږ په ټولنه کې د خلکو تر منځ منفي لیدلوری، ځکه منځته راغلی، چې پورتنیو دواړو معیارونو یعنی عدالت او مشروعیت ته پاملرنه نه ده شوې.

په هېواد کې يې د شل زرو لاینونو ټلیفونونو د فعالولو لپاره شل تر دېرش میلیونو ډالرو پورې غوښتنه کوله، دوی ویل چې له نړیوالو مرستو څخه باید دغه رقم ترلاسه کړي، خو دا چې مورته د ټلیفون د نړیوال بازار حالت ښه معلوم و په دې پوهېدو، چې ټلیفون په اوس وخت کې د دولت د مصرف نه، بلکه د عاید منبع ده. دې کمپنیو ته مور په ټینګه وویل چې زموږ په جګړه ځپلې څېرې مه غولېږئ، مور د ټلیفون په نړیوال بازار باندې پوه یو او مور ته د یوه چا تر ناروا شخصي گټو د خپل هېواد روا ملي گټې ډېرې مهمې دي او دا مو ورته څرګنده کړه، چې که شخصي گټې غواړي نو بازار ته دې ولاړ شي. دولت د شخصي گټو ځای نه بلکه د ملي گټو د تأمین او تعیین ځای دی.

تریوه اوږده بحث وروسته مو پر بکړه وکړه، چې باید یو څرګند قانوني چوکاټ جوړ کړو، چې په نتیجه کې یې دوو خصوصي شرکتونو ته لایسنسونه ورکول کېدل او درې کاله وروسته دوو نورو شرکتونو ته د لایسنس ورکولو فیصله وشوه.

دا چې په لومړي سر کې یوازې دوو شرکتونو ته اجازه ورکړل شوه دلیل یې دا و، چې دا وخت د بازار شرایط څرګند نه و او څوک نه پوهېدل، چې افغانان به د دې وس ولري چې په میلیونونو موبایل ټلیفونونه واخلي.

د دې تر څنګ د هېواد په امنیتي حالت هم نړیوال ډېر ډاډمن نه وو، نو لومړیو دوو شرکتونو خطر هم ومنلو او د دې په بدل کې یې د ډېرې گټې توقع هم درلوده او هم یې استدلال کاوه، چې دوی به د خطر منلو تر څنګ بیا هم درې کاله وروسته له قوي شرکتونو سره د سیالی توان پیدا کړي.

شمېر د څو تنو د ناروا گټې لپاره زموږ ولس اړ دی چې په میلیاردونو افغانۍ تاوان وکړي او په راتلونکو کلونو کې به هم د دې تاوان له ډول، ډول بدو اغېزو سره مخ کېدل وي.

په اوسني وخت کې دولت د اقتصاد په برخه کې ستر رول لوبوي. یو مثال یې زموږ په هېواد کې د ټلیفون د کمپنیو را منځته کول دي. په (۱۳۸۲ هـ ش) کال کې په ټول افغانستان کې یوازې ۱۰۰ موبایل ټلیفونونه وو، چې د یوه نړیوال شرکت له خوا ملګرو ملتونو ته ورکول شوي وو او په وېش باندې یې لانجې روانې وې.

د دولت هر ستر سلاکار، سفیر او بهرنیو ارګانونو به ټلیفون غوښته، ځکه هغه مهال که به چا غوښتل چې د کابل ښار له یوه گوټه له بل گوټ سره اړیکې ونیسي، نو اړ به و چې سړی ور ولېږي، مګر نن ورځ له نېکه مرغه په افغانستان کې اوونیم میلیونه ټلیفونونه فعال دي او نږدې ۷۵٪ افغانانو ته د موبایل د استعمال زمينه برابره شوې ده. همدارنګه تریوه میلیارد ډالرو ډېره خصوصي پانګه د ټلیفون د شرکتونو له خوا په افغانستان کې اچول شوې ده. د ټلیفون هغه دوه شرکتونه چې په لومړي ځل یې په کار پیل وکړ، د هریوه شرکت بیه تر ۲۰۰ میلیونو ډالرو لوړه ده او هر کال د افغانستان د مخابراتو وزارت د دې شرکتونو د ماليې له لارې ۱۰۰ میلیونو ډالر عاید لاس ته راوړي.

د افغانستان په نامناسبو شرایطو کې ډېرو خلکو داسې فکر کاوه، چې دلته به کومه خاصه پانګونه ونه شي، کړی مګر دا چې مور د پانګونې د جلب او جذب منابع پیدا کړې، یو دلیل یې په نړیوال بازار باندې زموږ پوهه وه. په لومړي سر کې د دولت څو لوړ پوړي چارواکي له بهرنیو شرکتونو سره راغلل او

کله چې يادې شوې مؤسسې له يوه ميليارډ ډالرو څخه د زياتې بهرنۍ پانگې گارنتي ورکړه، نو ډېر لږ تاوان يې وکړ او په دې سره د هغو پانگوالو مؤسسو وېره بې ځايه ثابته شوه چې گومان يې کاوه، چې د دوی پانگه به له خطر سره مخ شي. په افغانستان کې د همدې بريالۍ تجربې پر اساس نوموړې مؤسسې پنځو نورو جگړه ځپلو هېوادونو ته دا ډول گارنتي ورکړه.

په تخنيکي لحاظ دوه کمپنۍ برابرې وې، خو له مالي پلوه يوه شرکت يوازې يو نيم ميلیون ډالر دولت ته وړاندې کړل او د روشن کمپنۍ چې د قرارداد سيالي يې وگټله، پنځه ميلیونه ډالرافغان دولت ته وړاندې کړل، نو ځکه يې له مالي لحاظه عمومي نومرې ډېرې شوې، د قرارداد د سيالۍ تر گټلو وروسته روشن کمپنۍ غوښتل چې دوی ته دې د ماليې او گمرکونو په برخه کې ځانگړې امتيازات ورکړل شي، مگر دا چې دولت فکر کاوه چې زيات افغانان به د موبایل ټليفونونو په اخیستلو دا شرکت گټندوی کړي، نو دا وړاندیز يې ونه مانه او په څرگنده يې ورته وويل چې په داسې امتيازاتو ورکولو کې موږ ډېر عايد له لاسه ورکوو او که چېرې تاسې په دې ټينگار کوئ، موږ به له لومړني شرکت سره چې يو نيم ميلیون ډالريې وړاندیز کړي وو مذاکرات پيل کړو. خو څلور مياشتې وروسته روشن کمپنۍ ته څرگنده شوه، چې د موبایل د پلور بازار تود دی او د دوی دا تصور چې ډېر لږ خلک به موبایل ټليفون وپېري ناسم و خوت.

افغان بیسیم ټليفوني شرکت ته د استاد رباني، طالبانو او انتقالي ادارې پر مهال ټولو حکومتونو د فعاليت اجازه ورکړې

څرنگه چې د دې بهير تخنيکي برخه پېچلې وه، نو انتقالي ادارې د انگلستان له دولت څخه غوښتنه وکړه چې ورته يو پياوړی تخنيکي ټيم ورکړي، چې له يوې خوا تخنيکي شرايط په سمه توگه وسنجوي او له بله پلوه کمپنيو ته د تخنيکي شرايطو چوکاټ هم وړاندې کړي. د دې لپاره چې په دې پروسه کې هم نړيوال او هم ملي اعتبار موجود وي او په شفافه توگه تر سره شي، نو کابينې پرېکړه وکړه چې د انتقالي ادارې اراکين به د قرارداد تر اعلان پورې هېڅ ډول رول نه لري، ځکه چې د تخنيکي ارزونې ټيم بايد په بشپړ اختيار پر مخ ولاړ شي.

د انتقالي ادارې د کابينې غړي يوازې په هغه ورځ هغه مجلس ته له نورو مېلمنو سره يو ځای لارل، چې د تخنيکي ارزونې ټيم بررسي خلاصه کړې وه، شرکتونه له تخنيکي لحاظه طبقه بندي شوي وو او مالي وړاندیزونه چې په يوه کاغذ کې په سري توگه ليکل شوي وو، د خلکو حضور ته وړاندې کېدل.

انتقالي ادارې د امريکا له حکومت څخه غوښتنه وکړه، چې له امريکا څخه په بهر کې د پانگونې تضمين کوونکې ځانگړې مؤسسې (OPIC) ته هدايت وکړي، چې خپل امکانات افغانستان ته ورکړي، ځکه د امريکا د دولت ځينې لورپوړي مامورين په دې فکر وو، چې د بهرنۍ پانگونې لپاره د افغانستان شرايط نامساعد دي او دې مؤسسې ته به زياتې ستونزې پېښې شي. له همدې امله يې د افغان حکومت دا غوښتنه ونه منله، خو په لومړۍ غونډه کې بيا ماد افغان ولسمشر حامد کرزي په اجازه د امريکا له ولسمشر بناغلي بش څخه همدا غوښتنه تکرار کړه او بش زما غوښتنه ومنله.

که چېرې د بې کیفیته تېلو د ورود له امله د افغان ولس روغتيايي ستونزې ووينو، نو په راتلونکو دېرشو کلونو کې به يې تاوان تر لسگونو ميليونو ډالرو واوړي.

دا چې د ناسمو پاليسيو تطبيق ملت ته صدمه رسوي، نو ځکه د پاليسۍ جوړولو کار يوازې د دولت دنده نه، بلکې د ټول ملت دنده وي. که چېرې دولت سمه پاليسۍ يا وضعه کولی نه شي او يايې په تطبيق کې پاتې راځي، نو په حقيقت کې د خپل ولس او نړۍ پر وړاندې يو ناکام دولت گڼل کېږي.

د دولت بريالۍ پاليسۍ دولت ته هغه عوايد په لاس ورکوي، چې دولت ترې د ملي لگښتونو پر مهال گټه اخلي او هغه کارونه پرې ترسره کوي، چې د ملي گټو د تأمين لپاره حياتي ارزښت ولري. د ساري په ډول، د معلولينو، کونډو او يتيمانو، تقاعد يانو او نورو بېوزلو خلکو د ساتنې لپاره د ځينو لگښتونو تر سره کول د دولت هغه فريضه ده، چې د اسلامي عدالت او ټولنيزو تړونونو پر اساس يې بايد ترسره کړي.

که چېرې د دولت عوايد کال پر کال زيات نه شي، نو د ټولني بې وزلي پارکي لابي وزي او دولت هغه مهال د ټولنيزو ژمنو په ترسره کولو کې پاتې راځي، چې عوايد په سمه توگه سمبال نه کړي شي. د تېلو او ټليفون سمبالښت يو ډول کار نه دی، هر يو يې د ځانگړو قواعدو او اصولو وضع کول غواړي، چې په ځينو شرايطو کې به د دولت نېغ په نېغه رول اخيستو ته اړتيا وي او په ځينو وختونو کې به يوازې دولت طرحه جوړوي او يا به يې تطبيقوي، مگر دا بايد څرگنده وي چې يو اصولي بازار بې د اصولو او قوانينو له تطبيق څخه سم فعاليت نه شي

وه او دې شرکت په دې برخه کې پانگونه هم کړې وه. له دې شرکت سره هم دولت هر اړخيز بحث پيل کړ او هغه شرايط يې پرې ومنل چې د روشن مخابراتي شرکت منلي وو، مگر يوازې په همدومره توپير چې پخوا دې شرکت ته د جواز ورکولو په اړه بې له مناقصې په دې شرط پرېکړه شوې وه، چې د دې کمپنۍ په سلو کې شل برخه به د دولت وي.

په افغانستان کې د مخابراتي بهير پراختيا ته وده ورکول د دولت د برياليتوب مثال دی او د ناقصو تېلو واردول يې د ناکامۍ مثال دی. دا چې په لومړي سر کې د مخابراتي بهير د ودې اصول د ملي گټو پر بنیاد کېښودل شول، ټول ملت ته يې گټه ورسېده، خو دا چې د بې کیفیته تېلو په مورد کې ناسم او د ملي گټو ضد اصول وضعه شول، نو ټول ملت ته يې سخت زيانونه واړول.

د يوه دولت اصولي او قانوني کردار د هغه دولت او هېواد مثبت شهرت ته وده ورکوي او د دې لامل گرځي، چې پانگه توليد او فعاله شي. که چېرې په افغانستان کې شته پانگه فعاله شي نو له يوې خوا د افغانانو تخنيکي ظرفيت لوړوي او له بلې خوا په زرگونو خلکو ته کاري زمينې برابروي. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوژۍ په برخه کې اوس زياتره زموږ افغان خويندې او وروڼه په کار بوخت دي او په لږ وخت کې يې ثابته کړه چې دوی په تخنيکي وسيلو ځانونه پوهولی شي، مگر هر کله که ناقص قوانين د شخصي گټو لپاره د ملي گټو پر ضد وضعه کېږي، نو په هغه صورت کې نه يوازې پانگه وده نه کوي بلکې ملت ته هم ډېره ستره او مرگونې ضربه ورکوي.

مخې حتی د خپلو د ندو د پېژندو تر مرحلې هم نه ورسېدلې. په همدې حال کې خوزه تعليم یافته پوليس افسران د بېلابېلو ناسمو دلايلو له مخې احتياط ته سوق او پر کورونو کېنول شول. همدا ډول تر سلو زرو زيات تعليم یافته افسران تنقيص او اوس په بنارونو کې لاسي کراچۍ چلوي، مگر په سلگونو نور غير مسلکي کسان د پوليسو او سرحدي قواوو په عمده چوکيو کې مقرر شوي دي.

ډېر خلک په دې باور دي چې د پوليسو د قوماندانۍ په چوکيو باندې نرخ اېښودل شوی او بې له پيسو ورکولو څوک نه شي کولای د قوماندانۍ څوکۍ تر لاسه کړي. د امريکا د تفتيش ادارې د رپورټ له مخې لا تر اوسه د پوليسو سم تعداد معلوم نه دی، ډېرو کارکوونکو ته په وخت معاش نه رسېږي او اداري فساد لکه د سرطان مرض د ځينو پوليسو تر منځ په تېزۍ د خورېدو په حال کې دی.

کله چې خبره تر دې بريده رسېدلې، نو څه فکر کوئ چې ايا د افغانستان بې دفاع ولس به په داسې ځينو پوليسو د خپل ناموس، سر او مال د ساتنې باور وکړي؟ دا پوښتنه دا پوښتنه يوه شپه کابل بناريانو د يوه سيمه ييز ټلويزيون له لارې ځواب کړه. په کابل بنار کې ليوني سپي ډېر شوي وو، بناروالۍ غوښتل چې سپي له منځه يوسي، خلکو ټلويزيون ته ټليفون وکړ، چې د خداي په پار سپي ونه وژنئ، ځکه چې د دوی ناموس، سر او مالونه په خطر کې دي، خلکو ادعا کوله چې د شپې له خوا د کابل ځينې پوليس د خلکو پر ناموسونو تجاوز کوي، د خلکو مالونه غلا کوي خو د لېونو سپيو له ډاره د دوی په بنار کې د گرځېدو زړه نه ښه کوي او که چېرې سپي ووژل شول د

کولی. د ازاد بازار معنی دا نه ده چې قوانین تر پښو لاندې او مافیایي حرکتونو ته میدان خالي شي.

په اوسنيو شرايطو کې د دولت د مشروعيت معنی داده، چې دولت بايد د ولس لپاره ځينې کليدي خدمتونه تر سره کړي او که چېرې په هره برخه کې دولت د کليدي خدماتو په تر سره کولو بريالی نه شي، نو هغه دولت ناکام دولت شمېرل کېږي او د ناکامۍ په پام کې نيولو سره بې مشروعيت هم کمېږي.

که په اصولي توگه په خپل ولس کې ننني منفي ليدلوري ته ځير شو، نو څو ټکي مو په لومړي سر کې مخې ته راځي:

۱. له اوسني دولت څخه د ولس توقع دا وه چې د ناروا زور او قوت د استعمال دوره به پای ته ورسوي او تردې وروسته به د دوی سروونه، مال، ناموس او... له هر ډول خطر څخه په امان وي او دوی به په ازادانه توگه کولی شي، چې د هېواد له يوه گوت څخه بل ته په ډېره اسانۍ سفر وکړي او همدا راز به د وطنوالو په حيث د برابر و حقوقو خاوندان شي، مگر له بده مرغه نن ټول ولس ويني، چې تر پخوا زياته وضعه په خرابېدو ده. نه د چا ناموس په امن دی او نه مال، د هېواد په ځينو سيمو کې پر اته کلنو نجونو جنسي تېری کېږي، خو تېري کوونکي او قاتلين تر نيولو وروسته بيا د رييس جمهور په امر خوشې کېږي، نو په داسې وخت کې به څرنگه څوک باور وکړي، نن ورځ يوازې زموږ څو پښې نه دي چې دا راز تېري زغمي، بلکې د نورو غلو په گډون ځيني پوليس هم پر ولس باندې ډول ډول تېري کوي. په پوليسو باندې د امريکا دولت شپږ ميليارده ډالر ولگول، خو د دولت د بې غورۍ له امله د تېر کال د سرطان تر مياشتې پورې د پوليسو يو ټولی هم د امريکا د تفتيش د ادارې د رپورټ له

اوس چې په افغانستان کې امنیتي وضعیت خراب دی ډېر دولتي چارواکي د دې پرده د وسله والو مخالفینو پر غاړه اچوي، خو حقیقت دا نه دی چې وضعه یوازې هغوی خرابه کړې، بلکې وضعه د دولت بې غورۍ او بې کفایتۍ هم خرابه کړې ده. په یو هېواد کې چې د مجازاتو او مکافاتو روش نه وي، نو هلته به څرنگه څوک د اصولو په پلي کېدو باور ولري. کله چې یو والي په ولایت کې ناکام شي، له هغه ځایه راوستل شي او په مرکز کې وزیر مقرر شي او که وزیر ناکام شي، نو هغه بیا کوم بهرني هېواد ته د سفیر په توګه واستول شي، ایاد افغانستان په شاوخوا دېرش میلیونو خلکو کې پنځه زره صادق او کار فهم خلک نه پیدا کېږي، چې په مرکز او ولایتونو کې ټولې کلیدي څوکۍ د څو محدودو کسانو په لاس کې دي او په دې ادلون بدلون کې بیا هم اقتدار له همدغو کسانو سره پاتې دی.

که چېرې امنیت د دولت له اصلي وجایو څخه وشمېرو، نو نن ورځ د افغانستان د خلکو اجماع پر همدې ده چې دولت پخپله دې دنده کې پاتې راغلی او ناکام دی، خو تر دې هم د خواشینۍ خبره دا ده، چې د وضعې د ښه کېدو امید نورد ولس په زړه کې په مړ کېدو دی او فکر کوي چې د دې دولت په موجودیت کې حالات د تباهي او بربادۍ پر لور روان دي. په دې کې شک نشته چې د ځینو ګاونډیو هېوادونو له خوا بل شوي اور ته پکې وهل کېږي او دلته لاسوهنه کوي، مګر دا هم د هېرولو نه ده چې فاسد قوماندانان، غله والیان او بدې خواره قاضیان زموږ د ګاونډیو هېوادونو له خوا نه دي ټاکل شوي، بلکې موجوده دولت په دندو ګومارلي دي.

دوی محافظت به بیا ډېر مشکل شي.

کله چې ځینې پولیس خپل رسمي لباس غلو ته په پور ورکوي او یا دا چې په رڼا ورځ په خپله غلا ته بدې وهي، نو ایا په نظام کې داسې څوک شته چې وینس وي او د ولس د ناموس او ژوند د مصئون ساتلو مسؤولیت پر غاړه واخلي؟

د عبدالرحمن خان د سلطنت په دوره کې د جلال اباد-تورخم پر لویه لاره یوې قافلې خپل مالونه یوه کلي ته نږدې ښکته کړل او ویده شول، غلو د ویدو سوداګرو مالونه پټ کړل او په تروپمۍ کې ورک شول. سهار چې سوداګر له خوبه وینس شول، نو په بیرې یې ځانونه د امیر دربار ته ورسول. امیر ورته وویل: ایا تاسې نه پوهېدئ، چې د هغه کلي خلک له څېرمې غله دي او تاسې بیا هلته ویده شوي؟ سوداګرو ورته وویل موږ فکر کاوه، چې د امیر د هېواد په قلمرو کې امنیت ټینګ دی، نو که موږ ویده شو امیر خوبه وینس وي. امیر ورته په ځیر وکتل او ویې ویل: "تاسې اوس ولاړ شئ زه به یوه اونۍ وروسته ستاسې مالونه په بشپړه توګه درته تسلیم کړم." غلو غلا کړې وه، خود امیر د بدبې او هېبیت له امله یې اندې نه وو تقسیم کړي، کله چې کلي ته عسکر ورسېدل غله څرګند او مالونه یې ترې یووړل، لومړی یې سوداګرو ته خپل مالونه ورکړل او بیا یې غله قاضي ته وسپارل.

دا چې د هغه مهال امیر په نشت و سایلو داسې کولی شول، نو څرګنده ده چې افغان ولس په خپله د بې نظمۍ طرفدار نه دی هر وخت چې د دولت مشرانو د نظام د جوړولو اصول تعقیب کړي ولس یې خدمت ته حاضر شوی او ملاتړ یې ورسره کړی دی.

بلکې بېکارې ده چې د ټولې بد بختۍ سرچينه گڼل کېدای شي او په اوس وخت کې بې امنې هم د پيسو پيدا کولو په يوې سترې منبع بدله شوې ده. موږ پوهېږو، چې زموږ په معلولو او په نشه يي توکو معتادو ځوانانو سوداگري روانه ده او پر ژوندانه باندې يې قيمتونه اېښودل شوي دي. تاسې به له ډېرو رسنيو څخه دا رپوټونه اورېدلي وي، چې نن دلته يوه کورنۍ په دوو سوو ډالرو خپل ماشوم پلوري او سبا هلته يوه کورنۍ د نر ماشوم په نيمايي بيه ماشومه نجلۍ پلوري، چې د پاتې کورنۍ ژوند پرې وژغوري، مگر په همدې حالت کې هم ځينې کسان چې د بن تر پرېکړې وړاندې يې يوازې لس زره ډالره شتمني درلوده، نن ورځ د هېواد په دننه او له هېواده بهر په لسگونو ميليونه ډالر او جايدادونه لري. د ښار او ازې وايي، چې ځينو اشخاصو ته په ځينو بانکونو کې بې له يوه قيران شتمنۍ څخه د اسهامو لويه برخه ورکول شوې او دا ځکه چې دا اشخاص ياد لوړ پوړو چارواکو وروڼه دي او يايې خپلوان همدا راز خصوصي بانکونه د دې لپاره جوړ شوي وو، چې افغان متشبثينو ته د پانگې ورکولو زمينې پيدا کړي، خو د دې برعکس ځينو خصوصي بانکونو چې د افغانانو پس انداز حسابونه پکې پراته دي، په همدې پيسو باندې يې په دوبي کې د تعميراتو کارونه پيل کړي او همدا دليل دی چې ځينو بانکونو د اوسني نړيوال مالي بحران له کبله ستر زيانونه ليدلي، چې تاثير به يې د بې کیفیته تېلو د زيانونو په څېر زموږ خوارو خلکو ته ور رسېږي.

د اصولو د نه پلي کولو يو بل مثال دا دی، چې ما ته د يوه دولتي بانک لوړ پوړي چارواکي وويل: "يوه ورځ د دولت يو

ولس وينې چې قرارداديان ښکاره نارې وهي چې د قرارداد د اخیستو پر سر د دولت لوړ پوړو چارواکو ته فيصدي ورکوي او له ولسوالۍ نيولې تر وزارت پورې د رشوت اخیستو جريان هم په ډاگه دی، نو

په داسې حال کې به خلک څنگه په دې ډاډمن شي، چې ايا اوسني دولتداران په رښتيا د کوم نظام د جوړولو هيله او اراده لري.

١٤١١ يوه برخه خلک داسې منفي ليدلوری لري، چې دولت د يوه قوي اقتصاد د جوړولو لپاره کومه ځانگړې او عملي طرحه نه لري، په همدې ترڅ کې د بې کیفیته تيلو د را واردولو مثال بايد دا هم څرگنده کړي وي، چې دولت د شخصي گټو مرکز گرځېدلی او په ډېرو برخو کې يې د ناوړو مصلحتونو په نظر کې نيولو سره ملي گټې تر پښو لاندې کړې دي. د افغانستان د اوسني نفوس زياته برخه ځوانان تشکيلوي، چې عمرونه يې له پنځه دېرشو کلونو ټيټ دي او لا هم د ځوانانو شمېره مخ پر زياتېدو ده، مگر د دغو ځوانانو تر منځ د بې کارۍ سلنه له څلوېښتو نيولې تر شپږڅلوېښتو رسېږي. که چېرې د دې ستونزې مخه ونه نيول شي او يوه بنسټيزه اقتصادي طرحه رامنځته نه شي، نو يوازې همدغه بې کارې د دې لپاره بس ده چې په ټول هېواد کې امنيت درهم برهم کړي.

ما دوه کاله مخکې د ايريا په نامه د يوې خيريه ټولنې، چې د افغانستان ډېره ستره سروې يې کړې وه له څلورو تنو مسؤولينو سره وليدل. زما يوه پوښتنه دا وه چې د افغانستان په سوېل کې د طالب تعريف څه دی؟ څلور واړو بې له ځنډه ځواب را کړ چې (بېکاري). د دې خبرې معنی دا ده، چې بل کوم بارز علت نشته

پانگې تر لاسه کړي او هر چپرې چې پانگه وويني نو په هماغه ساحه باندې خپلې منگولې بنځي کړي او تر انحصار لاندې يې راولي. د دغو ناوړه اعمالو څخه په بيا-بيا نړيوالو او کورنيو مطبوعاتو پرده پورته کړه او تېر کال د نړيوال شفافيت د جوړښت مؤسسې، چې هر کال د رايو تر اخیستو وروسته د نړۍ د هېوادونو په اړه د اداري فساد سروې خپروي او په دې سروې کې هېوادونه طبقه بندي کوي. په ۲۰۰۸ ميلادي کال کې د دغې مؤسسې د خپرې شوې سروې په اساس افغانستان د نړۍ په پنځو ډېرو بدنامو هېوادونو کې يو و او د شمېرې د ترتيب له مخې پنځم هېواد ښودل شوی و، مگر د همدې مؤسسې د ۲۰۰۵ ميلادي کال په سروې کې افغانستان ۱۱۴م هېواد و، چې د اداري فساد کچه په کې متوسطه ښودل شوې وه او تر دې پرېش کلنې جگړې وروسته د اداري چوکاټ په لحاظ په ډېر بد حالت کې نه و، مگر سر کال افغانستان د اداري فساد د ډېرښت له کبله ۱۷۲ هېواد دی، چې دا زموږ د بېوزله ولس توقع نه وه.

اداري فساد يوي نامشروع ماليې ته ورته دی، هر څومره چې فساد زياتېږي په هماغه اندازه ورسره نامشروع ماليه هم زياتېږي او دا چاره عامو خلکو ته سختې ستونزې راولاړوي. ښايي پوښتنه پيداشي چې نامشروع ماليه کومې ماليې ته وايي؟ ځواب يې دا دی چې څه موده وړاندې په کابل کې يوې کورنۍ تر خپل منځ د جايداد د وېش ترکه جوړوله، د کورنۍ مشر چې عمر يې اتيا کالو ته رسېده له قاضي څخه وغوښتل، چې خپل ورور ته د هغه برخه جايداد چې هېڅ لاندې نه و په کې نه وه تسليم کړي. قاضي صاحب له دغې کورنۍ څخه د اتوزرو امريکايي ډالرو نامشروع ماليه غوښته. کورنۍ ورته وويل چې

لورپوړی زورواک له خپل ورور سره راغی او د بانک له مسؤلينو څخه يې د څو ميليونو ډالرو د پور غوښتنه وکړه. د بانک مسؤلينو ورته وويل، چې د دې پور په بدل کې به ستاسو تضمين څه وي. زورواک په تمکين او اطمینان وويل: زما څوکۍ او زموږ فاميلي اثر رسوخ کله چې د دولت دا ستره څوکۍ زما په لاس کې وي، نو ته څوک يې چې له ما څخه تضمين غواړي! "د بانکي اصولو پر بنسټ بانکي پور بې له مناسب تضمين څخه نه ورکول کېږي، مگر د اوسني دولت زورواکان يې د څوکۍ په زور تر لاسه کوي.

د افغانستان د مرکزي بانک يوه عمده دنده دا ده، چې خصوصي بانکونه وڅاري او دا يقيني کړي چې ياد شوي بانکونه هغو خلکو ته پور ورکوي، چې د پوراخيستو شرايط يې پوره کړي وي او دا خبره څرگنده وي چې پوراخيستونکي د پور د ادا کولو امکانات لري، مگر د دې برعکس د يوه بل بانک کارکوونکو راته وويل چې د مرکزي بانک يو لور تبه مامور ځينو خصوصي بانکونو ته تليفونونه کول او په ناروا ډول يې غوښتنه ځنې کوله چې ځينو هغو اشخاصو ته دې ستر پورونه ورکول شي چې هغوی د پورونو شرايط هم نه پوره کول.

په يوه هېواد کې اقتصاد هغه وخت وده کوي، چې د مقرراتو ميدان هوار او شفاف وي او هر متشبث وکړي شي چې په ټولو اساساتو باندې په يقين سره خپله مفکوره پلې کولی شي او له همدې لارې خپل ځان او هېواد ته گټه ورسوي، مگر اوسمهال د دولت د بې کفایتي او فساد له امله دا ميدان په بشپړه توگه ناهموار او نامساعد دی. ولس له لوړې مري او د گوتو په شمېر خلکو ته د دې زمينه برابره ده، چې په ناقانونه توگه سترې

کې په ميليونونو خلک د غوره قوانينو د نشتوالي له کبله په غير قانوني ډول ژوند کوي، ځکه چې يو شمېر سيمې لکه وزير اکبر خان مېنه، دريمه او څلورمه کارته او داسې نورې د بناروالي د نقشي له مخې جوړې دي، مگر ډېری داسې سيمې هم شته چې د بناروالي د پلان له مخې نه دي جوړې شوي او د ژوند تېرولو ډېر لږ امکانات هم ورته برابر نه دي.

که په بناروالي کې کاري کفايت وای، نو په عاجله توگه به يې د نورو ځمکو د نقشه کولو کارونه تمام کړي وای او د قانوني جايدادونو د توزيع پروسه به يې د دې لپاره هم چټکه کړې وای، چې بېرته راستنېدونکو کډوالو په داسې جايدادونو باندې پانگونه کړې وای، چې شرعي او قانوني محفوظ حيثيت يې درلود او په اسانۍ سره يې ملکيت تثبیتېدلی شوی.

بناروالي بايد د بنار د هغو برخو په باب چې له لسيزو را په دېخوا په کې خلک ژوند کوي مناسب اقدام کړی وای، چې د هغوی جايدادونو قانوني بڼه غوره کړې وای. د داسې کشالو د هوارې لپاره په ځينو هېوادونو کې ډېرې اغېزمنې لارې رامنځته شوي، چې له هغو تجربو څخه هم گټه اخيستل کېدی شي. لکه د جاپان د نگويا بناروالي چې داسې مسايل يې په برياليتوب سره حل کړي دي او په خپله د کابل بنار او سپدونکو هم د دې لانجو د هوارې لپاره غوره وړاندیزونه کړي، چې د غور وړ دي او د اوسېدونکو، بناروالي او نورو دولتي دوايرو تر منځ په تفاهم په کاميابۍ سره حل کېدی شي. مگر د کابل بناروالي د بې کفايتۍ او فساد په داسې تيارو کې ډوبه ده چې نوره ترې د خلکو هيله پرې شوې او دا بناروالي د ستونزو د

په کوم دليل دوی اړ دي، چې قاضي ته اته زره ډالر ورکړي، خو قاضي دواړه پښې په يوه موزه کې کړې او تر هغه يې د جايداد ترکه ورنه کړه، چې تر څو يې اته زره ډالر جيب ته نه کړل. دا پيسې چې د قاضي جيب ته ولاړې د يوې افغانۍ په اندازه يې هم د دولت په حساب کې جمع نه کړې شوې، اما له بېوزله ملت څخه دا يوه ډېره لوړه ناروا ماليه ده چې واخيستل شوه.

د اسلام په مبارک دين کې شخصي جايداد مصئون دی. د امير عبدالرحمن خان د سلطنت د کونړ ولايت د محکمې اسناد ما د يوې علمي څېړنې په موخه مطالعه کړي او له هغو اسنادو څخه دا په ډاگه کېږي، چې هغه وخت هندو افغانانو په مسلمانانو خپل جايدادونه يا پلورلي او يا يې ترې اخيستي دي. همدا راز نورو اقوامو هم يو پر بل باندې جايدادونه په ازادانه توگه بې د کومې نامشروع ماليې له ورکړې پلورلي دي، د داؤد خان د حکومت تر ړنگېدو پورې د خلکو جايدادونه نسبتاً مصئون وو، مگر د ثور تر کودتا وروسته په هېواد کې داسې گډوډي رامنځته شوه، چې د ډېرو افغانانو جايدادونه يا په جعلی ډول وپلورل شول او يا په زور غصب شول، چې نن ورځ ډېر جايدادونه تر پوښتنې لاندې دي. د اوسني دولت د بنار جوړونې د وزير په وينا په لسگونو زرو جريبه دولتي ځمکې د ځينو کسانو له خوا په زور نيول کېږي او په لوړه بيه په دغه خوار ولس باندې پلورل کېږي او د هرې ورځې په تېرېدو دا بهير پياوړی کېږي. ډېر لږ افغانان باوري دي، چې جايداد يې مصئون دی او دوی پرې پانگونه کولی شي.

د خلکو له فعال گډون او د قانون له موجوديت څخه علاوه د خلکو د جايداد د مصئونيت تضمين نه شي کېدی. په کابل بنار

بېلابېل قومونه تر خپله منځه خپلوی کوي، يوله بله سره په ولسي مسایلو کې همکاري کوي او هېواد تر دې پرېش کلنې جگړې وروسته د يووالي په لور روان شوی دی، مگر له بده مرغه د څو مغرضو اشخاصو د شخصي گټو لپاره يو ځل بيا په ټول ولس د نهيلی څپه خپره شوې، په قومونو سياسي سوداگري روانه ده او د ځوانو هلکانو او نجونو احساسات پارول کېږي، چې د خپلې خاورې نور او سپدونکي پردي وبولي، د هغوی افتخارات تر خاورو لاندې کړي او ځانونه تر نورو لوړ وگڼي. څو پېړۍ وړاندې مور دې نتيجې ته رسېدلې وو، چې که زه وایم چې زه يم او ته وایې چې ته يې، نه به زه يم نه به ته يې او که ته وایې چې ته يې او زه وایم چې ته يې، هم به زه يم هم به ته يې.

که څه هم په دغه ناوړه وضعه کې د ولس د رابښکېلېدو لپاره نور ډېر عوامل هم پيدا شوي دي، خو اصلي ستونزه په سرچينه کې ده. د دولت کابينه د سرچينې په توگه په دغه فساد ککړه ده، ځکه د کابينې تر منځ په هغو اخلاقي اصولو او بنسټونو باندې اجماع نشته چې له مخې يې د دولت هر يو مامور د ټول ولس پر وړاندې ځان يو ډول مسؤول وبولي. د دولت يو شمېر لوړ رتبه اراکين په بشپړه بې عدالتۍ ټولې څوکۍ خپلې کورنۍ، قبيلې او قام ته ورکوي او که چېرې په يوه هېواد کې اداري جوړښتونه په دې ډول وي، نو هلته به څنگه خلک اعتبار وکړي چې مور يو موټی ملت يوو.

د افغانستان خلک ټول د ترڅو حقايقو په بنياد يوې منفي اجماع ته رسېدلي دي، ځکه د کرزي صاحب تر انتخابېدو وروسته ټولو د ده د برياليتوب هيله درلوده او فکري يې کاوه،

هواري کومه گټوره لاره نه لري.

له همدې کبله بناروالي ته اوس خلکو د چوروالي لقب ورکړی دی. دا چې عامه وجدان چور او چپاول نه مني، ځکه د زورواکو له خوا تالا شوي شپږپور ته چورپور وايي او دا ډېره حقيقي نومونه ده، ځکه شپږپور رښتيا هم د مفسدو دولتدارانو د لوړپوړو مامورينو له خوا چور شوی دی، د دولت اراکينو دا قيمتي ځمکه په څو چنده ارزانه بيه واخيسته او بيا يې يوه اونۍ وروسته پنځه بېسويي نمره په ۱۲۰ زرو امريکايي ډالرو وپلورله په وزير اکبر خان مېنه او شيرپور کې په لسگونو داسې دلان شته، چې پېرودونکي ته په لږه شېبه کې د ځمکې بيه څو چنده لوړه بڼي او کله چې همدا دلان محاکمو ته ولاړ شي، نو د ځمکې قيمت څو چنده ټيټ بڼي چې په پايله کې يې د دولت ماليه ټيټه او گټه يې د څو زورواکو جیبونو ته ولاړه شي.

که داسې عواملو ته له هره پلوه نظر واچوو، بيا هم همدې يوې پايلې ته رسېږو، چې له دولت سره د ولس د هوسا کولو لپاره کومه څرگنده طرحه او پلان نشته، بلکې برعکس له دولت څخه د شخصي او تنظيمي گټو مورچه جوړه شوې او د دې منفي وضعې بدې اغېزې په ځانگړي ډول په ځوان نسل باندې تر نورو ډېرې ښکاره او جوتي دي، ځکه دولت د اصولو پر اساس نه دی ولاړ او کارکوونکي يې د پوهې او پرهېزگاري پر بنسټ نه دي مقرر شوي، بلکې پر ناروا لارو راغلي او د په کارپوه ځوانانو د رشد او پرمختگ مخه يې ډب کړې ده.

همدې ويجاړوونکي وضعيت ملي يووالي ته صدمه رسولې، ځکه د بن د پروسي په پيل کې ټول خلک په دې باور وو، چې په ولس کې لا هم د ملي يووالي روحیه پياوړې ده،

چې کړزی باید پوه وي چې دی په سیالانو کې ولس بریالی کړی، نو باید وپوهېږي چې ولس رینه او دولت ونه ده. که رینه مضبوطه وي ونه به استواره وي او بیا به په اسانۍ سره د ونې د شاخ بری کار تر سره شي.

مطلب دا چې جگړه خپلې ولس بنسټیز اصلاحات غوښتل، خو له بده مرغه د دې برعکس دولت اصلاح شوې برخې هم په فساد ولړلې او کړې توره یې هم په خاورو ومنډله.

دې چارې نه یوازې زموږ ولس، بلکې زموږ نړیوال ملگري هم مایوس کړي او هغوی اوس فکر کوي چې افغانستان د جوړېدو نه دی. په نړیواله کچه د افغانستان دولت نن یو ځل بیا د ډېر ټیټ حیثیت څښتن دی. په هر نړیوال اخبار کې د افغانستان دولت د یوه کمزوري، غله او فاسد رژیم په نامه یادېږي. زموږ د ولس منفي لیدلوری نړۍ ته انتقال شوی او د نړۍ ډېر ستر دولتونه هم اوس فکر کوي، چې اوضاع له حده وتلې، خطرناکه او خرابه ده.

د ولس منفي لیدلوری د ستونزو د تشخیص لپاره لازمي دی، مگر د ناخوالو پورې ونډې یوازې د منفي لیدلوري په درلودو هم کومه بریالی پایله نه ترلاسه کېږي، ځکه د مرض تر تشخیص وروسته فوراً دارو په کار دي، یعنې د ستونزو تر پیدا کېدو وروسته د حل لپاره د ټول هېواد په کچه اوس یوې مثبتې ملي اجماع ته ضرورت دی، چې رامنځته شي او د ستونزو هواري ته په شریکه د حل لارې چارې ومومي. نو ځکه لازمه ده چې په راتلونکي فصل کې د مثبتې ملي اجماع د منځته راتگ پر لارو چارو بحث وکړو.

دويم فصل:

د مثبتې ملي اجماع په لور

مورې اوس يوې داسې دوه لارې ته رسېدلې يوو چې پوره څرگنده ده، يوه لاره د ځانځانې، شخصي گټو او د ملت د نهيليو خواته تللې، چې د گوتو په شمېر خلک په کې د ميلياردونو ډالرو خاوندان کېږي او پاتې شاوخوا دېرش ميليونه ولس په کې په لورې، تنده، فقر او بې امنۍ کې شپې سبا کوي. له بلې خوا به د افغانستان گاونډيان له دې هېواده يو ځل بيا د بزکشی ميدان جوړ کړي او زموږ دولت به په کې د نندارچي په حيث د خیر پر غونډۍ ناست وي، چې په داسې کېدو به افغانستان په لسگونو نور کلونه هم د بې وسۍ په يوه داسې گرداب کې غرق وي، چې د حال او مستقبل په اړه به فکر هم نه شي کولی.

د دې دوه لارې بله لاره د ايمان، باور او يووالي لار ده. د ټينگ ايمان، يووالي او ريښتینولۍ درلودل هغه څه دي، چې کولی شي موږ د يوه قانوني او اغېزمن دولت خاوندان کړي.

د زمانې په دې پړاو کې چې پر ټول هېواد د نهيلۍ خپه خپره ده، کېدې شي چې موږ د يوې مثبتې ملي اجماع په تر سره کولو خپلې هغه شتمنۍ په گوته کړو، چې له دا ډول ناوړو شرايطو

څخه هېواد ته د خلاصون لار پيدا کړو. موږ د دې توان لرو، چې د ثبات، سوکالی، اتفاق او ريښتینولۍ داسې لاره غوره کړو، چې جگړه خپلې افغانستان په اسلامي نړۍ کې د اغېزمن دولت څرگنده نمونه وگرځوي. له دې بحران څخه د وتلو لپاره زموږ شتمنۍ کومې دي؟

الف- د اسلام مبین دین:

زموږ تر ټولو ستره شتمني د اسلام مبین دین دی. د افغانستان په سلو کې نږدې ۹۹.۹۹ وگړي د اسلام د سپېڅلي دین پیروان دي. هر وخت چې زموږ ولس د بهرنیو یرغلگرو تر تاراک لاندې راغلی د اسلام د مبارک دین پر رسی یې منگولې لگولي او هېواد ته یې نجات ورکړی دی.

اسلام زموږ د گران هېواد نږدلی شپرازه ساتلې ده. په دې کې باید هېڅ شک نه وي، چې موږ مسلمانان وو، یوو او تر ابده به مسلمانان یوو. دا حقیقت موږ او نړۍ ته څرگند دی، چې اسلام د تشدد او ناروا ملاتړ نه کوي. دا چې نن ورځ د اسلام تر شعار لاندې څه کېږي دا زموږ خامي ده نه د اسلام ځکه هر څوک چې په زور د چا پر حق خپته اچوي دا د اسلام د اصولو، عقایدو او قوانینو خلاف عمل دی. اسلام تېری نه مني او تېری کوونکی د سزا وړ بولي.

څرنگه چې مو په تېر فصل کې ولوستل، عدالت د عبادت اساس دی او دا اساس زموږ په ټولنه کې ژورې ریښې لري، مگر زموږ ځینې وگړي په دې نه پوهېږي، چې د اسلام د ځلانده تمدن ډېرې پیاوړې څېرې زموږ په خاوره کې ټوکېدلې. د عباسیانو عصر چې د اسلامي تمدن یوه ډېره پیاوړې دوره وه،

بلکې د علم ستر مرکز ګڼل کېده. د ځمکې د قطر د دقیقې محاسبې چاره تر اروپایي پوهانو څلور سوه کاله وړاندې د ابوریحان البیروني له خوا په ډېر بريالیتوب سره تر سره شوې وه. ابوریحان البیروني د طول البلد او عرض البلد په حساب زموږ د هېواد د ډېرو سیمو نقشې په دقیقه توګه جوړې کړې وې. له بلخي ابن سیناسره د البیروني د مکاتبي احوال دا په ګوته کوي چې دوی د خپلې فکري پراختیا په لاره کې د نړۍ له نورو تمدنونو څخه په ډار کې نه وو، بلکې د خپلې فکري پراختیا لپاره یې هر څه خپل.

د مثال په ډول، کله چې البیروني د سلطان محمود په لښکرو کې هند ته ولاړ، هلته یې د هند د ژورو مطالعاتو د تر سره کولو په موخه سانسکریت ژبه زده کړه او په پایله کې یې د الهند په نامه یو ډېر ستر کتاب ولیکه، چې تر نن ورځې پورې هم ورته د نړۍ او هند عالمان په حیرانتیا ګوري، چې څرنگه د یوه تمدن عالم د بل تمدن رښتیني انځور په ډېره امانتداری کښلی دی.

د ابوریحان، ابن سینا او نورو عالمانو اثار او کارنامې دا په ډاګه کوي، چې د تمدنونو تر منځ د ټکر او درز پیدا کول ناسم او ویجاړوونکی عمل دی او زموږ اسلامي ټولنه کولی شي چې د خپل پیاوړي تمدن په درلودو د نورو تمدنونو بڼې برخې خپلې کړي او له بریاوو څخه یې ګټې واخلي.

حضرت عایشه (رض) فرمایي: "د ډیوي له رڼا ګټه واخلي او دې ته مه ګورئ چې ډیوه د چا په لاس کې ده."

اروپا چې په منځنیو پېړیو کې د ناپوهۍ په تور تم کې ډوبه وه، زموږ د اسلامي تمدن له بریاوو څخه یې ګټه واخیسته او د

موږ د یوه ملت په توګه د دې تمدن په راوستلو او استحکام کې خورا ستر رول لوبولی و.

د هارون الرشید او مامون الرشید په دوران کې له بغداد نه په بلخ کې د مدارسو شمېر زیات و. دا مطلب پروفیسر فیډریک ستار چې د امریکا د متحدو ایالاتو په یوه معتبر پوهنتون کې استاد دی، په ډېر وضاحت وړاندې کړې دی. د دغو مدارسو نصاب هغه مهال یوازې په دیني علومو پورې محدود نه و، بلکې ټول مضامین او علوم په کې شامل وو.

په عباسي دوره کې د ژباړې زیاتره مراکز د دولت له خوا تمویلېدل او هدف دا و، چې د نړۍ ټول علوم له نورو ژبو څخه عربي ژبې ته وژباړل شي، چې په دې بهیر کې زموږ د خاورې نامتو پوهانو زیات زحمت و اېست او د همدې ژباړو برکت و چې یوناني فلسفه ژوندی وساتل شوه او اروپا ته منتقل کړې شوه.

د همدې روښانه عصر په برکت صفر چې د هندوستان کشف و د دغو ژباړو له لارې له نورو هندي اعدادو سره چې په اروپا کې هم د عربي اعدادو په نامه شهرت لري، لومړی اسلامي نړۍ او بیا اروپا ته منتقل شول. رومي اعداد د عربي اعدادو په پرتله ډېر ستونزمن دي، ځکه د لیکلو پر مهال لیکونکی اړ دی، چې ډېر توري سره یو ځای کړي او ارقام ارایه کړي مګر عربي اعداد په سادګۍ سره د ارقامو د ښودلو چاره ترسره کولی شي. همدا راز د الجبر کلمه له عربي ژبې څخه اروپا ته تللې ده. په اسلامي نړۍ کې ډېرې رسدخانې موجودې وې او علماوو په منظمه توګه د ځمکې، سپوږمۍ او سیارو څېړنه کوله. غزني د سلطان محمود په دوران کې نه یوازې د شعر

جوماتونو کې تر سره کړې وې.

زموږ په کلیو کې د ملا صاحبانو ټولې دندې د قدر وړ دي او د ډېرو ټولنیزو خدماتو تر څنګ به په پخوا وختونو کې ملا صاحبانو د مساپرو لیکونه د هغوی کورنیو ته لوستل او د کورنیو حال احوال به یې مساپرو ته لیکلو. همداراز ملا صاحبان د خپلو مواعظو او خطبو په ترڅ کې د سیمې او نړۍ ډېر مهم مطالب ولس ته وړاندې کوي او د ولس د اجتماعي شعور په وده کې ستر رول لوبوي، خو له بده مرغه تر اوسه پورې دولت د جوماتونو د انسجام لپاره کوم ځانګړی پروګرام نه دی وړاندې کړی.

زموږ د ملي یووالي او د اسلامي هویت د ساتنې لپاره دا ډېر مهم او ضروري اقدام دی، چې د جوماتونو د تقویت او د امامانو د ژوندانه د بهبود لپاره ځانګړی او مؤثر پروګرام وړاندې شي او له دوی سره د هر اړخیزې مرستې لپاره یو جلا ترتیب ونیول شي. پر حیاتي اړتیاوو سربېره باید له ملا صاحبانو سره د دیني کتابونو او راډیويي او ټلويزیوني اسلامي خپرونو او نورو لوازمو په تیارولو کې مرسته وشي.

ب- اگاه ولس:

وايي چې کوټه وسوه، خو د بوالونه يې پاڅه شول. زموږ ولس د جګړې په اور کې وسوځېده، خو فکري شعور يې وده وکړه او نن کولی شو ووايو، چې زموږ ولس يو اگاه او با خبره ولس دی او يو موثر او عصري نظام غواړي. په پخوانيو زمانو کې به د نظام د چلولو لپاره يو پاچا پيدا شو، چې غوښتل به يې خپلې موخې تر سره کړي، مګر ډېر ځله به پاچاهان نه توانېدل،

پوهې پر لور روان شول. اوسنۍ دوره هم د عباسي او غزنوي دوران هغې ازادۍ ته اړتیا لري، چې د علم او معرفت دروازه ډې د هر انسان پر مخ خلاصه وي.

د همغو ځلاندو دورو برکت و، چې فکري سرحدونه پراخ او په پایله کې یو ستر حقوقي او فکري تمدن را منځته شو چې نن یې موږ په ویاړ یادونه کوو.

په لومړي ګام کې دولتونه اړ دي، چې د خپلو ویاړلو تمدنونو ساتنه او پالنه وکړي. کله چې موږ د اسلامي تمدن په ساتنه کې د خپلو دیني علمای کرامو رول ته په درنه سترګه ګورو، نو په کار ده چې د هغوی د ژوندانه د بهبود لپاره هم په دولتي او هم په ملي کچه پام وکړو. جومات د الله (ﷻ) کور دی، زموږ مسلمانان ټولنه په جوماتونو کې راټولېږي او د خدای تعالیٰ (ﷻ) خپل فرض ادا کوي.

د مخه مو ذکر کړه چې زموږ د کلیو او ښارونو جامع جوماتونه زموږ د ټولنیزو پرېکړو مراکز دي. هر کله چې پر هېواد باندې بد حالت راغلی، زموږ خلک د نظام او واکمن پر وړاندې په جوماتونو کې پرېکړو ته رسېدلي دي. په همدې ترتیب زموږ په ټولنه کې جومات د مساپرو او بېوزلو د مېلمه پالنې ځای هم دی.

همداراز مساجد د علم هغه مرکزونه دي چې د علم د حصول لارویان په کې شپې ورځې تېروي او زموږ مؤمن خلک ورسره د خپل د سترخوان ډوډۍ شریکوي. زموږ ډېر نامتو علمای کرام لکه: استاد عبدالحی حبیبي، استاد گل پاچا الفت، استاد عبدالشکور رشاد، استاد بېتاب، استاد عبدالله قاري او نور ټول هغه شخصیتونه وو، چې خپلې لومړنۍ زده کړې یې په

نعمته محروم دی، مگر بیا هم سیاسي پوهې او ټولنیز شعور یې د پخوا په پرتله ډېره وده کړې ده. دا خبره پر ځای نه ده، چې ټول باسواده خلک به پوخ سیاسي شعور ولري، ځکه ډېر داسې باسواده کسان وي چې اصلاً د سیاسي مسایلو له اورېدو سره یا علاقه نه لري او یا پرې نه پوهېږي، مگر هغه څوک چې د خپل هېواد د برخلیک په اړه فکر کوي، هغوی د دې پوهه لري چې له مسایلو څنګه ځانونه خبر او اگاهه کړي. همدار لیل دی چې زموږ خلک اوس د سیاسي جریانونو په اړه معلومات لري او په اړه یې قضاوت کول غواړي. د دې پوهې د منځته راتګ دلایل څرګند دي، ځکه په میلیونونو کلیوال، کوچیان او ښاریان له هېواده هجرت کولو ته اړ ایستل شول او هلته یې په ګاونډیو او د نړۍ په نورو لري پرتو هېوادونو کې ډېرې نوې پدیدې ولیدې، نو ځکه ویلی شو چې دا اوس هغه پخواني خلک نه، بلکې له ډېرو تجربو سره هېواد ته راستانه شوي خلک دي.

د ملګرو ملتونو د مهاجرو د عالي کمېشنري UNHCR د کارکوونکو د وینا له مخې کله چې په تېرو څو کلونو کې افغان کډوال له پاکستان او نورو هېوادونو څخه افغانستان ته راستنېدل، نو په هرو سلو کورنیو کې تر شپېتو زیاتو کورنیو ټلويزيون درلود او د نورو ارتباطي وسيلو تر څنګ ګڼ شمېر کورنۍ داسې وې چې کمپیوټرونه یې له ځانه سره هېواد ته راوړل، همداراز په زرګونو ځوانانو په نورو سیمه ییزو او نړیوالو ژبو بلديت حاصل کړی او ځانونه یې په بېلابېلو علومو سمبال کړي دي. که په تخمینی توګه له یوه میلیون څخه زیات افغانان په اروپا، امریکا او نورې نړۍ کې کډوال وي، نو دوی له یوې څخه تر لسو کورنیو پورې له خلکو سره اړیکې لري او دا

چې ملت ته د ټاکلو موخو په اړه قناعت ورکړي او کله چې به داسې ونه شول، نو بیا به یې یا په دولت کې موجودو چارواکو ته د قناعت د ورکولو هڅه کوله او یا به یې تورې ته لاس کړ او په زور به یې پاچاهي پیل کړه. هر څو که دې چلند په ظاهره د یوه نظام بڼه خپلوله، مګر په ولس کې یې بنسټ نه شو ټینګولای. که چېرې یوه افغان شپانه ته شپو خولۍ پر سرکړۍ یا ورته پتلون ورواغوندي، نو په داسې کولو ترې، نه اروپایي انسان جوړېږي او نه یې خوي او مغز تغیر کولی شي. همدارنګه د زنده باد او مرده باد په شعارونو هم د هېوادونو ستونزې نه حل کېږي او د یوې فکري یا نسلي طبقې خلک هم نه یوازې دا چې نظامونه نه شي ټینګولی، بلکې د داسې حکمرانۍ پایلې ډېرې خطرناکې هم وي.

په افغانستان کې د شور تر کودتا وروسته د خلقيانو او پرچميانو د محدود اقلیت نظام او همدا راز د نجیب د حکومت تر سقوط وروسته د جهادي ډلو تر منځ تباه کوونکې جګړې ټول د هغو محدودو طبقو نظامونه وو، چې هېواد یې له بریادۍ سره مخ کړ. کابل یې ړنګ، دولت یې نابود او د ملي اردو په شمول د دولت ټول تشکیلات یې له منځه یووړل.

دا هېواد چې د نا اگاهۍ په تیارو کې ډوب و، نن په کې وضعې بدلون موندلی او د نړیوالو احصایو مطابق ۹۱٪ نارینه او ۸۷٪ ښځې په پرله پسې توګه څلور راډیوګانې اوري.

همدارنګه ان د کلیو بانډو سپین ږيري تر ټولو زیات د هغو نړیوالو اخبارونو او مجلو سرمقالو ته غوږ نیسي، چې د راډیوګانو له خوا د دوی په محلي ژبو ژباړل کېږي. دا خبره د دې څرګندوی ده چې زموږ ولس که څه هم په زیاته پیمانه د سواد له

زما په غوښتنه نړيوال بانک پر افغانستان باندې د شوروي يرغل مستقيم او غير مستقيم ويجاړوونکی اغېز اعلان کړ، چې د شور له کودتا څخه د بن تر پروسي پورې يې افغانستان ته ۲۴۰ ميليارده ډالره تاوان اړولې و، مگر زموږ د خلکو غوښتنو د هغه تاوان نيمه برخه جوړوله، معنی دا چې زموږ خلکو په نيمه ډوډۍ قناعت درلود. ماد ماليې وزير په توگه د ولس استازو ته، ځکه هغه ټول حسابونه وړاندې کړل چې غوښتل مې دوی خبر کړم، چې ستاسې غوښتنې پر ځای دي، مگر نړۍ دې ته نه ده حاضره چې دا ټولې غوښتنې ومني. موږ ته په کار ده چې په هېواد کې ټول بنسټيز حرکتونه پيل کړو، چې په وسيله يې په حکومت او اقتصاد کې اساسي بدلونونه را منځته شي. ټولو استازو دا خبره ومنله او دا چې ماد دولت عوايد مرکزي کړي وو، دوی په دې کار خپله خوښي وښوده او زما د دې اقدام هرکلی يې وکړ.

زموږ ولس هېڅ وخت د دولت د بنسټيزو اصلاحاتو د راوستلو طرحه نه ده رد کړې. هر ځل چې په ولس اعتماد شوی په ډېره حوصله يې تر غور وروسته دولت ته صلاحيتونه ورکړي دي، خو دا چې دولت د دې وړتيا نه لري چې د ولس له غوښتنو سره خپل پروگرام عيار کړي دا د دولت ستونزه ده، نه د ولس. ولس په الفاظو نه غولېږي، دوی هغه تخيلي باغونه وليدل چې دوی ته د دولت د واکمنانو له خوا ښودل شوي وو او ولس ته د سوکاله ژوند پر ځای نا کراره مرگ ډالۍ کړې شو.

دا وخت ولس عملي طرحې او سالم عمل غواړي. ولس ته بايد مراجعه وشي، چې له خپل کلي تر خپل هېواده دې د هېواد د عملي امکاناتو په چوکاټ کې د ټولني لومړيتوبونه وټاکي او

اړيکي د دې لامل دي چې تېر کال د يوه تخمين له مخې دغو افغانانو پنځه ميليارده ډالريو ازي د بن تر پروسي وروسته خپلو خپلوانو ته رالېږدولي دي.

له نېکه مرغه تر شپېتو زياتې راډيوگانې د هېواد په هر گوټ کې د نړۍ او هېواد په اړه معلوماتي مطالب خپروي، چې دا بهير د ولس د خبرولو او اگاهۍ لپاره ډېره غوره سرچينه گڼلې شو.

د ولس شريک درک ماته د اساسي قانون په لويه جرگه کې هغه مهال څرگند شو، چې ماد ماليې وزير په صفت د جرگې د تر دوو سوو زياتو وکیلانو څخه پنځه، پنځه دقيقې د دوی د مؤکلينو غوښتنې واورېدې او د دوی غوښتنې مې تر اورېدو وروسته په ډېر غور و ارزولې. د ټولو مثبتې اجماع دا وه چې افغان ولس يو داسې معاصر، پياوړي او اغېزمن دولت ته اړتيا لري چې وکولی شي ملت ته د يوه عصري دولت په توگه لازمي دندې تر سره کړي.

د نورو دندو تر څنگ په اقتصادي برخه کې د استازو غوښتنې دا وې، چې ولس بايد د يوه پياوړي اقتصاد په درلودو د سوکالۍ خوا ته پل واخلي.

د سرک، برېښنا، اوبو، ښوونځي، روغتون او داسې نورو نه درلودل د ولس هغه ستونزې وې، چې مایي د برابرولو لپاره هغه وخت يوه پانگه و سنجوله، چې له ۸۰ تر ۱۲۰ ميليارده ډالرو پورې پرې لگېدل. دا رقم لس تر شلو چنډو پورې له هغې مرستې څخه زيات و، چې نړۍ يې افغانستان ته د ورکولو ژمنه کړې وه، مگر زموږ د جگړه ځپلي ولس يوه غوښتنه هم نامعقوله او ناسنجول شوې نه وه.

شته دي؟

که موږ خپلو سرحدې سيمو ته ولاړ شو او همدا پوښتنې له خلکو وکړو، نور اته څرگنده به شي، چې زموږ سرحدې سيمې په ډېر بد حالت کې ژوند کوي. يوه اسانتيا نه لري او له محروميت سره مخ دي. د مثال په توگه بدخشان، خوست، فراه، بادغيس، زابل، پکتیکا، فارياب او نورو ټولو سرحدې سيمو ته د دې زمينه نه ده برابره شوې چې په هوسا توگه ژوند وکړي. د ټولنيز عدالت له تامين څخه علاوه نن ورځ سرحدې سيمو ته پام اړول له سياسي او امنيتي لحاظه هم خورا مهم دي، ځکه که سرحدې ولسوالۍ موبې وزله وي بې امنه کېږي او که هلته امن خراب شو، نو پلازمېنه او ولايات ورسره هم هغه مهال بې امنه دي. که د سرحدې ولسواليو او سېدونکي دولت خپل ونه گڼي او فکر وکړي چې دوی يې پر وړاندې مسؤول نه دي، نو په هغه وخت کې د دولت وسله وال مخالفان په ډېره اسانۍ کولی شي چې له سرحدونو را تېر او په ښارونو کې امنيت گډوډ کړي.

زموږ سرحدې ولسوالۍ ځانگړې ټولنيز جوړښت لري، چې زموږ دولتداران بايد پرې په سمه توگه وپوهېږي. د مثال په ډول، په خوست ولايت کې قومي اربکي يو خاص بنسټ دی چې د قوم له خوا جوړېږي او د امنيت چارې سمبالوي. ځاځي او منگل قومونه داسې قومي تړونونه لري، چې د هغو په وسيله امنيت ټينگېږي او په روانې گډوډۍ کې همدا اوس ددې دواړو سيمو امنيت تر ډېرو نورو سيمو بهتر دی، خود محروميت له قوي احساس سره مخ دي. ما ته څه موده وړاندې د ځاځيو د سيمې يوه اوسېدونکي وويل: "تېر کال موږ له لېسو څخه ډېر شاگردان فارغ کړل، مگر د گوتو په شمېر ځوانان هم د کانکور

دا چې په کومه طريقه عملي کېدی شي، ولس بايد پرې وپوهېږي او نېغ په نېغه په ټول جريان کې گډون وکړي، چې د هرې طرحې د عملي کېدو مدارج څرگند او بېرته يې ټول معلومات په منظمه توگه د ولس په اختيار کې وي. نو که داسې وشي د ولس اعتماد به يو ځل بيا پوخ شي او د يوه ملت په توگه به د ټاکلو موخو پر لور حرکت وکړي.

په سرحدې سيمو کې پروت ولس د هېواد د امنيت او ثبات په ټينگښت کې د پام وړ رول لوبولی شي. له همدې کبله بايد دولت په جدي ډول خپلو سرحدې ولسواليو ته پام واړوي، ځکه که يو اجنبي وغواړي چې د يوه هېواد د ملي يووالي څرنگوالی وڅېږي، نو لومړی د هغه هېواد سرحدې سيمو ته پام کوي او تر ټولو مخکې دا گوري چې تر کومه بريده هلته زېربنايي امکانات لکه برېښنا، سړکونه او نور شته دي. که داسې څه په نظر ورشي، نو بيا يې له ښارونو سره پرتله کوي، چې د کليوالو سيمو او ښارونو تر منځ د زېربنايي امکاناتو په شتون کې څومره تفاوت موجود دی. ايا په کليو کې د ښارونو په شان روغتون، ښوونځی او نور اساسي بنسټونه شته او کنه، همدا راز چې کله د سرحدې سيمو خلک له سختۍ سره مخ شي، خپلې پلازمېنې او ولايتي ښارونو ته ځي او که گاونډيو هېوادونو ته منډه اخلي. د سرحدې سيمو خلک کوم پيداوار او توليدات لري او دا توليدات چېرې پلوري. تردې وروسته بيا له خلکو سره خبرې کوي او له هغوی نه په لومړي گام کې دا پوښتنه کوي، چې ايا ستاسې په هېواد کې ټولنيز عدالت حاکم دی که څنگه. بله پوښتنه يې ښايي دا وي چې ستاسې ځوانانو ته د هېواد په پوهنتونونو کې د زده کړې لپاره څومره امکانات

برېښنا رسول بايد ملي لومړيتوب وگڼل شي. که چېرې په اول قدم کې کورونو ته برېښنا رسول ممکن نه وي، په کار ده چې جوماتونه، مکاتب او کلينیکونه په برېښنا سمبال شي، چې د لېسو زده کوونکي وټوانېږي له ثبت شويو درسي ټاپونو او بعيدو درسونو څخه استفاده وکړي او هم د جوماتونو امامان او طالبان وکولی شي د اسلامي علومو په برخه کې له نړيوالو پروگرامونو څخه برخمن شي.

هغه سرحدي ولسوالۍ چې لاهم په کې څه نا څه ځنگلونه او ورشوگانې شته بايد په سمه توگه يې ځنگلونه او ورشوگانې وساتل شي. نړيوالو تجربو ښودلې، چې په هغو سيمو کې چې اقليمي شرايط مساعد وي هلته بيا هم ځنگلونه شنه کېدی شي.

که غواړو چې د سرحدي سيمو ځنگلونه شنه شي، نو هلته بايد د کار شنه قوه را منځته شي او لومړيتوب ولري.

هر کال زموږ سرحدي ولسوالۍ د سېلابونو په څپو کې خپلې کرنيزې ځمکې، څاروي او ان انسانان له لاسه ورکوي، ځکه موږ د اوبو د مهار کولو او ذخيره کولو منظم ترتيب نه لرو. که چېرې د غرونو په لمنو کې د اوبو د ذخيره کولو سم ترتيبات ونيول شي، نو په هغه صورت کې د برېښنا د توليد او د کرنې د پراختيا لپاره ترې اغېزمن کار اخيستل کېدی شي.

په سرحدي ولسواليو کې بې روزگارو خلکو ته د کار پيدا کول د پرمهم دي. که د ولسواليو په کچه د شرايطو تر منځ سم تشخيص وشي. په ډېره اسانۍ کولای شو د کار فرصتونه ايجاد کړو، د بېلگې په توگه، په هغو ولسواليو کې، چې معدنونه شته، له معدني موادو يې د نورو وسايلو د جوړولو د بهير په پيلولو سره خلکو ته خورا ډېرې نوې کاري زمينې برابرېدی شي

له ازموينې وروسته کابل پوهنتون او يا کوم بل پوهنتون ته پرې نه ښودل شول.

په عمومي ډول زموږ سرحدي ولسوالۍ په امنيتي لحاظ يې د قومونو او مجاهدينو له فعالې ونډې اخيستو نه خوندي کېږي، ځکه مجاهدين او قومي خلک ښه پوهېږي چې له کوم لوري څخه کوم خطر پېښېدی شي.

دولت ته په کار ده، چې ټولنيز تشکيل ته په پام سره په سرحدي ولسواليو کې د ثبات او امنيت د ټينگښت لپاره داسې يو پروگرام وړاندې کړي، چې د ولس په مشوره ټول لازم ترتيبات ونيول شي.

موږ بايد له ولايتي ښارونو او پلازمېنې څخه همېشه له خپلو سرحدي سيمو سره تماس ولرو او د دې لپاره ټليفون د دې عصر يوه مهمه وسيله ده. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې پيسې شته خود عملي اقدام لپاره مؤثر کار په کار دی.

پر مخابراتو سربېره بايد سرحدي ولسواليو ته په څو نورو برخو کې هم ځانگړې پاملرنه وشي.

لومړی ځوان نسل ته د مناسبې ونډې اخيستني په منظور بايد په کابل او نورو عمده ښارونو کې په ډېرو مجهزو وسايلو سمبال داسې ليليه ښوونځي جوړ شي، چې د بشپړ شفافيت له مخې ورته نجونې او هلکان د ازموينو له لارې راشي او په هر اړخيزه وده يې عمده پانگونه وشي.

دا چې د سرحدي سيمو نجونې او هلکان له ملي او بين المللي امکاناتو څخه گټه واخلي په کار ده، چې دې سيمو ته په لومړي گام کې برېښنا ورسول شي او سرحدي ولسواليو ته د

دې ښارونو ته د گاز نل لیکې رسېدلای شي. له شبرغان څخه کابل ته یوازې د گازو په نل لیکه باندې ۴۰۰ میلیونه امریکایي ډالر لگښت راځي او دا چې د هندو کش له لوړو څوکو راتېرېږي د موسمي شرایطو له کبله له ډېرو زیانونو سره مخ کېږي، مگر له کټوازه نه ټولو هغو ښارونو ته د گاز انتقال ډېر اسان دی چې د هندو کش د غره دې لوري د هېواد جنوب خوا ته پراته دي.

د گازو په موجودیت کې به د افغانستان د ترانسپورت را تلونکي پالیسي هم په اساسي ډول په گازو درېدلې وي، موږ باید هغه وخت په تېلو مصرف کېدونکې پیسې د گازو د ایجاد په لاره کې ولگوو.

د تاریخي شالید په رڼا کې ویلی شو، چې د افغانستان زیاتره دولتونه یوازې د کاغذونو پر مخ جوړ شوي دي او د یوه کاغذي سند په توګه پاتې دي، ځکه زموږ د ولس هغه برخه چې په درو او بانډو کې ژوند کوي د خپل ټول تاریخ په اوږدو کې په یوه ګوله ډوډۍ پسې کله هندوستان ته تلل او کله به د نړۍ بل سر ته، مگر هغه برخه چې بهر ته تلای نه شوه، هغوی به له مجبوریته په ښارونو کې واړول.

په تېرو لویو جرګو کې د افغانستان د کلیو او بانډو استازي ډېر ژر په دې خبره پوه شول، چې بدخشان، دایکنډي، غور، نورستان، کونړ، پکتیکا، فاریاب، بامیان، ارزګان او سرپل مشترکې ستونزې لري. پر دغو ستونزو سربېره دلته وېره شته، چې لوږه، قحط او نور افات راشي، مگر د تاریخ له پلوه د دولت تر ټولو کمه پراختیایي او عادي بودجه په دغو غرنیو ولایتونو کې مصرف شوې ده، نننۍ جیولوجي سروې داسې انځور وړاندې کوي چې په همدغو یادو شویو سیمو کې ستر طبیعي

او په هغو ولسوالیو کې چې د زېربنا د جوړولو امکان وي هلته زېربنایي فعالیت د کارونو د پیدا کېدو باعث کېږي.

ج- طبیعي پانګه:

زموږ ثروتمنه خاوره که له یوې خوا د جګړو له کبله د فقر تر کرغېړن سیوري لاندې ده، له بله پلوه پخپله سینه کې د معدنونو ستره شتمني لري. د امریکا د جیولوجۍ د سروې ادارې د خپلو دقیقو څېړنو او مطالعاتو په پایله کې دا څرګنده کړه، چې د افغانستان پرېمانه معدنونه د دې وړ دي چې د نشه یي توکو پر ځای د اصلي اقتصادي فعالیت ځای ونیسي. د دې سروې پر بنسټ ځینو ښوول شویو امکاناتو ته لا اوس هم کېدی شي هیله ولرو. د هېواد په شمال کې د شبرغان گاز له ډېرو کلونو څخه شته، مگر د گاز په برخه کې په دغې سیمه کې څو نورې داسې زېرمې هم شته چې د روسانو د هغه وخت تر تخمین څو ځلې غني دي. بله مهمه خبره دا ده چې ښایي د پکتیکا ولایت په کټوازه سیمه کې د شبرغان په اندازه د گاز یوه بله لویه سرچینه موجوده وي.

همداراز په هلمند کې د گاز د پیدا کېدو امکانات ډېر دي، مگر دا هغه وخت څرګندېږي، چې موږ په دغو سیمو کې ځاګانې وباسو او د ذخایرو شته والی په نښه کړو. که چېرې د کټوازه د ذخیرې شته والی تثبیت کړو د هېواد پلازمېنې لپاره به یې پایلې ډېرې په زړه پورې وي، ځکه که غواړو کابل او یا نورو هغه ښارونو ته چې له هندو کش څخه دې لوري ته پراته دي گاز ورکړو، نو د شبرغان له لارې راغلی گاز په ډېره لوړه بیه تمامېږي. په داسې حال کې چې د کټوازه لارې په ډېره اسانۍ

حيوانات وژني او د بارانونو له امله زموږ خلکو ته په ميليونونو ډالرو تاوانونه اوږي.

د نړۍ اقليم په چټکۍ بدلېږي، د نړۍ هوا ورځ تربلې په تودېدو ده او که چېرې د دې بلا مخه ونه نيوله شي، نو لري نه ده چې د اوبو بيه په نړۍ کې تر تېلو هم لوړه شي او که داسې وي، نو موږ بايد د اوبو هر شاخکي د برېښنا او کرنې د توليد د لوړولو په منظور وساتو، ځکه دا زموږ شديده اړتيا ده چې بايد پرې وپوهېږو.

څرنگه چې يوکلی د چيني د اوبو په وېش باندي يوې موافقې ته رسېږي، همدا ډول بايد گاونډي هېوادونه هم د اوبو د عادلانه وېش لپاره يوه اصولي موافقه وکړي. موږ د هلمند د اوبو پر سرله ايران سره يوه موافقه لرو او د دې موافقې په چوکاټ کې کېدې شي ډېر اغېزمن گامونه واخلو.

د کجکي د برېښنا بند د جوړولو په دويمه مرحله کې د هېواد سوېلي ولايتونو ته په دوامداره توگه برېښنا رسېږي، چې دا په هر اړخيزې پراختيا کې ستر رول لوبولی شي.

اوسني نړيوال شرايط دا مني چې د ځينو طبيعي موادو د کارونې لپاره بايد منظم سيمه ييز تياري ونيول شي، ځکه دا هم حقوقي او هم عملي اړخونه لري. د بين الدول حقوقو د اصولو پر اساس د دولتونو مشترکو گټو ته په پام بايد داسې څېړنې وکړو، چې له مذاکراتو څخه تر مخه مو د خپل ملي منفعت د تأمينېدو لارې هوارې کړې وي او په ډېره معقوله او منظمه توگه وکولی شو، چې خپل حقوق ثابت کړو او بيا يې ژر تر ژره په پروگرامونو او پروژو بدل کړو.

معادن او اوبه زموږ د طبيعي پانگې ستره برخه جوړوي، خو

ذخاير پراته دي. د بدخشان په لاجوردو او د پنجشېر په زمردو له پخوا پوهېږو، مگر اوس دا هم ويل کېږي چې د هندو کش په درو کې تر ۴۰۰ پورې نور داسې غني معدنونه هم شته چې نړۍ ورته زياته اړتيا لري او په هر لحاظ د دې سيمې څېره بدلولی شي.

که فعال او اغېزمن دولت وای، نو دا سيمې، چې په تاريخي لحاظ يې ډېر ستونزمن ژوند تېر کړی په هوسا، بسيا او سوکاله سيمو بدلېدلی شوې. په دې سيمو کې د معدنونو په موندلو زموږ د ولس خلکو ته د يوه ښه انساني ژوند چاپېريال برابرېږي او دولت کولی شي چې له دغو عوايدو څخه په لاس ته راغلو پيسو د کونډو، يتيمانو، بېوزلو، معلولو او خپلو ټولو وگړو ژوند بهتر کړي.

يوازې د قيمتي عناصرو د معقولې استفادې په اساس هم کېدې شي، چې زموږ د خلکو ژوند او روزگار ښه شي.

د ساري په توگه، که زرگري عصري شي او نړۍ ته د عصر او زمان په غوښتنو برابر مصنوعات ولېږل شي، ويل کېږي چې له پنځو لکو نيولې تر يوه ميليون پورې انسانانو ته معقول او ابرومندانه کار پيدا کېدې شي.

افغانستان د ټولې سيمې د اوبو د توليد مرکز دی. کونړ، امو، هلمند، کابل، بلخ، کوکچه او مرغاب هغه مهم سيندونه دي، چې زموږ له خاورې سرچينه اخلي، خو موږ په خپل وطن کې له تندي مرو. نه د څښلو پاکې اوبه لرو او نه د اوبه خور لپاره اوبه شته، مگر زموږ سيندونه گاونډيانو ته په ميلياردونو لپاره اوبه ورکوي او موږ تر اوسه د خپلو اوبو يوازې ۱۰٪ مهار کړې دي. هر کال د وچکالۍ عذاب زموږ

پوښتنه دا ده چې موږ د کومو موخو د ترسره کولو لپاره څه ډول بشري پانګې ته اړتیا لرو او دا پانګه څرنگه تولیدولی شو؟

که لږ تېر وختونه او نن ورځ پرتله کړو د لیکوالۍ په ساحه کې ستر مثبت بدلون راغلی دی. د افغانستان په بېلابېلو ولایتونو او سیمو کې ادبي بهیرونه او ټولني فعالیتي دي، مستقلې مجلې، اخبارونه، اونیزې او په سلګونو کتابونه بې له دې چې څوک یې سانسور کړي چاپېږي، ځوانو خويندو او وروڼو ډېر خلاق استعدادونه پیدا کړي دي.

د هېواد وتلی شاعر او لیکوال ښاغلی محمدصديق پسرلی چې د یوې درنې ادبي کورنۍ هم معنوي او هم حقيقي پلار دی، وایي چې په پښتو شعر او ادب کې ډېر لوی فکري انقلاب راغلی دی، نو که ژبه د افهام او تفهیم وسیله وېلو، ویلی شو چې نن ورځ موږ هم په پښتو او هم په دري ژبو کې دا وسیله موندلې او لیکوال مو په اسانۍ سره کولی شي چې دا وسیله په مثبتو توګه وکاروي. زما په فکر دا به د افغانستان په ټول تاریخ کې لومړی ځل وي، چې لیکوال بې له کوم سانسوره په ازادانه ډول کولی شي چې د دولت او دربار له امکاناتو پرته خپل مستقل ادبي او فرهنگي فعالیتونه ولري. هغه هم په داسې حال کې چې ډېرو لیکوالو ته اوس خپلې دغه هڅې د یوې مړې ډوډۍ ګټلو زمينه هم برابرې، نو اوس که چېرې لیکوال او شاعر د خپلې ټولني هېنداره وېلو، نو موږ ډېره شفافه او رڼه هېنداره لرو. که د اوسني دولت څېره په دې هېنداره کې پیکه ښکاري دا د دولت د څېرې بدرانګې ده نه د هېندارې ستم ظريفي.

موږ ترې تر اوسه کومه د پام وړ ګټه نه ده اخیستې. ځنګل زموږ هغه ستره طبيعي پانګه ده چې موږ ورڅخه ډېره ناوړه او ناچیزه ګټه اخیستې.

په تېرو دوو پېړیو کې موږ پر پراخ ځنګلونه له منځه وړي، خو تر اوسه مو کوم ګام نه دی اخیستی، چې نوي ځنګلونه څرنگه منځته راوړو. په کونړ ولایت کې د بدامنۍ له کبله ډېر ستر ځنګلونه په بې رحمانه توګه له منځه وړل کېږي او ګټه یې بهرنیو هېوادونو ته انتقالېږي، مګر د کونړ خلک یوې مړې ډوډۍ پسې د سیمې ګوټ، ګوټ ته رسېدلي دي.

د یوې مثبتې ملي اجماع په راتګ زموږ طبيعي پانګه زموږ د ملي هوساینې وسیله ګرځېدای شي، خو د یوه فاسد دولت په شته والي کې به زموږ د هېواد طبيعي پانګه تالا والا شي او د کونړ د ځنګلونو په څېر به پرې څو داړه ماران نور هم وپرسېږي او ملت به همداسې خوار پاتې شي.

د- بشري پانګه:

له افغانستان څخه بهر په نړۍ کې د دې هېواد په اړه داسې یو انځور وړاندې شوی، چې افغانستان بشري پانګه نه لري، نو ځکه باید د هر کار د ترسره کولو لپاره بهرني متخصصین راشي او د دې هېواد هره پراختیایي طرحه دې د هغو له خوا ترتیب شي. په دې کې شک نشته چې موږ د څو لسیزو جګړو په ترڅ کې په زیاته پیمانې بشري پانګه له لاسه ورکړې او ترننه پورې هم د هغې پانګې د جبران لپاره په مناسبه توګه کار نه دی شوی، خو دا خبره هم د منلو نه ده چې وویل شي دلته هېڅ بشري پانګه نشته.

معنی نه لري چې نړیواله مرسته گوندې هرومرو گټوره وي. دا وخت زموږ په ښارونو کې د لنډمهالو کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لري پیل شوې او له بهر څخه په سلگونو بې تجربې ځوانان، له کاره لوېدلي سپین بيري، متقاعد عسکر او نور بې روزگاره بهرنيان زموږ هېواد ته د دې کورسونو د عملي کولو لپاره راځي، خو نه يې خور د گټه معلومه ده او نه اغېز او په ميليونونو د مرستې پيسې بېرته له ځانه سره بهر ته وړي.

تراوسه پورې په ميليونونو ډالر د بشري پانگې د ظرفيت د لوړولو په منظور لگول شوي، خو زموږ يو پوهنتون هم نه يوازې په نړیواله کچه بلکې د سيمې له يوه پوهنتون سره هم د سيالۍ وړ نه دی. که يوازې په کابل پوهنتون باندې له ۲۰۰ څخه تر ۳۰۰ ميليونو ډالرو پورې پانگونه شوې وای او درسي نصاب يې په سمه توگه جوړ شوی وای، نو اوس به نوموړی پوهنتون د بشري پانگې د توليد په يوې فابريکې بدل شوی وای او پنځه کاله وروسته به يې په کال کې له پنځو زرو څخه تر لسو زرو پورې کارپوه او متخصص افغانان ټولني ته تقدیمولی. د معترضې په توگه به دلته يو څو جملې عرض کړم، کله چې زه د کابل پوهنتون رييس وم، هغه مهال ما غوښتل چې حد اقل په کال کې ۵۰۰ تنه د وخت د غوښتنو مطابق ځوانان وروزم. د دولت رييس ته وزيران او سلاکاران ورغلل او شکايت يې وکړ، چې يو لوی مصيبت راروان دی، موږ له يوه اشرف غني څخه پوزې ته راغلي يوو، دا چې هر کال ۵۰۰ نور اشرف غنيان پيدا شي بيا به له دوی سره څه کوو. همدا دليل و، چې دولت د پوهنتون د بنسټيزو اصلاحاتو مخنيوی وکړ او د پوهنتون د پراختيا کارونه هماغسې بې خونده پاتې شول.

په (۱۳۸۱هـ ش) کال ډېر کم شمېر افغانان په کمپيوټر، انگليسي ژبې او نورو تخنيکي مسایلو پوهېدل او هغوی هم په پېښور کې په نادولتي سازمانونو، د ملگرو ملتونو په اداره او بيا هم په خصوصي سکتورونو کې کار کاوه، مگر اوس له نېکه مرغه دا شمېره د دولت له امکاناتو پرته خپله دې ټولني يوي لورې کچې ته پورته کړې او په ډېرو افغان ځوانانو کې دا پوهه ښکاري چې د کمپيوټر په برخه کې د ډېرو مهمو سکتورونو د رامنځته کولو په کار کې مرسته کولی شي چې د نړۍ د دې غني سکتور له ښېگڼو او مالي گټو څخه خپل ولس برخمن کړي.

يو افغان ځوان چې په نړیوالو سياليو کې يې څو ځلې مهم مدالونه ترلاسه کړي، د کمپيوټر داسې پروگرامونه جوړ کړي، چې له خلکو سره، بې له دې چې په کومه خاصه ژبه پوه شي، د کمپيوټر په زده کړه کې مرسته کوي. دغه ځوان ښاغلی اسرار احمد کريمزى نومېږي او د کمپيوټر يوه انگرېزي-پښتو ډېکشنري يې جوړه کړې، چې په پخوا زمانو کې يې خورا ډېر لگښت غوښته او د جوړولو کار به يې د مستقلو کاري کمېټو له خوا لسيږي وخت نيوه.

دا وخت زموږ ستونزه د بشري پانگې د نه درلودلو له کبله نه، بلکې له دغې پانگې څخه د مؤثرې گټې د نه اخیستلو له امله ده. د هراړخيزې ودې لپاره د برېښنا نه لرل زموږ تر ټولو لويه ستونزه ده او زه په همدې هېواد کې لږ تر لږه شپږ داسې برېښنا پوهان پېژنم، چې د ټولې نړۍ په کچه پرې حساب کېدی شي، خو يو يې هم د برېښنا په عرصه کې دولت نه دی مقرر کړی او په دې هېواد کې له ډېرې لورې پوهې سره بيا هم محروم گرځي.

نړیواله مرسته د هر جگړه ځپلي هېواد اړتيا وي، خو دا

همداراز هغه مجاهدين او مجاهد قوماندانان چې د هېواد د پولو په ساتنه او د کليو او بانډو د امنيت په خوندي کولو کې يې زيار ايستی دی، هم میدان ته راوستل شي او په دې برخه کې ترې گټه واخيستل شي.

هـ- ټولنيزه پانگه:

په افغانستان کې په خپلې ژمنې وفا، اعتماد او نېک نوم ځانگړې پانگه گڼل کېږي.

يو څوک کولی شي چې په خپلې ژمنې د وفا کولو او په ټولنيزو ارزښتونو د پوهېدو له کبله په دې ټولنه کې په نېک نامه ياد شي. زموږ په ټولنه کې له پخوا راهيسې دوه طبقې د نېک نامه او لوړ عزت څښتنې وې، چې يوه يې ديني او مذهبي عالمان وو او دويمه طبقه خلک قومي مشران او سپين ږيري وو.

پر هېواد د بهرني تجاوز پر وړاندې دې دواړو طبقو ډېرې ستري کارنامې کړې دي. هغه وخت چې د ايران رژيم د هرات له ښاره محاصره تاوه کړه، د هرات خلکو کفنونه پر سر و تړل او د دښمن پر وړاندې يې مبارزه وکړه. د بلخ يو نامتو ديني مشر چې صوفي اسلام نومېده له ترکمنو، ازبکو، هزاره گانو او تاجکو سره يو ځای د هرات په لور و خوځېد او هغې جگړې ته يې چې مشري يې يار محمد خان الکوزي کوله، د خپلو وروڼو په مرسته ورو د انگل توريالی، صوفي اسلام په همدغه مقدسه او هېوادپاله جگړه کې شهيد شو، چې مزار يې اوس هم د غيوړو هراتيانو د عقيدت مرکز دی.

کله چې انگرېزانو په هېواد حمله وکړه او افغان دولت ماتې

زموږ د ټولو پانگو وده په ثبات پورې تړلې ده. ثبات او عدالت د قانون له حاکميت څخه منځته راځي، مگر امنيت يې ستر اصل دی. همدا نن زموږ ټولنه د امنيت په برخه کې کافي بشري پانگه لري، خو له دې پانگې څخه دولت نه يوازې گټه نه اخلي، بلکې په لوی لاس کوبښ کوي، چې دا پانگه بې اغېزې کړي. د مثال په ډول، د يوه اټکل له مخې ۱۳۵ زره افسران تنقيص شوي چې ډېر مسلکي او مجرب کسان په کې شته، مگر نن يا بېکاره گرځي او يا په داسې کارونو بوخت دي چې هغه د غير مسلکي وگړو له خوا هم تر سره کېدی شي. په داسې حال کې چې دا مسلکي افسران بېکاره گرځي، په لسگونو زره غير مجرب او بې مسلکه کسان د پوليسو په نام نهاده قواوو کې په لوړو څوکیو کار کوي، نو په همدې دليل زموږ د ولس قضاوت دا دی، هغه څوک چې د نه مسلکيتوب په بهانه لرې کړی شوي دي مسلکي کسان دي او هغه څوک چې د مسلکي توب په بهانه مقرر شوي دي، هغه خلک دي چې د قومي، سمتي او نورو روابطو له لارې د ملي اردو او ملي پوليسو لیکو ته ورغلي دي.

دا خبره پر ځای ده چې نړۍ د ځوانو کارمندانو په روزنه پيسې لگوي او دا زموږ اړتيا هم ده، خو تر څنگ يې بايد موږ د لنډ مهال لپاره د خپلو مجربو تربيه شويو افسرانو څخه هم د ښارونو او لويو لارو د امنيت ساتلو په برخه کې گټه واخلو. د دغو افسرانو په برخه کې هم بايد د مکافات او مجازات اصل په پام کې ونیول شي او هغه کسان چې د ملت او بيت المال په شتمنۍ يې تېری کړی د پوليسو يا اردو لیکو ته پرې نه بنودل شي، خو گڼ شمېر هغه کسان چې د ملت په پيسو تربيه شوي بايد د ملي گټو د امنيت ساتلو لپاره ترې کار واخيستل شي.

غږې بنديان، شهيدان او ياد وطن پرېښودو ته اړکړی شول. د دغو طبقو خلک يا له هليکوپټرو څخه ژوندي گوزار کړل شول او يا په زندانونو کې ژوندي په ډله بيزه توگه په بيلو وزرونو بنځ کړل شول. دا چې ديني عالمان او قومي مشران د دې هېواد د ملا تير دی، نو ځکه د بنمنانو په بېلابېلو پلمو په همدې طبقو حملې وکړې او کونښن يې وکړ چې دا دواړه طبقې له پښو وغورځوي، ځکه هغوی پوهېدل چې د دې ټولني طبيعي قوت په همدغو دوو طبقو پورې منحصر دی.

په افغانستان کې د يوې سراسري مثبتې ملي اجماع راوستل د دغو دواړو طبقو د فعال گډون او زحمت په نتيجه کې شونې دی. بېړنۍ لويې جرگې او د اساسي قانون لويې جرگې د سياسي مشروعيت په راوستلو کې د ټولنيزې پانگې اهميت په ډاگه کړ، ځکه په دواړو لويو جرگو کې ملي مثبته اجماع تثبيت او د دې زمينه يې برابره کړه، چې د بن پرېکړې عملي کړي، خو له بده مرغه هغه مشروعيت چې د هغو جرگو استازو درلود، په ولسي جرگه کې په هغه پيمانه را منځته نه شو. دولت هم ونه توانېده چې له ولسي جرگې او ولايتي شوراگانو څخه د ملت د انسجام لپاره کار واخلي.

په ولس کې د کرايي مشرانو اصطلاح عامه شوه، ځکه خو کرايي کښ مشران دولت ته ور وپېژندل شول چې په خپل کور کې هم له اعتبار څخه خلاص دي او په ولس کې ذره وزن نه لري او د ملي مسايلو د هوارۍ پر ځای يې خپلو شخصي گټو ته ملا وتړله او په ناروا گټو اخیستو بوخت شول.

د مثبتې ملي اجماع يوه برخه به دا وي چې هغه اصول څرگند شي چې پر بنسټ يې ولسي او ديني مشران د دولت له خوا منل

و خوره، نو د جهادي لښکر مشري ملا مشک عالم پر غاړه واخيسته، چې هغه وخت يې عمر ۹۰ کلونو ته نږدې و. نوموړی وتوانېده چې انگرېزان مات او هغه طرحه چې افغانستان يې تجزيه کاوه له منځه يوسي.

دیني عالمان د پېړيو په اوږدو کې د خپلو نېکو کارنامو ډېر ژوندي مثالونه لري او روحانيون زموږ په ټولنه کې همېشه د حکومتي سياست د منلو او نه منلو حدود ټاکي.

ولسي او قومي مشران هم څوک د کلي، څوک د ولايت او څوک د ټول هېواد په کچه نېک او ويارلی نوم لري. له انگرېزانو سره په لومړۍ جگړه کې د دوی اتفاق وکولی شول د انگرېز مسلح قوتونه له پښو وغورځوي. وزير محمد اکبر خان، مير مسجدي خان کوهستانی، امين الله خان لوگری او نور ټول مشران په دې وتوانېدل چې د انگرېز متجاوز لښکر ته ماتې ورکړي.

په سلگونو نور داسې مثالونه هم شته چې يادونه يې وکړو. د ميوند د جگړې په ډگر کې د هرات او نورو سيمو غونډونو چې د افغانستان د هر خپل او قوم خلک په کې وو لويه تاريخي سوبه وکړه.

زموږ د ولس او ولسي مشرانو د برياليتوب کارنامې ډېرې دي، خو اصلي خبره دا ده چې ټولنيزه پانگه چې قومي او ديني مشران دي، زموږ په هېواد کې اعتبار لري او زموږ په ټولنه کې د ثبات د ټينگښت او د خلکو د گډون د حتمي کولو لپاره تر ټولو ستره سرچينه گڼل کېږي.

زموږ پر ټولنيزه پانگه په تېرو څو لسيزو کې ډېر ځله يرغل شوی. د شور تر کودتا وروسته د يادو شويو دوو طبقو په زرگونو

داسې پروژې منلي چې هغوی ته د منلو وړ نه وي.

که غواړو چې د اغېزمنې حکومتدارۍ بنسټونه پیاوړي شي، نو لازمه ده چې د ولس برخې اخیستنې ته جدي پام وشي او په دوامداره توګه وارزول شي او د حکومتدارۍ په هره مرحله کې باید د ولس ګټې تأمین شي.

د نادولتي سازمانونو (NGO) او بهرنیو قراردادیانو په پرتله د ملي پیوستون پروګرام لا تر اوسه هم ډېر بريالی دی، مګر د دې پروګرام د بريالیتوب اصل ټولنیز اعتماد او ولسي پیوستون دی، چې د دولت او ولس په منځ کې باید د حقوقو او وجایو پیاوړی او څرګند ټولنیز قرارداد موجود وي، چې ټولنیزه پانګه په همدې توګه وده او پراختیا موندلی شي.

و- مالي پانګه:

زموږ په هېواد کې دا وخت تر نورو وختونو پیسې ډېرې شوي، خو مالي پانګه کمه شوې او یا ورڅخه منفي ګټه اخیستل کېږي. ځینې خلک فکر کوي چې پیسې ګوندي کت مټ مالي پانګه ده، مګر د پیسو او مالي پانګې تر منځ توپیر شته، ځکه مالي پانګه اقتصادي پراختیا راولي او خلکو ته کاري زمينې پیدا کوي، مګر پیسې ډېر ځله بڼایي ولګول شي، اما دا نه وي څرګنده چې هر اړخیز اغېز یې ګټه لري او که تاوان.

د پیسو لګولو دوه ځایونه، فیشني ودونه او فیشني کورونه دي. زموږ ځینې بډای هېوادوال د خپلو زمانو په ودونو کې په یوه شپه یا یوه اونۍ کې په لګونو او ځینې یې ان په میلیونونو ډالر لګوي، دا پیسې زیاتره د هوټلونو او ارایشګرانو جیبونو ته ځي، مګر په ټولنه باندې یې ډېر بد اغېز بندلی دی.

کېږي، چې دوی به له دولت او ولس سره د څرګندو مسؤولیتونو او صلاحیتونو په رڼا کې کار کوي او د دواړو تر منځ به د یوه مؤثر ارتباطي پل په توګه رول لوبوي.

په افغانستان کې د دولتدارۍ پنځه مرحلې دي: کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او دولت. دا پنځه مرحلې باید په زنجیري توګه د ټولنیزې پانګې پر اساس یو له بل سره ونښلي، چې په هره مرحله کې باید څرګند حقوقي او قانوني صلاحیتونه او مسؤولیتونه وي چې د خلکو د ونډې اخیستو رول د ټولني د هوساینې لپاره تضمین شي.

ماد ملي پیوستون د پروګرام وړاندیز ځکه وکړ، چې په کار کې مشروع مشرتابه په خپله د خلکو له خوا وټاکل شي او هرکلی د دې صلاحیت ولري، چې د اسلامي مشورې او حساب ورکونې د اصولو پر بنیاد له یوې خوا څخه کلي د پیسو لګولو او پرېکړې صلاحیت ولري او له بله پلوه به دولت ته حساب ورکړي. دا تجربه هم ځینې بريالیتوبونه لري او هم په کې یو لړ ستونزې منځته راغلي چې ستونزې یې باید لرې کړي شي.

بريالیتوبونه یې دا دي چې په کلیو کې کوم سم مشر په خپله د کلیوالو له خوا ټاکل شوی هلته ډېرې پروژې په سمه توګه پلې شوې دي. انتخابي مشران ځانونه د کلیو مسؤول ګڼي او په ملي کچه د کلیو مؤثر استازیتوب کوي.

د دې پروګرام عمده ستونزه بیا د همدې دولت اراکینو رامنځته کړې، ځکه چې د خپل اثر له رسوخ څخه په ناوړه استفادې سره یې پروژې یا څو لوټمارو قراردادیانو ته ورکړي دي او یا یې په انتصابي ډول د کومې مخورې کورنۍ نا امله کسان د مشرتابه په مقام کې راوستي دي او پر کلیوالو یې

قوانینو د اجرا او تنظیم تضمین وکړي او له طبیعي پانګې څخه د روا گټو اخیستو زمینه برابره کړي چې د ټولنیزې او بشري پانګې پراختیا او پیاوړتیا ته شرایط برابر شي.

د پیسو شته والی څو مثبت اړخونه لري: اول دا چې نن په یو شمېر ولایتونو کې پیسې شته چې دا زموږ په تاریخ کې یو نوی پړاو دی، ځکه پخوا به پیسې یوازې په ښارونو کې وې، د مثال په ډول، د تیموریانو په دوره کې په هرات ښار کې پیسې وې. د احمد شاه ابدالي په دوره کې کندهار ښار ته پیسې راټولې شوې وې او په همدې ترتیب کابل ښار په مختلفو دورو کې پیسې درلودې، مګر اوس نه یوازې دا چې پیسې په هغو ښارونو کې شته چې د پخوانیو امپراتوریو مرکزونه وو، بلکې اوس کلیو او بانډو ته هم رسېدلې دي.

د کونړ په غرني ولایت کې اوسمهال پلازې جوړې شوې، په بدخشان کې هم اوس پیسې شته خو په هېواد کې د دې پیسو سرچینه ځینې ځای مشروع او ځینې ځای نامشروع ده. په دې کې شک نشته چې د اړینو له لارې هم یوه برخه خلک میلیونران شوي دي، اما دا هم د یادولو وړ ده چې په تېرو ۷ کلونو کې له هېواده بهر افغانانو په میلیاردونو ډالر خپلو خپلوانو ته رالېږلي دي. د یوه تخمین له مخې د خوست ولایت ۳۵۰۰۰ کسان د اماراتو د العین په ښار کې مزدوري کوي. دې خلکو په تېرو شلو کلونو کې ډېرې پیسې خوست ولایت ته رالېږلي، چې د نوموړي ولایت خلک پرې گوزاره کوي.

له تخار ولایت څخه ډېر ځوانان ایران ته د مزدورۍ لپاره تللي دي او دوی هم خپلو کورونو ته پیسې رالېږي. د هېواد په د ننه کې هم یو شمېر خلکو په مشروع توګه پیسې ترلاسه کړې.

که چېرې د کابل ښار د هوټلونو په پیسو باندې شرکتونه، فابریکې او نورې تولیدي او خدماتي مؤسسې جوړې شوې وای، نو اوس به په لسګونو زرو ځوانانو ته مناسب روزگار په لاس ورغلی وای.

زموږ په هېواد کې د ځمکو او کورونو بیه زموږ له اقتصادي وضعیت سره هېڅ اړخ نه لګوي. دا چې په کابل او شاوخوا نورو سیمو کې د ځمکې د یوه جریب بیه له ۱۵۰۰۰ ډالرو څخه نیولې بیا تر ۲۰۰۰۰ ډالرو پورې رسېږي، دا د دې معنی لري چې پیسې د پانګونې معقوله لار نه لري. په هغه ولایت کې چې د کرنې یو جریب ځمکه په کال کې یوازې یو فصل حاصل ورکوي نو ۱۵۰۰۰ ډالر به په څومره وخت کې وګټي.

مجلل کورونه زموږ د ملي ثروت نښه نه، بلکې زموږ د اقتصادي کمزورۍ علامت دی. که په هېواد کې انسجام وي د دا ډول زرو کورونو په لګښت لس زره کورونه یا اپارتمانونه جوړېدای شي، چې د ژوند ټول اساسي امکانات به پکې برابر وي او د کورونو کرایې به یې دومره راټیټې کړي، چې د عام ولس زور به هم پرې رسېدای شي.

که چېرې په افغانستان کې څوک پانګونه غواړي، نو د کور کرایه ورته غټې مالي ستونزې جوړوي او همدا لامل دی چې موږ نه شو کولی خپلو لسګونو زرو بې روزگاره ځوانانو ته کارونه پیدا کړو، همدا راز که چېرې نه توانېږو، چې خپلې په میلیاردونو پیسې په مالي پانګه بدلې کړو، نو څرنگه به خپل مرګوني اقتصاد ته وده ورکړو او څرنگه به په نړۍ کې د سیالی خاوندان شو.

یو اغېزمن دولت هغه دولت ته وایي چې وکولی شي د

د پرمختللي خلك د قراردادونو د اخیستو له لارې سرمایه دار شوي. سوداگري، دوکانداري او داسې نور شغلونه هم د پیسو په تولید کې رول لوبوي او ویل کېږي چې او سمهال په ټول افغانستان کې نږدې ۵۰۰۰۰ کسان د لري تنخواې لري چې دا هم د پیسو زېرمې غښتلې کوي. خو له بده مرغه زموږ پیسې زموږ له هېواده او س هم بهرته انتقالېږي او زموږ سوداگرو نه یوازې دا چې له ایران، پاکستان او مرکزي اسیا څخه افغانستان ته پیسې نه دي انتقال کېږي، بلکې لا هم له افغانستان څخه خلیجي هېوادونو ته په منظمه توگه پیسې انتقالېږي.

په (۱۳۸۷ هـ ش) کال کې یو اټکل شوی او دا ثابتوي چې په شپږو میاشتو کې تریو میلیارد د لرو زیاتې پیسې له افغانستان څخه دوبي ته انتقال شوي دي. یو شمېر افغانانو په دوبي کې هغه وخت پیسې په جایدادونو بندې کړې چې جایدادونه د لوړ قیمت اوج ته رسېدلی و، مگر په نړۍ کې د مالي بحران د راتلو له امله اوس د هغو کورونو او جایدادونو بیه ډېره را پرېوتې ده او دوی ته یې دروند مالي زیان وراړولی دی. دا چې ولې له افغانستان څخه پیسې د فرار په حالت کې دي، دلیل یې څرگند دی او هغه دا چې اوسنی دولت نه د خلکو د مال ساتنه کولی شي او نه د سراو کله چې څوک خپل ځان او مال په خطر کې وویني نو حتمي ده چې له هغه ځایه به پښې باسي.

همدارنگه د دولت کمزوري د دې لامل شوې چې نه شي کولی پیسې په پانگه بدلې کړي او یا داسې تشبث ته زمينه برابره کړي چې خلک په ازادانه توگه خپلې مالي سرچینې پیاوړې کړي.

د ټولو یادو شویو پانگو مرکزیت په بنسټونو پورې تړلی او بنسټونه د یوې کامیابې مشرۍ په موجودیت کې پراختیا او ټینګښت مومي او یا دا چې یو بریالی مشرتابه کولی شي د پانگې د پراختیا بنسټونه رامنځته کړي.

زموږ د ولس منفي لیدلوري دا څرگنده کړې چې له دې ټولو پانگو او فرصتونو سره، سره هم اوسنی دولت په دې نه دی توانېدلی چې بنسټونه رامنځته او پیاوړي کړي. په راتلونکو فصلونو کې به په دې بحث وکړو چې دولت، اقتصاد او د ملي هویت بنسټونه څنګه رامنځته کېږي او څنګه پیاوړي کېدی شي؟ د افغانستان په ځانګړو شرایطو کې خورا مهمه ده چې په نړیواله همکارۍ او انسجام باندې هم خبرې وکړو.

مسئولیتونو حدود ټاکي، زور هغه مهال په یوه مشروع قوت بدلېږي چې د استعمال حدود او انسجام یې د قانون له خوا وضاحت ولري.

که قوت بې له کوم روادلیل څخه وکارول شي، نو په دولت کې له مسؤولو چارواکو په فوري ډول پوښتنې کېږي. که نولسمې پېړۍ ته وگورو دا به راته څرگنده شي، چې په دې پېړۍ کې د دولت او قوت استعمال ورو-ورو د قانون په چوکاټ کې راغی، خود د وارو نړیوالو جگړو په ترڅ کې د قوت استعمال په ځینو اروپایي هېوادونو کې ناقانونه بڼه پیدا کړه، د دې ناقانونۍ پیل لومړی په روسیه کې وشو او وروسته په اسپانیا کې د کورنۍ جگړې له کبله ډېر ملکي وگړي ووژل شول او په همدې ترتیب د فاشیزم او نازیزم له خوا په میلیونونو انسانان شکنجه او له منځه ولاړل.

د دې فجایعو دویمه برخه بیا په شلمه پېړۍ کې په جاپان او اروپا کې تکرار شوه، خو په همدې وخت کې په تدریجي توګه د قوت استعمال قانوني بڼه ومونده او اوس د دې هېوادونو وگړو ته دا د باور وړ خبره نه ده، چې گوندې د دوی پوځونه دې د دوی پر ضد استعمال شي.

ب- ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب:

د دولت ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب د قانون په بنیاد تعیینېږي.

په یوه هېواد کې چې دولت حاکم وي د دولت د مامور مکلفیت د ملت پر وړاندې څرګند وي او نه شي کولی چې د دولت له څوکۍ نه د خپل ځان، کورنۍ او دوستانو په ګټه کار

درېیم فصل:

د معاصر دولت څرنگوالی

الف- د زور او قوت استعمال:

د دولت په اړه چې لومړی کوم ټکی ذهن ته راځي هغه زور دی، ځکه چې له یوې خوا د تاریخ په اوږدو او له بله پلوه په وروسته پاتې هېوادونو کې همېشه یوه ورپه ډلګۍ د زور له لارې ځان قدرت ته رسوي او دولتي اقتدار تر لاسه کوي، مګر د دولت په معاصره پېژندنه کې د زور له لارې منځته راغلي دولتونه معاصر نه ګڼل کېږي.

د یوه عصري دولت تر ټولو منلی تعریف د قانون واکمني ده. په تېر فصل کې مو ولوستل چې موږ د یوه ملت په توګه د سترو پانګو خاوندان یوو، مګر تر اوسه مو ترې نه لازمه ګټه اخیستې او نه په دې توانېدلي یوو، چې دا پانګې په یوه مناسب چوکاټ کې تنظیم کړو، ځکه چې موږ په هېواد کې د قانون د پانګې کمی دی او قانون داسې چوکاټ دی چې ټولې پانګې په ترتیب سره راټولوي، تنظیموي او تشکل ورکوي.

د قانون د واکمنۍ او حاکمیت نښې نښانې دا دي چې په لومړي ګام کې د قوت استعمال ته چوکاټ جوړوي، یعنې د خلکو پر وړاندې د وسله والو ځواکونو د صلاحیتونو او

درلودای نو بیا به دا هم یو قانوني عمل گڼل کېده خو بې د قانون له اجازې داسې کړنه د قانون ماتونې څرگنده بېلگه ده.

ج- د قانون پر بنیاد د اقتصادي چارو تر سره کول:

ټولې اقتصادي معاملې باید د قانون پر بنیاد تر سره شي. د اسلام په مبین دین کې له ډېر پخوا څخه فردي ملکیت پېژندل شوی او باید له هر ډول تېري او تجاوز څخه په امن وي او دا د دولت دنده ده چې خلکو ته د دوی د ملکیتونو د ساتنې ډاډ ورکړي. که چېرې خلک د خپل جايداد په تحفظ باندې ډاډ ونه لري، نو دوی اړ کېږي چې له نورو لارو چارو کار واخلي او له دولت څخه علاوه د خپل مال او ملکیت د ساتنې په لټه کې شي. د دولت له خوا د شخصي ملکیتونو د ساتنې او هغو ته د ازادۍ ورکولو یو ستر مثال د مایکروسافت د سافت ویر جوړولو کمپنۍ ده. بڼاغلې بیلگیتس چې تل د نړۍ په پنځو پانگوالو کې شمېرل کېږي د خپل فکر سرمایه یې په کار واچوله او د کمپیوټر د سافت ویر جوړولو له کبله یې ډېره پانگه ترلاسه کړه. که چېرې دولت د سافت ویر جوړول شخصي پانگه نه گڼلی او یا یې د دې پانگې تحفظ د ځان فرض نه گڼلی، نو ممکنه نه وه چې بېلگیتس دې د دومره سترې پانگې څښتن شي.

په همدې ډول که د نویو داروگانو کشف ته پام واړوو، د خصوصي شرکتونو له خوا په سلگونو میلیونو ډالرو نویو داروگانو په کشف او څېړنه لگول کېږي، شرکتونه دا لگښت ځکه کوي چې ډاډه دي، د همدې دوايانو له سوداگرۍ څخه به په څو چنده لوړه گټه ترلاسه کړي.

د قانون له محافظت نه علاوه هم انساني کونښن او څېړنه

واخلي. همدا راز د دولت قانون د هېواد په ټوله اراضي بې له کوم تغیر څخه یو رنگ عملي کېږي.

که چېرې د یوه حکومت اداري تسلط د هېواد په ډېرو سیمو کې ونه چلېږي هغه ته معاصر دولت نه شو ویلی، ځکه د اداري تسلط معنی شدید مرکزیت نه دی. هر هېواد له اداري پلوه مختلفې درجې لري، د ساري په توگه، کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او مرکز عامې اداري طبقې یا تقسیم بندې دي، مگر د دې اداري طبقو تر منځ اړیکي یو له بله توپیر لري او همدارنگه د هر یوه واحد، صلاحیتونه د قانون له پلوه په بېلابېلو هېوادونو کې مختلف دي، خو مهمه دا ده چې د هر یوه واحد، صلاحیتونه په قانون کې څرگند شوي وي او په هغه حالت کې چې د قانون په تعبیر کې ابهام وي، وگړي او مسؤلین کولی شي چې دا ابهام یوازې له قانوني لارې څخه توضیح کړي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د قانون او عمل تر منځ فاصله یوه ستونزه ده. مثلاً په افغانستان کې ټول دولتي عواید مرکزي بڼه لري او د اساسي قانون پر بنیاد باید په یوه واحد مرکزي حساب کې جمع او درج کړی شي او ټول لگښتونه هم له همدې واحد حساب څخه تر سره او هر کال د عوایدو او لگښتونو تفصیلي حساب ولسي جرگې ته وړاندې شي خو بدبختانه داسې نه کېږي او ډېر شمېر والیان په خپل سر له سوداګرو څخه په ناقانونه توگه پیسې اخلي او دا چې دوی په قانوني توگه د دې پیسو اخیستو حق نه لري، نو ځکه ویلی شو چې قانون تر پښو لاندې کوي. که چېرې د دولت د واحد حساب شرط نه وای او والیانو په قانوني توگه د پیسو ټولولو اجازه

جمهوري نظام په اصل شکل باندې منل کېده اساسي قانون خو واري تغير وکړي، ځکه د دولت د صلاحیتونو په اړه بېلابېلې مفکورې موجودې وې. د فرانسې او سنی اساسي قانون د دوی په پنځم جمهوري نظام پورې اړه لري.

تر دویمې نړیوالې جگړې وروسته په اروپا کې د دولت د صلاحیتونو د تغير په باب سترې تجربې رامنځته شوې. جرمني او فرانسې په نولسمه پېړۍ کې پر فولاد او د ډبرو پر سکرو سترې شخړې وکړې، ځکه هر یوه غوښتل چې عمده معادن دې د دوی تر تسلط لاندې وي، خو د دوی ډېر مدبر سیاستوال تر جگړې وروسته دې پایلې ته ورسېدل چې د دغو معدنونو شریکه کارونه به دا شخړې هواري کړي، نو ځکه یې د فولادو او ډبرو سکرو یوه گډه اتحادیه جوړه کړه او د دې بریالۍ تجربې له برکته یې اول شریک مارکیټ ترلاسه کړ او بیا یې په اروپا کې د اروپا اتحادیه رامنځته کړه. په اروپا کې هر هېواد ځانگړي سرحدات درلودل او په لومړي سر کې به چې کله یو اروپایی له یوه اروپایی هېواده بل ته تللو، نو اړ به و چې پیسې بدلې کړي او پاسپورټ ولري، مگر نن زیاتره هغه خلک چې د اروپایي اتحادیې په چوکاټ کې ژوند کوي حق لري، چې په ازاده توگه له یوه هېواده بل ته سفر وکړي او که وغواړي په اسانه توگه هلته کار هم کولی شي.

له انگلستان او یو څو نورو هېوادونو پرته نور ډېر هېوادونه یو پولې واحد لري او د دې پر ځای چې جلا بانکونه ولري اوس د اروپا د پولې سیاست ټول اختیار د اروپا له مرکزي بانک سره دی.

په اروپا کې د قانون د حکومت ستره نښه د اروپا د عدالت

معنوي قیمت لري، ځکه موږ د سترو عالمانو، کاشفانو او څېړونکیو د څېړنو او کشفیاتو قدر داني کوو، خو د نولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په پیل کې د نویو قوانینو طرحه کېدل د دې لامل شول چې دغه معنوي ارزښت ته د مادي پانگې د گټلو زمینه هم برابره کړي او دا قانوني نوبت د دې باعث شو چې انساني کوښښ ته خلک د مادي سرمایې په توگه هم وگوري.

د- د قانون تغير:

د قانون د حاکمیت یو ستر شاخص دادی چې د اړتیا پر مهال د قانون د تغير لپاره قانوني لاره وي او اهمیت یې دادی چې قانون هم دومدار تغير او بدلون ته اړتیا لري. که چېرې د قانون د تغير لپاره څرگند او ټاکلي بنسټونه، نه وي، نو قانون نه شي کولی چې له ټولنیزو بدلونونو سره همگام پرمخ ولاړ شي. د مثال په ډول، د امریکا د متحدو ایالاتو د جوړېدو له پیل څخه تر اوسه پورې د دوی قانون نه دی بدل شوی. دلیل یې دادی چې د دې هېواد ستره محکمه کولی شي، چې قانون د شرایطو د تغير پر اساس باندې تعبیر کړي.

د ډبرې مودې لپاره د تورو او سپینو وگړو توپیر ته محاکمو قانوني بڼه ورکړې وه، مگر هغه وخت چې یو ستر ټولنیز حرکت د ټولو وگړو د مساوات غوښتنه وکړه، سترې محکمې هغه ټول قیودات لرې کړل چې د وگړیو تر منځ د برابری مانع وو.

په فرانسه کې د امریکې په پرتله د نظام په شکل باندې موافقه نه وه. خو-څو څو ځله جمهوریت، امپراتوري او شاهي نظامونه یو پر بل پسې راغلل او ولاړل او تردې چې کله

که د اجرا او عملي کېدو له پلوه په کې سستي وشي، نو بیا هم د خلکو باور نه شي تر لاسه کولی او د قانون د حاکمیت نېټېګنې په بدګڼو بدلوي. لکه په زمبابوې کې چې د رابرت موګابې له خوا قانون تر پېښو لاندې شو.

په زمبابوې کې د قانون له مخې ولسمشر باید د عمومي ټاکنو له مخې راشي. ولس هم په دې اصل اجماع درلوده. کله چې په لومړي پړاو کې د ده رقیب ټاکنې وګټلې موګابې ونه منلې او د دویم دور ټاکنو غوښتنه یې وکړه. په دویم دور کې یې دولتي مامورین د سوتې په زور اړ کړل، چې صندوقونه د ده لپاره ډک کړي. همدا سې وشول چې موګابې دوه پښې په یوه موزه کې کړې او د خپل قدرت د ناروا دوام لپاره یې قانون تر پېښو لاندې کړ. د موګابې له خوا د قانون ماتولو پایله دا شوه، چې د سوبلي افریقا یو کرنیز او شتمن هېواد په تېرو څو کلونو کې په یوه فقیر او ناداره هېواد بدل شو.

د پیسو د پرسوب سلنه یې تر یوه میلیون لوړه شوې او په سلو کې نږدې دېرش وګړي یې نورو ګاونډیو هېوادونو ته په کډه کولو مجبور شوي دي.

نړیوالو تجربو ښودلې چې په قانوني بنسټ د مشرتابه بدلون د قانون د ټینګښت لپاره ځانګړی ارزښت لري. په هغو هېوادونو کې چې د دولت د مشرتابه د بدلون قانوني موده نه وي څرګنده او منظم سیاسي حزبونه فعال نه وي، هلته مستبد واکمنان د نوي او ځوان مشرتابه د پیاوړتیا لپاره پانګونه نه کوي، ځکه دوی وپره لري چې نوی مشرتابه به د دوی د ناروا قدرت لري، ختمه کړي. د نامشروع قدرت دغه غریزه د نويو او فعاله انسانانو پر وړاندې ستونزې جوړوي او د دې موقع نه

محکمه ده. د اروپا د براعظم وګړي حق لري چې د خپلو حکومتونو له لاسه عریضې همدې محکمې ته وړاندې کړي او دولتونو هم منلې چې د دې محکمې پر بکړې د منلو او تطبیقولو وړ دي.

د قانون حاکمیت دوی مهمې برخې لري، چې یوه یې د بشپړو قوانینو تقنین او توشیح ده. که قوانین په ناسمه توګه تقنین شي، کولی شي خلکو ته د اسانتیا پر ځای ستونزې پېښې کړي. د ناسمو قوانینو بده پایله مور په افغانستان کې څو ځلې لیدلې ده، په زیاترو وروسته پاتې هېوادونو کې چې کله نوی قانون رامنځته شي نو له زړو قوانینو سره په تضاد کې وي، چې د دې تضاد د لرې کولو لپاره قانوني لاره ګونګه وي. نو له همدې کبله د ډېرو قوانینو موجودیت د وضاحت پر ځای ابهام او پېچلتیا رامنځته کوي، چې ډېرې ستونزې ترې پیدا کېږي او رشوت خور دولت له دغو تضاداتو څخه په ګټه اخیستو کولی شي، متضادې پر بکړې وکړي او متضاد سیاستونه پلي کړي. نو د تقنین اهمیت او د قانون پر مسودو باندې غور کول او د هغوی عملي اړخونو ته پام کول د قانون د راوستلو او پلي کولو لپاره ډېر ارزښت لري. همدا دلیل دی چې اوس د مقننه، اجرائیه، او قضایه قواوو تر منځ تفکیک او توپیر په یوه نړیوال اصل بدل شوی دی.

هره قوه ځانګړې صفات لري د ځانګړو مهارتونو له مخې ورته بشري قوه ټاکل کېږي، چې هره برخه په بریالیتوب سره پر مخ ولاړه شي.

د قانون د حاکمیت بله ځانګړنه د قوانینو پر وخت اجرا کول دي. که چېرې د هېواد قوانین هر څومره اعلی او پر ځای وي خو

کې فیدرالي نظام منل شوی، خو په عمل کې هلته د همدغو گډوډیو او اختلافاتو په نتیجه کې بیا-بیا نظامي ځواک د حاکمیت واگې اخلي او په دې توگه نظام مرکزي بڼه غوره کوي. مگر په هندوستان کې بیا د دې برعکس ولایتونه د قانون له مخې د پرېمانه اختیاراتو خاوندان دي او دې پرې پرېکړې په خپله د قانون په چوکات کې پخپله ترسره کوي. د قانون او عمل د فرق پر بنیاد باید وویل شي، چې مرکزیت او عدم مرکزیت دواړه هم منفي او هم مثبت بڼه غوره کولی شي او حتمي نه ده چې یو یې مضر او بل یې گټور وي.

په هغو فدرالي نظامونو کې چې قانون نه عملي کېږي مرکزیت منفي اغېز لري، ځکه قانون سیمه ییزو ارگانونو ته په یوه چوکات کې د برصلاحياتو نه ورکوي، خو په عمل کې فدرالي وزارتونه د یوه سخت مرکزیت بڼه غوره کوي او لازم امکانات سیمه ییزو ارگانونو ته نه ورکوي.

په هغو هېوادونو کې چې په قانوني ډول دولت مرکزي وي او قانون پلي نه شي والیان او ولسوالان په بې وزلو خلکو ناروا حکمراني چلوي، چې دا د ملوک الطوائفي عصري بڼه گڼلی شو او نن زموږ هېواد په همداسې حالت کې دی.

د قانون د حاکمیت غوره مثال سویډن دی. که څه هم په سویډن کې د قانون له مخې نظام مرکزي دی، خو سیمه ییز ارگانونه په قانوني ډول پراخ اختیارات لري.

هدف دا دی، چې فدرالي او مرکزي نظام د فورمول له مخې نه مثبت دي او نه منفي او یا دا چې هم مثبت کېدای شي او هم منفي، ځکه دواړه بنیادي بېلابېلو شرایطو ته برابر وي، یعنې په یوه هېواد کې به مرکزي نظام مناسب وي او په بل کې بنیادي

ورکوي، چې په ټولنه کې تبارزو کړي، مگر په هغو هېوادونو کې چې د قدرت قانوني میعاد معلوم وي په طبیعي ډول نوي لیډران وده کوي.

د امریکاد متحدو ایالاتو د ولسمشرۍ د دوو دورو محدودیت له یوه پلوه او د دوو مقتدرو احزابو موجودیت له بله پلوه د دې زمینه برابره کړي، چې هر څلور کاله وروسته یوه نوې خبره رامنځته شي او دا ټولنه د سوکالی پر لور سوق کړي.

د بڼه او غوره قانون یوه بله بڼه دا ده، چې د دولتي ارگانونو د دندو لوايح به ټاکلي او کاري تداخل به په کې نه وي. ځکه هر څومره چې په یوه هېواد کې د وزارتونو او مستقلو ارگانونو شمېره ډېره وي په هماغه اندازه کاري تداخل رامنځته کېږي او ستونزې زیاتېږي. د ساري په توگه، که چېرې په یوه کرنیز هېواد کې د کرنې په ساحه کې پنځه وزارتونه کاري تداخل ولري، نو هر وزیر به فکر کوي چې اصلي مسؤلیت او صلاحیت له ده سره دی او دا ډول ستونزې په اسانۍ یو دولت له پښو غورځولی شي، ځکه هره پرېکړه چې د یوه وزارت له خوا کېږي بل به یې ردوي او کومه قانوني مرجع به نه وي، چې د دوی صلاحیتونه په گوته کړي، نو په دې حالت کې دولت چپه وبولی.

یو بل علت هم چې د دولت د بې اغېزې کولو لامل کېږي هغه مستقل ارگانونه او محلي دواړدي، چې د خپلو صلاحیتونو په وضاحت پخپله هم نه پوهېږي او کاري تداخل یې د سترو اختلافونو باعث گرځي، چې په نتیجه کې د ملت کارونه ځنډېږي او نېمگړي پاتې شي. د دې ژوندی مثال په وروسته پاتې هېوادونو کې فیدرالېزم او فیدرالي نظام دی. په پاکستان

۷۰ د معاصر دولت څرنگوالی

فدرالي نظام مؤثریت ولري، خو د بريالیتوب اصل بیا هم په قانون باندې عمل کولو او د قانوني صلاحیتونو او مسؤولیتونو په وضاحت پورې اړه لري.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د قانون حاکمیت ټینګ شي په هماغه پیمانې سیاسي کره وړه د قانون چوکاټ ته برابرېږي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکمیت نه وي او هدف دا وي چې د قانون حاکمیت دې رامنځته شي، نو د نظام پر جوړښت باندې سیاسي اجماع کول خاص اهمیت لري او داسې اجماع په ځانګړي ډول باید په جګړه ځپلیو هېوادونو کې په دې دلیل رامنځته شي، چې څرګنده کړي د هېوادني سیاست حدود کوم دي؟ د ملي ګټو بریدونه څنګه تعینېږي؟ او هغه اشخاص چې د سیاست په ډګر کې لوبېږي یو له بل سره د کومو اصولو پر بنیاد سیالي کوي او تر ټولو مهمه دا چې دوی ولس ته په کومه سترګه ګوري.

که یو سیاستوال خپل ولس ته د یوې داسې وسیلې په سترګه ګوري چې یوازې خپلو موخو ته ور باندې ځان ورسوي، نو هلته بیا د ثبات ټینګښت او د قانون پلي کول ناممکن دي. ځکه ولس منحیت ولس وسیله نه شي کېدی، بلکې غوښتنې او پېرزوینې یې د نړۍ د بل هر مذهب ولس په څېر وي چې غواړي سوکاله ژوند ولري او بچي یې تر دوی پر مخ ولاړ شي.

که مطرح سیاستوال او دولتداران په دې سرخلاص کړي، چې ولس د نظام رېښه او سیاست وال یې ځانګې دي، نو بیا باید دا هم زده کړي چې ونه به د عدالت پر بنیاد وده کوي او کله چې داسې وي نو بیا هغه اصول عملي کېږي، چې پر بنسټ یې سیاست د مثبت تغیر وسیله ګرځي او د یوه باثباته او منل شوي نظام پایه ټینګوي.

تاو شي نو کولی شي تیره لرې او پټی اباد کړي. دا ډول قدرت ټولنيز قدرت دی.

دولت کېدی شي چې د وېشونکي او یا ټولونکي قدرت بېلگه شي. بېگار یې هم یوه نمونه ده چې دولت بې له دې چې چا ته پیسې ورکړي، په زور خلک اړ کوي چې په کال کې به له دومره څخه تر دومره ورځو پورې په مفت ډول د دولت کارونه کوي، په ځینو نورو امورو کې هم د دولتدارۍ دا بڼه په ډېرو هېوادونو کې شته. بنديان د قانون د پرېکړې پر اساس له ځینو حقونو څخه محرومېږي او اړوي، چې له څو ورځو نه تر عمره پورې د جرم د شدت او دروندوالي په اندازه په زندان کې تېر کړي.

همدارنگه د عسکرۍ د دندې د اجرا کولو لپاره په امریکا او اروپا کې نظامي افسران ډېر درانه تمرینونه کوي او د تمرین پر مهال اړ دي چې بې له کوم دلیل څخه د مسؤولو چارواکو او امرومني.

د معاصرې دولتدارۍ ډېره برخه اوس په ټولنيزه بڼه ترسره کېږي. دا چې دولت باید کومې دندې ترسره کړي؟ دا په ملي اجماع او د اهمیت له مخې د یوې مسألې په ځانگړو شرایطو پورې اړه لري، د ساري په ډول، په تېرو اتمه ویشو کلونو کې د امریکا په متحدو ایالاتو کې د ولس اجماع په دې وه چې دولت باید په اقتصادي امورو کې ډېر کم رول ولري، دا لري د رونالد ریگن د قدرت پر مهال پیل شوه او په دې اصل ولاړه وه چې مارکیټ نه یوازې خپلې ستونزې په خپله حل کوي، بلکې د مارکیټ د حل لاره د دولت له حل لارې نه چټکه، معقوله او اقتصادي ده، خو په متحدو ایالاتو کې او سنی مالي بحران

څلورم فصل:

د معاصر دولت دندې

دولت کومه اپلاتوني پدیده نه ده، چې تعریف یې له ابتدا څخه تر انتها پورې ثابت پاتې شي او که چېرې په داسې تعریف پسې وگرځو، چې په هر زمان او مکان کې عملي بڼه ولري، نو هېڅ وخت به کومې څرگندې نتيجه ته ونه رسېږو.

دولت ته باید په کوم ډول وگورو؟ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب کړو په کار دي چې د قدرت په دوو بڼو باندې توپیر ته قایل شو.

د قدرت یوه بڼه دا ده، چې (الف)، (ب) اړ کوي چې د ده حکم ومني ځکه د (الف) په لاس کې داسې وسایل او امکانات شته چې (ب) ورته اړتیا لري، نو ځکه (ب) د (الف) اراده مني، خو سره له دې چې (ب) به په زړه کې خونبه نه وي، اما مجبوره ده چې ظاهراً ونیسي چې د (الف) نظریه یې عملي کړې ده، دا یو وېشل کېدونکی قدرت دی.

اما بله بڼه یې دا ده چې (الف)، (ب) او (ج) غواړي په شریکه یو پټی اباد کړي، مگر هلته یوه ستره تیره پرته ده، چې که (الف)، (ب) او (ج) ډېره خواري هم وکړي، په یوازې ځان یو هم نه شي کولی چې تیره لرې کړي، مگر که په شریکه ور څخه

کله به چې خلک د یوه فیوډال له سیمې څخه د بل سیمې ته تلل، نو اړ به وو چې د ځان او مال د ساتنې لپاره یا مالیه ورکړي او یا د پیسو په مقابل کې بدرگه ولري او یا هم د جگړې په وسیله تېر شي.

دغو مرکزي دولتونو منظمه او معاصره اردو رامنځته او دا پلې اردو یې په داسې وسیلو سمبال کړه چې د فیوډالانو سپرې لښکرې یې ماتې کړې او پرېکړه وشوه چې له اردو نه علاوه بل څوک د وسلې د کارونې حق نه لري.

سیاسي او اقتصادي قوه له نظامي قوې څخه بېله شوه او د وخت په تېرېدلو د قوت د استعمال صلاحیت د قانون په چوکاټ کې د مرکزي دولت په لاس کې شو او د دولت د تعریف یوه برخه داسې شوه چې د مشروع قوت د کارونې انحصار د معاصر دولت تر ټولو ستره نښه ده.

په دولت کې د قوت تمرکز او بیا ورته په قانوني چوکاټ کې ځای ورکولو څو مهمې پایلې درلودې:

۱- دا چې دولت د وگړو د ازادانه سفر مسؤولیت پر خپله غاړه واخیست، نو له یوه ځای څخه بل ځای ته د وگړو ازادانه سفر د خلکو حق وگڼل شو. هر هغه دولت چې په نننیو شرایطو کې پخپله ساحه کې د وگړو د ازادانه تگ راتگ امنیت نه شي تأمینولی معاصر دولت نه گڼل کېږي.

۲- سیاسي فعالیت د قوت د استعمال له تهدید څخه بېل شو. کله چې د قوت د استعمال انحصار له دولت سره نه وي، مطرح سیاسي اشخاص کولی شي چې په دوامداره توگه د خپل اثر رسوخ او قوت څخه گټه پورته کړي او په زور باندې خپلې گټې تشبیت کړي او کمزوري واکمنان دې ته اړ کړي، چې د دوی

دومره مهم شوی چې د جورج واکر بش په څېر یو ولسمشر چې د مارکیټ په مطلقه ازادۍ یې باور درلود هم اړ شو تر څو د ولس پیسې د بانکونو د نجات لپاره په لویه کچه مصرف کړي او دغه دولت او سمهال نېغ په نېغه په اقتصاد کې رول لوبوي.

که دولت په اقتصادي امورو کې د مرستې لاس نه وای غځولی او په دې برخه کې د دولت په رول باندې سیاسي اجماع نه وای شوې، نو دې مالي بحران به په مراتبو ناوړه عواقب درلودل.

که شلمې پېړۍ ته وگورو د شرایطو د تغیر او د ولسونو د غوښتنو پر بنسټ دولتونو مختلفې دندې ترلاسه کړې. د دولتونو تر منځ د دغو دندو اخیستو یوه مشترکه وجه له یوې خوا قانونیت او له بله پلوه د خلکو اجماع وه. که دوو تېرو پېړیو ته نظر وکړو د دولت په دندو کې به ځینې اصلي تغیرات راته څرگند شي، په ځانگړې توگه راتلونکې درې دندې هغه بنسټونه دي چې په هغو باندې د نورو دندو د اجرا کولو بنیاد اېښودل شوی دی:

الف- د قوت مشروع استعمال:

د شپاړسمې پېړۍ له پیله د شلمې پېړۍ تر پیل پورې په اروپا کې مرکزي دولتونه را منځته او مستحکم شول. پخوا تر دې د دغو دولتونو څرگنده ځانگړنه د زور او انحصار له لارې د قوت مرکزي کول و.

په فیوډالي دوران کې هر فیوډال ځانگړې قوه درلوده او له همدې قوې نه به یې د نورو فیوډالانو پر وړاندې استفاده کوله. په سیمه کې ازادانه سفر د خلکو حق نه و.

ولسمشر باندې په خاصه توګه قانون تطبیقوي. په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکمیت تثبیت شوی وي ولسمشران له خپل قوت څخه د هېواد او ولس لپاره ګټه اخیستی شي، مګر دا اصل یې باید په پام کې وي چې د خپلو رقیبانو پر وړاندې هېڅکله دولتي قوت نه شي کارولی.

۴-د اردو او پولیس ترمنځه تشکیلاتي توپیر راغی. د اردو اساسي موخه دا شوه چې له ملت او مملکت څخه به دفاع کوي او د پولیس دنده دا شوه چې د خلکو د حقونو او وګایو ساتنه او څارنه وکړي، ځکه پولیس په دوامداره توګه له ولس سره مخ وي او له خلکو سره د هغوی کره وړه او اخلاق د دولت د مؤثریت ستر معیار ګڼل کېږي. د معاصر پولیس بڼه بېلګه په انګلستان کې څرګنده ده او هغه دا چې وسله نه لري، مګر د ولس او پولیس ترمنځ ټینګ توافق موجود دی او د یو بل احترام کوي.

ب- بیت المال یا عامه شتمني:

د قوت مرکزي کول یو مالي اساس غواړي. یوه منظمه او په قانون متکي قوه منظم معاش او امکاناتو ته اړتیا لري. د تاریخ په اوږدو کې ډېر ځله لیدل شوي چې هر هغه دولت چې د خپلې قوې لپاره یې لازم معاش او امکانات نه دي برابر کړي د همدغو اردوګانو له خوا نسکور شوي دي.

جګړه لګښت غواړي او هر څومره یې چې موده اوږدېږي لګښت یې هم ډېرېږي. د نولسمې او شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د اروپایي دولتونو تر ټولو زیات لګښتونه د اردو په تنظیمولو راغلل.

نن هم د جګړې او نظامي چارو تنظیم خورا درانه لګښت ته

د تهدیدونو په پایله کې د دوی منفي ګټې تضمین کړي.

د دې برعکس کله چې د قوت د استعمال واک په قانوني چوکاټ کې راشي او د اشخاصو له انحصاره ووځي، نو بیا د سیاست اصلي توجه د خلکو تنظیم ته اوږي، ځکه ډېر سیاسي احزاب رامنځته کېږي او هر یو کوبښ کوي چې د بریالیو پروګرامونو په جوړولو د خلکو رایې خپلې کړي او د قانون په چوکاټ کې واک ترلاسه کړي.

که څه هم زموږ په هېواد کې بدبختانه دا پروسه په تېرو کلونو کې پلې نه شوه، خو نتیجه یې په هغو هېوادونو کې څرګنده ده چې د داسې واک خاوندان دي.

۳-د قانون تطبیق عملي جنبه ونیوله. کله چې په یوه ټولنه کې د قوت تمرکز په دولت کې نه وي، نو د محاکمو پرېکړې په اسانه او شفافه توګه نه عملي کېږي. ځکه زورور خلک په دوامداره توګه کمزوري خلک تهدیدوي او له منځه یې وړي، اما کله چې قوت په دولت کې تمرکز ولري زور واکان او ټوپکماران که هر څومره شتمني، شهرت او وسایل ولري، نه شي کولی چې پر کمزورو انسانانو پښې کېږدي او یا د محاکمو پرېکړې رد کړي.

د قانون پر وړاندې د هېواد د خلکو برابرې هغه وخت تأمینېدای شي چې ټول وګړي په دې پوه شي چې دوی برابر حقوق او وګایب لري.

نن په ټولو معاصرو دولتونو کې د کمزورو خلکو د حقونو د ساتنې لپاره منظم ترتیبات موجود دي، ځکه یې دا د قانون د تطبیق معیار ګرځولی، چې پر شتمنو او سیاسي خلکو او په ځانګړي ډول د دولت پر لور پورې اړکینو باندې په عامه او په

بڼه يې خپله کړې ده، مگر که د اسلامي خلفاوو ځلاندي دورې ته پام وکړئ دا به درته څرگنده شي چې دې شعارونو د حضرت عمر فاروق (رض) د خلافت په زمانه کې عملي بڼه لرله، ځکه په هغه زمانه کې د بيت المال اساس کېښودل شو، په اعمالو کې د شفافيت او حساب ورکولو اصل ته پام وشو او د ولس پر وړاندې د دولت دنده تر ټولو ستره او درنه وگڼل شوه. دوه مثالونه د دې اصل څرگندوی دي چې دلته به پرې رڼا واچوو:

وايي چې د يوه غنميت مال تر تقسيم وروسته حضرت عمر فاروق (رض) مسجد ته تشریف يووړ، خلکو وليدل چې امير المؤمنين نوې جامې اغوستې دي. د يوه صحابي (رض) په زړه کې وگرځېدل چې دا څرنگه کېدی شي، چې زما قد تر امير تيت دى زما له هغه غنميت رخت څخه کالي ونه شول او امير چې قد يې تر ما ډېر لوړ دى ده ترې جامې وگنډلې. د ټولو خلکو پر وړاندې يې په زړورتيا پوښتنه وکړه: امير المؤمنينه! زما قد ستا تر قد تيت دى زما له هغه رخت څخه چې په غنميت کې مو رسېدلى و جامې ونه شوې تا ترې څرنگه جامې جوړې کړې؟ امير په ډېره حوصله مندى او شجاعت خپل زوى ته وفرمايل: ده ته ووايه چې ولې داسې وشول! د امير زوى وويل: د امير ټولې جامې زړې شوې وې، نو ما خپله برخه ټوکر هم امير ته ورکړې، چې جامې ترې وگنډي. هغه مهال چې د امير زوى دا خبرې کولې زړې جامې يې پر تن وې.

د حضرت عمر فاروق (رض) د عدالت يو بل مثال دا دى: د امير عادت و چې د شپې له خوا به د خلکو له احواله خبرېدو په موخه د ښار په کوڅو کې گرځېده، يوه شپه يې د ماشومانو نړۍ

اړتيا لري، په ۲۰۰۲ ميلادي کال کې دولتونو يو زريو سل او شپېته ميليارده ډالر پر نظامي چارو لگولي دي. د دې رقم ۲۴٪ يعنې ۵۲۸.۷ ميليارده ډالر يو ازې د امريکا نظامي بودجه وه. ناپو په خپلو افرادو او نظامي تجهيزاتو باندې چې د ۱۸ هېوادونو مشترک تړون دى ۳۰۰ ميليارده ډالر په ياد شوي کال کې لگولي دي.

د دولت د عوايدو اساس د صنعتي ټولنې تر رامنځته کېدلو وړاندې په عامه شتمني، کرنې، سوداگرۍ او خصوصي تشبثاتو باندې درېدلى و، نو د قوت د مرکزيت يو مهم دليل عامه شتمني هم وه، چې په دولت کې يې تمرکز درلوده. ورپسې داسې قوانين وټاکل شول چې د دولت شتمني ته منظمه بڼه ورکړي او د دولت پر وړاندې د خلکو مالي مسؤوليتونه څرگند کړي. د دولت شتمني په دوو اساسي اصولو باندې ولاړه ده، چې يوه برخه يې د عايداتو تنظيمول او بله يې د لگښتونو ترتيبول دي. د يوه دولت بودجه د دولت د لومړيتوبونو هېنداره ده. يوه بودجه په ډېره ساده، اما معاصره توگه دا په ډاگه کوي، چې د عايد سرچينې کومې دي، په څومره مؤثريت عايدات راټولېږي او د دولت پر وړاندې د يوه هېواد د وگړو مالي مسؤوليتونه او سهميه څه ده.

همدارنگه د دولت لگښتونه د دې څرگندوی وي، چې دولت څه شي ته لومړيتوب ورکړي، د دې لگښتونو مؤثريت څومره او ولس تر کومه بريده قانع دى چې دا لگښتونه د دوى د ژوندانه د بهترو لو لپاره تر سره کېږي.

په وروستيو دوو لسيزو کې په نړۍ کې د شفافيت، مؤثريت او حساب ورکولو کلمې ډېرې لاندې باندې کېږي او يوه شعاري

ژړا تر غوږو شوه، چې یوه مور خپل ماشومان کراروي او ډاډ ورکوي چې ډوډۍ پخېدونکې ده، خو امیر وپوهېده چې بوډۍ ښځه په کور کې څه نه لري. سمدستي روان شو او له بیت المال څخه یې بوجۍ اوږه را به شا کړل او د بوډۍ په کور کې یې ښکته کړل.

همدا ډول که چېرې د حضرت علي (رض) د پیاوړي مدیریت او ادارې توان ته ځیر شو ډېر ستر مثالونه وړاندې کولی شو، حضرت علي (رض) د عدالت به باب داسې فرمایي:

"کومه ټولنه چې پر عدالت ولاړه وي، له هر راز ناروغيو په امن ده. ځکه عدالت د ټولنیز توازن ساتونکی دی او ټولني له افراط او تفريط څخه لرې ساتي."

دا مثالونه هغه لور عادلانه اصول تمثیلوي، چې د یو ویشتمې پېړۍ دولتونه ورته په دې پېړۍ کې عقیدت مند شوي او شعارونه ورکوي چې قدرت په مشروعیت استوار دی او مشروعیت په حساب ورکولو او شفافیت ولاړ دی.

هر هغه دولت چې عدالت د بنسټ په توګه ومني د یوه ټولنیز قرارداد نمونه ترې جوړه شي. د دولت دنده ده چې خوار وګړي ماره کړي او د دې لپاره چې په دایمي ډول د فقر او لوږې مخه ونیسي، په کار ده چې په هېواد کې داسې اقتصادي خوځښت را منځته کړي چې په پایله کې یې هم د خلکو شخصي ګټې تأمین کړي وي او هم یې په دوامداره توګه د عمومي شتمنۍ د ډېرولو هڅه کړي وي. له همدې کبله اړ دی چې په لګښتونو او عوایدو کې مؤثریت را منځته کړي.

د عوایدو اهمیت په لاندنيو ارقامو کې پروت دی:

په ۱۳۸۴ هـ ش کال کې سویډن د ټول هېواد اقتصادي

فعالیت (GDP) ټول کړی و، چې په دولتي مالیاتو کې ۵۰.۲٪ و. په اروپایي ټولنه کې دا عدد ۴۰.۵٪ و او د امریکا په متحدو ایالاتو کې دا رقم بیا ۲۵.۲٪ و. په متحدو ایالاتو کې فردي مالیه په ۱۹۲۲ میلادي کال کې ۲.۵۰ میلیارده ډالره وه، اما په ۲۰۰۶ میلادي کال کې دا مالیه زر میلیاردو ډالرو ته لوړه شوه.

په دولتي عوایدو کې دا ستره پراختیا له یوې خوا د بهترو قوانینو او مقرراتو وضع کول دي، اما اصلي دلیل یې په قانونمند دولت باندې د اقتصادي تحرک اتکاء ده او چې داسې ده، نو ویلی شو چې یو متحرک اقتصاد او قانونمند دولت یو د بل لپاره لازم او ملزوم دي.

د عوایدو په برخه کې لاندیني معیارونه هم د تاریخ له نظره او هم اوسنیو شرایطو ته په پام سره د اهمیت وړ دي:

۱- ګمرکي سیاست او د هغه انسجام:

کله چې سوداګري د دولت د عایداتو مهمه برخه جوړوي، د دولت ګمرکي سیاست او د هغې مؤثر او قانوني عملي کول په عایداتو باندې ستر اغېز لري، ځکه که دولت د مؤثریت او اغېز خاوند وي، سوداګر د قانون په چوکاټ کې عمل کوي او مالیه یې په شفافه توګه د دولت حساب ته ورځي.

د ګمرک مامورین د منظمو تخنیکي شرایطو پر اساس تعینېږي او کره وپه یې په ډېره دقیقه توګه د ولس له خوا تر څارنې لاندې وي.

د وارداتو او صادراتو اصول هم په شفافه توګه څرګندېږي او ولس ته دا زمینه په لاس ورځي، چې په منظمه توګه معلوماتو ته لاسرسی ولري، چې د هېواد په بېلابېلو سیمو

یوه ناکام دولت کې سره له دې چې قانون شته خو تر پېښو لاندې کېږي او هغه تېل چې سرپ ورسره گډ دي د ماشومانو د مغزي ناروغیو او د هوا د ککړتیا لامل کېږي، مگر د رشوت ورکولو له لارې د دولت چارواکي د انساني ژوند د ښمنانو ته د داسې تېلو د واردولو اجازه ورکوي.

د رشوت اغېز په داسې وخت کې یوازې اخلاقي مسئله نه ده، بلکې تاثیر یې د عامه شتمنۍ پر بربادۍ هم خورا زیات دی. په لومړۍ مرحله کې د قانون د ماتولو پایله داده چې د سالمې سیالۍ فضا له منځه ځي او هغه سوداگر چې په ککړ چاپېریال کې سوداګري نه کوي خپله سرمایه له هېواده بهر وباسي. له بله پلوه د هېواد په میلیونونو وګړي له ککړو تېلو څخه د را پیدا شویو امراضو د معالجې لپاره ډېرې پیسې مصرفوي او ډېر بې وزله خلک یا مړه کېږي او یا هم عمري رنځوران شي، ځکه دوی د علاج پیسې نه لري او له بلې خوا د ښارونو هوا ورځ په ورځ ککړېږي او نور بې شمېره مرضونه هم منځته راځي.

په تېلو چلېدونکي هرانجن او ماشین ډېر زیات عوارض کوي، چې په لوړه بیه جوړېږي او که دوه کاله عمر لري په شپږو میاشتو کې له منځه ځي، چې له مالي پلوه دا هم د ملت د غریبو خلکو پر اوږو یو ستر پېټی دی، خو اصلي هدف دا دی، چې بې کیفیته تېل، چې سوداګريې د رشوت په ورکولو سره هېواد ته واردوي او بې چاره ملت یې خورا لوړ قیمت پرې کوي، کنټرول شي. په یوه معاصر دولت کې د تیلو شدید کنټرول د دې ډاډ ورکوي، چې د دولت او ملت په تېلو چلېدونکې ټولې وسیلې خوندي وساتل شي او د هوا د ککړتیا او امراضو مخه ونیول شي.

کې گمرکونه پرتله او په نړیوالو مقیاسونو یې بررسی کړي. خو ناکام او بې اغېزې دولتونه پر خپلو گمرکونو باندې سلطه نه لري.

گمرکي تعرفې د روابطو پر اساس تعینېږي او مقررات له ولس څخه پټ وي. دا چې د گمرک مامورین د روابطو له مخې مقرر شي، نو اصلي اصول مات او خلک شخصي لارو چارو ته پام اړوي او د دولت عواید د خپلو دولتي چارواکیو تر منځ تقسیم شي.

د معاصرو او یا مفسدو گمرکونو تنظیم په سوداګري او اقتصادي تحرک باندې ستر اغېز لري. که گمرک مفسد وي، اقتصادي حرکت سستېږي او که معاصر او له فساده پاک وي، نو اقتصادي حرکت سرعت او پراختیا پیدا کوي.

په یوه معاصر دولت کې سوداګریزه سیالي د شطرنج د لوبې په څېر په سپین میدان د څرګندو اصولو په اساس تر سره کېږي.

سوداګریو له بله سره خپل پلانونه او چانسونه په ډېره دقیقه توګه سنجولی شي او ټول حواس په دې راټولوي، چې څرنگه د مؤثریت له لارې خپل بنسټونه بهتر او قوي کړي چې سیالي وګټي، مګر په یوه ناکام دولت کې سوداګر خپل پام د مؤثریت زیاتولو پر ځای دې ته اړوي چې څرنگه له دولتي چارواکو سره توره معامله وکړي او میدان ځان ته هموار کړي او لوبه د ده په ګټه پای ته ورسېږي. د ساري په توګه، کله چې په یوه هېواد کې د تېلو د واردولو په باب څرګند مقررات وضع شوي وي، نو په هغو تېلو کې چې سرپ گډوي عملاً یې د واردولو امکان نشته، ځکه چې د روغتیا لپاره د زهر و مثال لري او بله دا چې د واردولو لپاره یې باید منل شوي ستینډرډونه موجود وي، خو په

بلې خواد او سنيو شرايطو په رڼا کې د عوايدو لويه سرچينه گڼل کېږي، مگر له دې سرچينې څخه گټه اخيستل هم د قانون په حاکميت پورې تړلي دي.

د دې لپاره چې يو دولت وکولى شي، چې له املاکو څخه په منظمه توگه ماليه ترلاسه کړي، نو لازمه ده چې د املاکو د ساتلو او خوندي کولو لپاره هم خپله دنده ترسره کړي. دې هدف ته د رسېدلو لپاره د هغو اصولو وضع کول په کار دي، چې پر بنسټ يې غير منقول املاک قبالة شي او په بازار کې په شفاف ډول د ځمکې او کورونو بېې وټاکل شي.

په يوه معاصر دولت کې غير منقول املاک په څرگند ډول ثبت وي، اسناد يې په شفافه توگه د مربوطه مؤسسو او شرکتونو له خوا ليدل کېدى شي او د معاملاتو کار يې په اسانۍ سره د اجرا وړ وي، نو ځکه په معاصرو دولتونو کې د اسنادو تثبيت معياري بڼه غوره کېږي وي، مگر په يوه غير معاصر دولت کې د املاکو اسناد ناقص او تردعوولاندي وي، محکمې متضادې پرېکړې کوي، خلک د دولت پر اسنادو بې باوره وي او د خلکو معاملې په يوه بې باوره او منفي فضا کې ترسره کېږي.

په معاصر دولت کې د کور يا ځمکې بيه د بازار له لارې په اسانۍ تعينېږي او اسناد يې په چټکۍ سره هم د کورد اخيستونکي او هم د دولت لاس ته راځي، مگر په غير معاصر دولت کې د کور يا ځمکې نرخ د دولت په املاکو کې په يوه نرخ ثبتېږي او د خلکو په معاملاتو کې په بل نرخ.

اداري فساد د دغه ناوړه سلوک اصلي شاخص دی، ځکه که په دولتي دوايرو کې فساد اوج ته ورسېږي، نو د ماليې له

دا خو څرگنده ده چې دولت خپل عمده عوايد له لاسه ورکوي او د رشوت له لارې د څو کسانو جېبونو ته ځي، مگر هغه منفي اغېزې چې د دې کرغېرن عمل په نتيجه کې منځته راځي تاوان يې تر دې ډېر لوړ او عميق دی.

۲- پر عوايدو باندې ماليات:

گمرکونه غير مستقيم عايدات دي. په يوه فعال اقتصاد کې د اقتصادي فعاليت ستر معيار پر عايداتو باندې د مالياتو وضع کول دي.

هر څومره چې په يوه هېواد کې د مستقيمو ماليه ورکونکو شمېره لوړه وي په هماغه اندازه په هغه هېواد کې د قانون حاکميت او د عامه شتمنۍ اساس مضبوط وي، دا ځکه چې مستقيمه ماليه د قانوني اقتصادي فعاليت بڼه او علامت دی.

په هغو هېوادونو کې چې اقتصاد غير رسمي بڼه لري او يا په کې د غير قانوني اقتصاد ونډه پراخه وي، د دولت د منظمې ماليې اخيستني اساس خورا کمزوری وي.

د اقتصادي تحرک بنسټ لوی، منځني او واړه شرکتونه جوړوي. په کومه اندازه، چې داسې بنسټونو ته د اقتصادي فعاليت زمينه برابروي، په هماغه اندازه رسمي او قانوني اقتصادي فعاليتونه وده کوي، خو په ناکامو دولتونو کې د داسې اقتصادي تشبثاتو مخې ته ځنډونه جوړېږي.

۳- پر املاکو ماليه:

پر املاکو ماليه اخيستل له يوې خواد تاريخ له نظره او له

په ډېره امانتدارۍ د اوسني او راتلونکي نسل اړتياوې پرتله کړې او د دواړو د تأمينولو لپاره يې ځان مسؤول گڼلی دی، خو په ځينو نورو شتمنو هېوادونو کې د تېلو پيسو د بلا بڼه غوره کړې، چې ډېرې پيسې يې يا د مجللو ماڼيو په جوړولو او يا هم په ناقصو پروژو مصرفېږي. د عراق ولسمشر صدام حسين هغه مهال، چې پر عراق لس کاله جگړه تېره شوې وه، د ملگرو ملتونو له خوا پرې اقتصادي بنديزونه لگېدلي وو او د عراق ميليونونو خلکو په فقر او افلاس کې ژوند کاوه، له څلوېښتو څخه زياتې ماڼۍ جوړې کړې وې.

د طبيعي پانگې عايدات ترلاسه کول د قانون له حاکميت او شفافيت سره ټينگ اړيکي لري، خو که د قانون حاکميت نه وي، نو دولتي او خصوصي شرکتونه له طبيعي پانگې څخه د گټې اخيستلو په غرض د رشوت اخيستلو او ورکولو له مخې معاملات کولای شي. لکه په افريقا، لاتيني امريکا او منځني ختيځ کې دغو شرکتونو د دولت ډېر چارواکي په فساد ککړ کړل.

پر دې سربېره، يوه بله مهمه موضوع د قراردادونو ترتيب او تنظيم دی، چې ډېر زيات دقت غواړي. د يو قرارداد څو جملې د دې لامل کېدی شي، چې دولت يا په ميليونونو ډالرو بايلي او يا يې ترلاسه کړي. د قرارداد ترتيب ځانگړی حقوقي مهارت غواړي او د څو جملو په استعمال کېدی شي د دولت هغه مامورين چې مفسد هم نه وي وغولېږي او ستره عامه گټه ضايع کړي.

د ځينو شرکتونو خاوندان په قرارداددي مسايلو کې خورا مهارت لري، مامورين به يې فکر کوي، چې قرارداد يو ډول

مامورينو نيولې تر قاضيانو او پوليسو پورې ټول دولتي دواير د عامه گټو پر ضد دريځ نيسي، ولس په ځانځاني اخته کېږي او د دولت عوايد د څو محدودو مفسدو اشخاصو جيونو ته لوېږي، خو په معاصر دولت کې له ناحيې او ښاروالي نه نيولې تر کلي او بانډې پورې ټول خلک ځان د دولت جز او دولت د خپل ځان جز گڼي، نو ځکه د دولت د عوايدو تدارکات په سمه توگه تر سره کېږي او خلک د شخصي گټو پر ځای ملي گټو ته ترجيح ورکوي. کله چې ولس پر دولت باوري شي او د ملي گټو په خوندي کېدو ډاډه وي، نو هلته بيا د يوه مفسد مامور د روپۍ گټې لپاره ميليون عامه گټه له منځه نه ځي.

۴- پر طبيعي پانگې مالیه:

کوم هېوادونه، چې طبيعي پانگه ولري همدا پانگه يې ستره عايداتي سرچينه وي. د مثال په توگه، په لېبيا کې د دولت ۹۰٪ عوايد د تېلو له لارې راځي، ځکه د تېلو استخراج لږو فني کارکوونکو ته اړتيا لري. که څه هم، ډېرو تېل لرونکو هېوادونو د تېلو د خرڅلاو له کبله ډېرې پيسې ترلاسه کړي، خو نه دي توانيدلي، چې په نورو برخو کې اقتصادي فعاليتونه ترسره کړي، ځکه چې زياتره وخت يوازې د تېلو عوايدو په اقتصادي ودې باندې مثبت اغېزه نه ده لرلې. له همدې کبله اقتصاد پوهان له طبيعي پانگو څخه راغلو پيسو ته هم د نعمت او هم د بلا په سترگه گوري.

د بېلگې په توگه، په ناروې کې د تېلو اقتصاد د هغه ولس لپاره نعمت دی، ځکه په ځانگړو حسابونو کې يې د راتلونکو نسلونو د هوساينې لپاره د تېلو پيسې جمع کړې دي. دغه دولت

چارواکي نه شي کولی له خپلو کورنیو او خپلوانو سره مراعت وکړي.

۴- طبیعي شتمنی ته په پام سره د یو داسې اقتصادي پلان جوړول ضروري دي، چې د نورو اقتصادي فعالیتونو د تحرک او خوځښت سبب وگرځي.

د ساري په توگه، که چېرې یو هېواد مرمر ولري او د ډبرې په نظر ورته وگوري، نو هېڅ په لاس نه ورځي، خو که چېرې د مرمر لپاره د هېواد په دننه او بهر کې مارکېټ پیدا کړي، نو دې ته د ارزښت زنځیر وایي، په دې معنی، چې دغه زنځیر له خو کړیو جوړ دی او هره کړۍ یې یوه مرحله ده، نو که دا زنځیر هر څومره اوږد او پلن وي په هماغه اندازه به زیات اقتصادي فعالیتونه ژوندي او متحرک کړي او د کار یابۍ زمینی به ډبرې کړي، خو که دا زنځیر لنډ او کړۍ یې کمې وي په هماغه اندازه به عامه گټې هم کمې ترلاسه شي.

۵- د جوازونو د پلورلو له لارې راغلي عواید:

د دولت یوه بله مهمه دنده د هغو جوازونو او لایسنسونو ورکول دي، چې پر بنیاد یې د یوې ټاکلې مودې لپاره کورني او بهرني شرکتونه د عامه خدماتو په برخه کې پانگونه کوي او له دې لارې مشروع گټې ترلاسه کوي، چې پخپله د لایسنس ورکول متعددې گټې لري.

دولت د عامه خدماتو لپاره خپله پانگه نه لگوي، پیسې په مالي پانگه بدلېږي او په ترڅ کې یې هم خدمات ترسره کېږي او هم خلکو ته کاري زمینی په لاس ورځي. د عاید یوه بله سرچینه یې د لایسنس په بدل کې د ټاکل شوي فیس تادیه، د شرکتونو

دی، خو هغه به له حقوقي پلوه بل راز معنی لري او په کومه برخه کې به یې داسې څو جملې پټې وي، چې د قرارداد د تعبیر اصلي صلاحیت به یا کومې کمپنۍ او یا نړیوالو محاکمو ته ورکوي.

د دې ترڅنګ داسې شرکتونه هم شته چې هېڅ ډول عملي امکانات نه لري، خو د دولت د چارواکو د تېراېستلو ډېره پراخه تجربه لري. دوی په ډېره چالاکی د دولت له چارواکو څخه په ټیټ نرخ قرارداد اخلي او بیا یې په ډېره لوړه بیه په نورو شرکتونو پلوري او بیا یې بېرته حکومت ته په لوړ قیمت ورکوي.

په معاصرو دولتونو کې له طبیعي پانګې څخه په اغېزمنه توګه گټه اخیستل کېږي، چې د دغو منظمو ترتیباتو څو برخې ډېرې مهمې دي:

۱- د قراردادونو په تنظیم باندې پانگونه کېږي او له هغو نړیوالو مؤسساتو سره مشورې کېږي، چې د شفافیت او حساب ورکولو تعهد او تجربه لري.

۲- په خپل هېواد کې د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره منظم پلانونه جوړوي، چې همدغه ظرفیت د خپلو طبیعي پانگو او عامه گټو د خوندي کولو لپاره په لنده، منځنۍ او اوږده موده کې د سم مدیریت او انسجام صلاحیت ولري.

۳- ډېر شمېر قرارداد بیان د دې لپاره، چې د قراردادونو په وېش او تنظیم کې لاس ولري د دولت د لوړ پوړو چارواکو له خپلوانو او کورنیو سره ځان شریکوي او له دې لارې پرمخ ځي، مګر په معاصر دولت کې د مکافات او مجازات د اصل پلي کول د دغه کار مخنیوی کوي، چې په نتیجه کې یې دولتي

وگړو ژوند له مطلق او مرگوني خطر سره مخ کوي. که چېرې الوتکې د ښه کیفیت لرونکې نه وي او یایې ښه ساتنه او څارنه ونه شي، نور هېوادونه اړ کېږي، چې پخپلو هوايي ډگرونو کې د ناستې اجازه ور نه کړي او تردې زیات خطر دا دی، چې د ناسم حفظ او مراقبت له کبله الوتکې سقوط کوي او غمیزي رامنځته کوي.

همدارنگه بانکونو ته لایسنس ورکول هم د دولت مهمه دنده ده. که چېرې بانکونو ته په سمه توګه لایسنسونه تنظیم شي، نو د دې لامل کېږي، چې د خلکو انفرادي پیسې په مالي پانګه بدلې شي او کله چې شرکتونو ته د پور په توګه ورکول کېږي، نو په ټول هېواد کې د اقتصادي فعالیتونو د خوځښت سبب ګرځي، خو که چېرې بانکونه تر منظمې څارنې لاندې نه وي او د پورونو ورکړه یې په ناسمه توګه دوام ولري، نه یوازې ګټه نه رسوي، بلکې د ولس لپاره د تاوان لامل ګرځي.

د دولت له خوا څارنه او مقررات ډېر مهم دي، ځکه او سمهال بانکداري یو پېچلی مسلک دی او که د پورونو په ورکړه کې دقت ونه شي لوی خطرونه پېښېدای شي. په نړۍ کې د ۲۰۰۸ کال مالي بحران وښوده، چې د دولت د څارنې په نشتوالي کې ډېر ستر اقتصادي قوتونه مات او تاواني شول.

د دولت د ناسمې څارنې پایلې هغه وخت څرګندې شوې، چې په متحده ایالاتو کې یو سړي ډېرو شتمنو خلکو ته قناعت ورکړی و، چې دی کولی شي په امتتداری سره خدمات ترسره کړي، مګر همدې سړي خلکو ته نږدې پنځوس مېلیارده ډالر تاوان ورساوه، چې په کې سترو پوهنتونونو، شرکتونو او شتمنو خلکو ډېر زیان ولید.

له خوا په واردېدونکو مالونو باندې ګمرکي ټیکس، د شرکتونو په عوایدو باندې مالیه او د شرکتونو د کارکوونکو په معاشونو باندې د ماليې وضع کول دي.

همداراز په لایسنسونو باندې د بولۍ لګول هم ګټور کار دی، خو د بولۍ د چوکاټ شفافیت تنظیمول او د هغه ګارنتي کول هم د دقت وړ دي، ځکه دلته که له یوې خوا نه د اقتصادي تحرک امکانات شته، له بله پلوه د رشوت خورۍ او فساد زمينه هم برابرېدی شي.

د مثال په ډول هغو هېوادونو، چې په تېرو څو کالونو کې یې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې په سمه توګه د لایسنس ورکولو چارې تنظیم کړي، هم د تلیفوني خدماتو په کمیت او کیفیت او هم د دولت په عوایدو کې لوی تغیر راغلی دی، خو برعکس په هغو دولتونو کې، چې د دې چارې د تنظیم لپاره پر ځای لازم ترتیبات نه وو نیول شوي هلته هم د دولت عواید خراب شوي او هم د خدماتو کیفیت صدمه لیدلې ده.

په همدې ترتیب د دولتونو له خوا هوايي شرکتونو ته لایسنس ورکول هم د عایداتو په ډېرښت کې رول لوبوي.

په معاصرو دولتونو کې د داسې خصوصي هوايي شرکتونو ایجاد له یوې خوا سم خدمتونه ترسره کوي او له بله پلوه په یوه رقابتي چوکاټ کې پرمختګ کوي، ځکه هر شرکت پوهېږي، چې د لایسنس موده یې څومره ده او څومره نور شرکتونه د سیالی ډګر ته د راوتلو په حال کې دي.

په ناکامو دولتونو کې دا ډول لایسنسونه د شفافو قانوني اصولو په چوکاټ کې نه، بلکې د شخصي روابطو او رشوت ورکولو له لارې ورکول کېږي، چې د هېواد پېژندګلوي او د

هغه صورت کې د پور اخیستونکي اعتماد ډېر پېرې.
د امریکاد متحده ایالاتو مالي شهرت د دې هېواد د لومړني ماليې وزیر (هملتن) له خوا تشییت شو. د امریکاد انقلاب په دوران کې دولت له سوداگرو او عامو خلکو څخه پورونه اخیستي وو او په بدل کې یې ورسره ژمنې کړې وې.
کله چې جگړه دوامداره شوه او د نوي دولت تشکیل یو څه وخت ونيوه، نو په بازارونو کې د دغو تعهداتو بیه نیمايي ته راټیټه شوه. د هملتن ملگرو او د دولت ځینو چارواکو به ویل، چې د دې پورونو پرې کول په دولت باندې یو پېټی دی، نو یا دې په ټیټه بیه تادیه شي او یا دې هم ادا نه کړی شي. مگر هملتن پوهېده چې بنایي دولت بیا بیا اړ شي، چې له کورنیو او بهرنیو بانکونو څخه پور و غواړي، نو ځکه یې ټینگار وکړ، چې پورونه باید له ژمنو سره سم په اصلي بیه پرې کړی شي او په همدې اساس یې د نوي دولت ژمنې هم کورنیو او هم بهرنیو بانکونو ته څرگندې کړې.

د امریکا دولت په تېرو څو سوو کلونو کې د پورونو د پرې کولو له کبله بنه شهرت ترلاسه کړی او کولی شي په بېلابېلو سکتورونو کې د پورونو له لارې سترې پانګونې وکړي.

په نړۍ کې بیا ځینې داسې دولتونه هم شته چې د انېک شهرت نه لري او په لسيزو یې پورونه اخیستي، مگر بیا یې د نه ورکولو لپاره د افلاس اعلان کړی دی.

اوسمهال په نړۍ کې د هېوادونو په کچه طبقه بندۍ شته، چې د یوه هېواد شهرت څرگندوي (الف) تر ټولو لوړ او (د) تر ټولو ټیټ معیار دی، اما تردې طبقه بندۍ وتلي هېوادونه بیا بېخي خطرناک دي او که څوک پور ورکوي، نو ستر خطر

که د دولت ټولې عایداتي سرچینې مور په تفصیل سره ذکر کړو، نو په کار ده چې پر عوایدو یو ځانګړي کتاب ولیکل شي، خو دومره باید ووایو، چې د دولت د عوایدو ټولول هم نظم غواړي هم تخصص او هم امانتداري.

کله که داسې شرایط منځته راشي، چې دولت کولی شي هم ستر اهداف تعیین او هم یې سرته ورسوي، کله چې په دولت کې یو ګوڼی بانکي حساب وي او ټول لګښتونه له همدې حساب څخه ترسره شي، نو د ډېرو بې ځایه پېچلتیاوو او ابهاماتو مخنیوی کېدی شي. د اوسنۍ معلوماتي ټیکنالوجۍ پر مه د دولت چارواکي په ډېره اسانۍ کولی شي، چې هره اونۍ له بېلابېلو سرچینو څخه راغلي عواید معلوم کړي او پر اساس یې خپل لګښتونه عیار کړي.

۲- لګښتونه:

که عواید د عامه شتمنۍ د بودجې یوه خوا ده، نو لګښتونه یې بله خوا ده. څنگه چې په یوه کور کې د عوایدو او مصارفو تر منځ اړیکه وي، نو په همدې توګه باید په یوه هېواد کې هم د عوایدو او مصارفو تر منځ تعادل په پام کې ونیول شي او د یوې باتدبیره اقتصادي پالیسۍ په چوکاټ کې عیار شي، لکه یو کور یا یو شرکت چې په مالي لحاظ د اعتماد خاوند وي دولت هم باید د همداسې مالي بنسټ پر اساس د نړیوال اعتماد خاوند واوسي.

که یو دولت پوراخلي، نو دا باید څرګنده وي، چې سبا ورځ دغه پور پرې کولی شي، که نه؟ که پور په معقول ډول اخیستل شوی وي او په اصولي ډول تعهدات سپارل شوي وي، نو په

څلویښت کاله وړاندې د شیخ محمد پلار، چې هغه مهال یې تېل نه درلودل او عایدات یې ډېر کم وو پرېکړه وکړه، چې په دوبي باندي پانگونه وکړي او په سوداگريز مرکز یې بدله کړي. دا چې پیسې یې نه لرلې د کویټ له دولت څخه یې پور واخیست او د دوبي ټول عایدات یې په تضمین کې ورکړل، خو پروژې ده تر مستقیم نظارت لاندې ترسره شوه او د ده د ښه مدیریت له کبله ډېر ژر د کویټ پورونه ادا شول او د بندر له لارې راغلي عواید یې بېرته د بندر په پراختیا او نورو بنسټیزو پروژو لکه هوایي ډگر او نورو ولگول.

۷- د پیسو ثبات او یا پرسوب:

هغه دولتونه چې مصارف یې تر عوایدو لوړ وي، په ناسمه توګه د پیسو چاپ ته اړ شوي دي او یا یې داسې ناکام پولي او مالي سیاستونه غوره کړي، چې د پیسو ارزښت یې ورځ په ورځ او ځینې وخت ګرې په ګرې د تغیر په حال کې وي.

په برازیل کې د پیسو د پرسوب سلنه په ۱۹۸۰ میلادي کال کې ۲۵۰۰٪ ته رسېدلې وه او په ۲۰۰۸ کې په زمبابوې کې دا سلنه له یوه میلیون څخه لوړه ښودل شوې وه. په افغانستان کې هم د شوروي تر اشغال وروسته چې پولي او مالي سیستم وجود نه درلود، د پیسو بې خرته چاپ ته ملا وتړل شوه او په روسیه کې به کانټینر کانټینر چاپېدلې او دلته به څو محدودو کسانو ته په لاس ورتللي.

په همدې کشمکش کې خوار ولس له پښو ولوېد، ځکه شتمنو خلکو خپلې شتمنۍ په ډالرو او نورو با ارزښته پیسو ساتلې او غریب خلک به له هر څه خلاصېدل.

قبلوي د پورا همیت په دې کې دی چې دولتونه د خپلو پراختیایي کارونو د ترسره کولو لپاره اړ کېږي پور واخلي، خو د بېرته ورکولو لپاره هم مجبورېږي، چې په لومړیتوبونو کې ځای ورکړي.

د یو معیار په توګه باید دا څرګنده شي، چې د بهرنیو پورونو تادیه د یوه هېواد د صادراتو د فیصدي څویمه برخه تشکیلوي. په ۲۰۰۸ کال د نړۍ تر ټولو لوړه فیصدي د برازیل وه، چې ۴۵٪ یې د بهرنیو پورونو تادیه ته ځانګړې کړې وه.

په قزاقستان کې ۲۴٪ په ترکیه کې ۳۹٪ په پولینډ کې ۲۹٪ په اندونیزیا کې ۱۷٪ په نایجریا کې ۱۲٪ په هندوستان کې ۱۲٪ او په مراکش کې ۱۱٪ وه، نو او س باید پوه شو، چې پور پر بودجه باندي ډېر لوی اغېز لرلی شي. په بېلابېلو هېوادونو کې بودجه په مختلفو بڼو جوړېږي او د شفافیت اندازه یې فرق لري.

په پاکستان کې د پورونو د ادا کولو پروسې دویم مقام درلود، ځکه لومړی مقام امنیتي مصارفو ته ورکړل شوی و. په ځینو هېوادونو کې داسې خبیثه حلقي (د بدو افرادو ډلې) شته چې د زړو پورونو د پرې کولو وخت پوره شي، نو دوی نوي پورونه واخلي، د زړو پورونو یوه برخه پرې کړي او نور بیا ارام کېږي، خو په سمه توګه د پور پرې کولو کار ته ملا نه تړي.

ځینې دولتونه نه شي کولی بې له پوراخیستلو بنسټیزې پروژې بشپړې کړي، خو د پوراخیستل هم منفي او هم مثبت اړخونه لري. که دولت اغېزمنه پانگونه ونه کړي، نو پرې کول یې ډېر سخت دي، خو په تېرو څلورو لسیزو کې د دولت د اغېزمنې پانګونې دوه ستر مثالونه د دوبي او سینګاپور سمندري هډې دي.

برابرېږي. سينگاپور د دغې نجيبه حلقې ستره بېلگه ده. کله چې په ۱۹۶۵ کال کې سينگاپور له ماليزيا څخه بېل شو زيات مبصرين په دې فکر وو، چې ښايي سينگاپور د پردوام ونه کړي، ځکه دغه سيمه هېڅ طبيعي پانگه نه لري او اداري فساد ورته په ميراث پاتې و، خو داسې ونه شول، ځکه د سينگاپور رهبري چې په سر کې يې يو پاک، باکفائته او وطن دوست ټيم و و توانيدل، چې په دېرش کالو کې سينگاپور په يوه هوسا او بسيا هېواد بدل کړي.

په تېره لسيزه کې د نړيوالو مؤسساتو د معيارونو پر اساس سينگاپور د شفافيت له لحاظه د نړۍ په پنځو پاکو او برياليو دولتونو کې و شمېرل شو. او سمهال په سينگاپور کې د يوه وزير کلنۍ معاش تر يوه ميلیون امريکايي ډالرو څخه لوړ دی، اما کله يې چې مشرانو د هېواد جوړونې پرېکړه وکړه، نو د چا خبره د زړه په وينه يې گوزاره کوله. ښاغلی (ليکوانيو) چې څو لسيزې د سينگاپور صدر اعظم و او اوس د مشر سياستوال لقب لري په خپلو خاطراتو کې ليکي، چې ما به تل رسمي سفرونه په تجارتي الوتکه کې کول او ما ته به د حيرت ځای و، چې حتی د ډېرو فقيرو افريقايي او اسيایي هېوادونو مشران به دغو غونډو ته په شخصي الوتکو کې راتلل او د مجالسو په دوران کې به الوتکې د دوی په انتظار ولاړې وې. نو که چېرې د دولت لوړ رتبه چارواکي د عامه شتمنۍ په لگولو کې امانتداري ولري څرگنده ده، چې د ټيټ رتبه مامورينو لپاره به د عبرت مثال وي.

په ۱۹۹۸ کال کې ما پخپله د روسيې خلک وليدل، چې د پيسو د انفلاسيون له کبله به يې ۱۰۰ ډالر ميده کړل او په هغه به يې خپل ورځني لگښتونه کول، خو نوره ټوله پانگه يې په ډالرو ساتله.

۸- د دولت د کارمندانو معاشات:

هر دولت د دولتي دندو د اجرا لپاره مسلکي کارمندانو ته اړتيا لري. که دولت غواړي چې د دولت دندې په سمه توگه اجرا شي، نو اړ دی چې خپلو کارمندانو ته مناسب معاش ورکړي او په منظمه او دوامداره توگه يې پر خپل وخت ورورسوي. د دولت د مناسب معاش معيار دا دی، چې له يوې خوا د بهرنيو هېوادونو د مامورينو له معاش او له بله پلوه د ازاد بازار له نرخونو سره پرتله شي، خوراکي توکي، د کور کرایه، ټرانسپورټ، د برق مصارف او داسې نور بنسټيز اقلام بايد و سنجول شي، چې د مامور معاش ورته کفايت کوي او که نه؟

يوه څيښه حلقه (د بدو افرادو ډله) هغه وخت منځته راځي، چې د دولت مامور د معاش د کمبود له کبله په لوی غله بدل شي، چې په نتيجه کې يې د دولت عايداتي سرچينې د عامه پانگې پر ځای په شخصي پانگه بدل شي او د دولت څوکۍ د عايداتي سرچينې په توگه نيلا م کړای شي. هر څومره چې د فساد کړۍ پراخه شي په هماغه اندازه عامه گټې زيانمنې کېږي، د يوې نجيبه حلقې (د ښو افرادو ټولگي) په پراختيا سره عامه گټې پراختيا مومي، د عايداتو او لگښتونو تنظيم منځته راځي، د مؤثرو عامه گټو له پراختيا سره اقتصاد وده کوي او د دولت د کارمندانو په معاشونو کې د زياتوالي زمينه د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

ترميم نه كړې شي او له مسؤولينو سره يې د ترميم صلاحيت نه وي، نو په نتيجه كې د برېښنا جريان قطع كېدې شي او تاوان يې د ولس كمپنيو، دوكانونو او نورو مراکزو ته رسېږي. له اوبو توليد شوي برېښنا د ولس لپاره تر ټولو ارزانه ده او كه د نشتوالي په صورت كې يې د جنراتور په وسيله برېښنا توليد شي، نو مصرف او ضرر دواړه يې ډېر لوړېږي.

د جنراتور د لگښت پيسې ټولنه پرې كوي او دا پرې د بې كفايته دولت له خواتپل شوي لگښت دی، چې د ټولني ملا ماتوي. بل مثال يې د سرک حفظ او مراقبت دی، كه چېرې د يوه سرک لپاره د حفظ او مراقبت ترتيب موجود وي او داسې اصول ولري، چې پر سرک به له لس ټنو څخه د زيات وزن لاريو او باروړونكو موټرو ته اجازه نه ورکول کېږي، نو د سرک حفظ او مراقبت به د لومړي ځل لپاره د (۷)، (۱۰) او (۱۴) کالونو ترمنځ سرک ترميم كړي او تر شلو کالو وروسته به سرک په اساسي ډول له سره ورغول شي، خو كه د حفظ او مراقبت برخه فعاله نه وي او خلک له ۳۰ څخه تر ۴۰ ټنو پورې بارونه په سرک راوړي، نو په هغه صورت كې به دولت اړ کېږي چې اته کاله وروسته سرک له سره جوړ كړي.

عامه پانگې لکه برېښنا او سرک نه يوازې ساتنه غواړي، بلکې څارنې ته هم جدي اړتيا لري. كه دولت مؤثر نه وي، نو هلته به بيا د ترانسپورتي شرکت د ډېرې لږې گټې لپاره د ميليونونو ډالرو عامه گټه په سيند لاهو کېږي.

د دولت بودجه د دولت د دندو او د ولس ترمنځ د تړون هېنداره ده، ځکه د لگښتونو طبقه بندي دا نښي چې لومړيتوبونه كوم دي.

۹- حفظ او مراقبت:

هره پانگه ساتنه او څارنه غواړي او كه د حفظ او مراقبت پر وسه سمه عملي نه شي، نو پانگه ډېر ژر او په اسانۍ سره له كاره لوېږي.

د ساري په توگه، كه چېرې د ميليونونو ډالرو په ارزښت يوي فابريكي يوه عادي پرزه، چې بيه يې زر ډالروي د نه ساتنې او څارنې له كبله خرابه شي، نو فابريکه به په ټپه ودرېږي او بيا چې كله د فابريکې مشر و غواړي دغه پرزه بدله كړي او نوې واخلي، نو اړ به وي چې مسؤولو مقاماتو ته وړاندیز وکړي، دا چې څومره ژر به يې وړاندیز اجرا شي، په هغه دولت پورې تړلې ده چې دولت څومره فعال دی يا نه دی.

كه چېرې د پېرلو اصول پېچلي وي، نو فابريکه به په اونیو او مياشتو درېدلې وي او تاوان به يې دولت ته رسېږي، نو ځکه لازمه ده چې د حفظ او مراقبت اصول او مقررات داسې وضع شي، چې هم په كې حساب ورکول وي او هم ورسره دا صلاحيت وي، چې داسې عواملو له مخې فابريکه ونه درېږي.

په وروسته پاتې هېوادونو كې د دولت چارواكي د حفظ او مراقبت برخې ته هېڅ پاملرنه نه كوي او هرکله، چې په بودجه باندې فشار راشي دوی د حفظ او مراقبت بودجه، چې خورا حياتي ده، كموي. د يوه هېواد د شتمني لپاره دغه وضعيت ډېر مضر تمامېږي، ځکه هغه ستره پانگونه چې شوې له منځه ځي او بيا بيا د پانگونې اړتيا وي، چې په پايله كې يې ډېر ستر مالي تاوان منځته راځي.

كه د برېښنا بندونو ته پام وکړو د برېښنا توليد د بند په حفظ او مراقبت پورې اړه لري. كه چېرې توربينونه پخپل وخت باندې

بود چې اصول د بنسټيزو پروژو د اجرا له کار سره په ټکر کې واقع کېږي، ځکه چې يوه پروژه بېل مراحل لري او جلا ترتيبات غواړي.

ځينې هېوادونه په دې توانېدلي، چې د داسې دندو د سمو اجرااتو لپاره په خپل بودجوي نظام کې اساسي بدلونونه راولي، مگر نه يوازې په ډېرو هېوادونو کې، بلکې په ډېرو نړيوالو کمپنيو کې لاهم ستونزې پېښوي.

په عمومي ډول د کال په پيل کې په پيسو باندې هجوم وي، د کال په منځ کې که ادارې ډېرې فعالې نه وي، نو کارونه سرېږي او د کال په پای کې هره اداره کوبښن کوي، چې د روان کال پيسې په هره توگه چې وي مصرف کړي. د دې دليل دا دی، چې هر دفتر که هغه خصوصي شرکت وي يا کومه دولتي اداره وي غواړي، چې کم له کمه د خپل تېر کال بودجه خوندي وساتي. که سم تنظيم نه وي، نو د يوې ادارې گټه چې د هغې د افرادو د دندو ساتنه ده له عامې گټې سره په ټکر کې راځي، ځکه عامه گټه هغه وخت تأمینېداي شي، چې يو دولت هم پخپلو موخو کې وضاحت ولري او هم يې اصول او مقررات د موخو د ترسره کولو لپاره عيار شوي وي، خو که چېرې داسې وضاحت نه وي، نو بودجوي مقررات له موخو سره په ټکر کې راځي، ځکه هغه اشخاص، چې د پيسو د حساب ورکولو مسؤول دي هغوی خپله دنده د بودجوي مقرراتو اجرا گڼي او هغه کسان، چې د پروژو مسؤول دي، هغوی د پروژو بشپړاوی خپله دنده بولي.

کله چې په بودجوي اصولو او مقرراتو کې انعطاف نه وي، نو د پروژو مسؤولين د يو کلنې بودجې په چوکاټ کې ځان اړ گڼي، چې له مؤثریت پرته پيسې مصرف کړي، ځکه چې له لاسه

همدارنگه عوايد د دې بنسټونکي دي، چې عمده سرچينې کومې دي او په کومه توگه ترې گټه اخيستل کېدی شي. د يوه هېواد بودجه هم تخنيکي اړخونه لري او هم سياسي، ځکه په هغه هېواد کې چې ازادي وي هلته سياسي فعالان ولس ته مختلفې طرحې وړاندې کوي او ژمنې کوي، چې که چېرې دوی قدرت واخيست، نو لومړيتوبونه به يې څه وي.

د امريکا د متحدو ايالاتو د ۲۰۰۸ کال د انتخاباتي مبارزې په جريان کې ښاغلي جان مکين او بارک اوباما د دولت د عوايدو او لگښتونو په اړه بارز توپيرونه درلودل، خو کله چې اوباما ټاکنې وگټلې، نو د ده د حکومت بودجه د ده د انتخاباتي پروگرام په اساس تعين شوله.

همداراز، د يادولو وړ ده چې ځينې مصارف او عوايد له پخوا څخه موجود وو او په راتلونکي کې به هم دوام ومومي، ځکه هغه پروژې چې پيل شوي او په اړه يې ژمنې شوي بايد سرته ورسېږي.

د بودجې سياسي اړخ دا ايجابوي، چې په بودجه باندې د دولت، ولسي جرگې او خلکو تر منځ اساسي بحثونه ترسره شي، چې څرگنده کړي د دولت لومړيتوبونه کوم دي او په څه ډول يې عملي کوي، همدا دليل دی، چې په ډېرو هېوادونو کې پارلمانونو ته د دولت له خوا بودجه وړاندې کېږي.

د بودجې يوه بنسټيزه او ميراثي ستونزه د هغې کلنۍ لري، ده، ځکه بودجه بايد هر کال له قطعې سره ترتيب شي، کله چې د دولت دندې يوازې د امنيت په ساتنه او ادارې پورې تړلې وي، نو کلنۍ بودجه مناسبه وي. مگر کله چې دولت په زېربنايي پروژو او يا په نورو دندو بوخت وي هغه مهال بيا د روانې

شته دولت، ټولنيز مؤسسات او عام خلک په ډېره اسانۍ کولی شي د افغانستان له هر ګوټ څخه په يوه شېبه کې معلومات ترلاسه کړي. که چيرې برېښنا د و مداره شي او په دولتي ادارو، کورونو، بنسټونو او دوکانونو کې کمپيوټر رايج شي، نو د معلوماتو هره نوعه به د انټرنټ په وسيله په ډېر لږ وخت کې د نړۍ هر ګوټ ته انتقال کړای شي.

د معلوماتي ټيکنالوجۍ په دغه عصر کې به دا ډېره ساده خبره وي، چې د بودجوي مقرراتو دقيقه ژغورنه وشي، چې په صلاحيتونو کې لازم تغيرات راشي او وطن پرست مسؤولين وټوانېږي، چې د ملي لومړيتوبونو د پلي کولو لپاره لازم اقدامات وکړي.

ج- امنيت او ثبات:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د ثبات ساتل دي. او ثبات د قانون د حاکميت په رڼا کې تامينېږي. امنيت د ثبات يوه برخه ده، خو چېرې چې خلک خپل ناموس، ځان، مال او د بيان ازادي په خطر کې وويني، نو هلته بيا قانون يوازې د کاغذ پر مخ ليکل شوی متن دی چې هېڅ بل ارزښت نه لري، ځکه د خلکو ياد شوي حقوق د ثبات ضروري عوامل دي، چې د امن په فضا کې تامين وي او په خلکو کې دا يقين پخوي چې د دولت امنيتي ارګانونه د قانون په چوکاټ کې د دوی د ناموس، سر، مال او افکارو د ازادۍ تحفظ کوي.

د ثبات او امنيت تر منځ توپير موجود دی. امنيت د قوت د استعمال له لارې او په زوره هم تاميندای شي، لکه د فرانکو ديکتاتورۍ د اسپانيا تر جګړې وروسته يو ديکتاتوري امنيت د عادلانه نظام لار — اشرف غني احمدزی

يې تلونکې وي، نو که چېرې داسې اصول رامنځته شي، چې د پروژو مسؤولين ډاډه حاصل کړي چې پيسې ډېر وخت لپاره محفوظې دي د غير مؤثر لګښت مخه نيوله کېږي. او د دې د مخنيوي لپاره لازمه ده، چې د بودجې په تخنيکي مقرراتو کې داسې تغير راشي، چې پر بنسټ يې لازمه صلاحيت او مسؤوليت يوله بله سره ټينګ اړيکي ولري او تخنيکي مقررات له موخو سره په ټکر کې واقع نه شي.

د دې مخنيوی، ځکه ډېره مهم دی چې زيات وخت ډېر فني او صادق خلک اړ کېږي، چې د ناسمو مقرراتو له کبله داسې مصارف وکړي، چې د عامه گټو د تامين پر ځای د عامه گټو په ضرر تمام شي.

په تېرو زمانو کې د معلوماتو لاس ته راوړل ډېر ګران کار وو. په افغانستان کې څو اونۍ په کار وې، چې يو څوک دې له هرات څخه په اس باندې کابل ته معلومات راوړي او يا دې له کابل څخه بلخ ته معلومات انتقال کړي.

ډېرو دولتي چارواکو چې په اسانۍ سره يې د خپلو مامورينو په اړه معلومات نه شول ترلاسه کولی، نو بيا يې د سزاګانو ډېر درانه حدود وټاکل او که څوک به له دغو حدودو وتل، درنه سزا به يې ليدله. له نيکه مرغه، ننني معلوماتي انقلاب اوس د معلوماتو د شريکولو کار ډېره اسانه کړی دی.

په ۱۳۸۲ هـ ل کال کې په افغانستان کې يوازې سل موبایل ټليفونونه موجود وو، نو هغه وخت د معلوماتو ټولول ساده نه وو، که چېرې به چاله يوه وزارت څخه له بل وزارت سره تماس نيولو، اړ و چې يو څوک ورو لېږي او يا پخپله ورشي. مګر اوس چې په هېواد کې شاوخوا اووه نيم ميليونه موبایل ټليفونونه

د امنیتي مؤسسو تنظیم د ثبات په راوستلو کې ډېر ستر رول لري. د شلمې پېړۍ په دویمه برخه کې په وروسته پاتې هېوادونو کې یو شمېر کودتاگانې وشوې، ځکه چې په پوځي تاسیساتو باندې یې پانگونه شوې وه، تشکیلات یې برابر وو، مگر اقتصادي، سیاسي او اداري اړخونو ته یې پاملرنه نه وه شوې. کله چې سیاسي مشران د ټولنیزو بحرانونو د حل کولو توان له لاسه ورکړي او د خلکو تر منځ باور بایلي، نو بیا د نظامیانو له خوا د قدرت خلا ډکېږي.

په نړۍ کې څو محدود نظامي رژیمونه، چې بېلگه یې جنوبي کوریا ده، وټوانېدل چې په خپلو هېوادونو کې بنسټیز تغیرات راولي، مگر په افریقا، لاتین امریکا او سویلي اسیا کې ډېر پوځي رژیمونه د تغیراتو د نه راوستلو تر څنګ په دې هم ونه توانېدل، چې د خپلو خلکو امنیت وساتي.

یو مثال یې د کانګو جمهوري دولت دی، چې له ډېرې طبیعي پانګې سره سره یې خلک د افلاس او لوږې بې خونده ژوند تېروي. د افغانستان نن او پرون هم دا په ډاګه کوي، چې ثبات په زور نه شي ټینګزدي.

په دې هېواد کې د ثبات په ټینګښت کې قومي مشرانو، صوفیای کرامو او دیني عالمانو ستره ونډه لرلې ده. زموږ دیني عالمان د نظام په مشروعیت او یا د هغه په ردولو کې همېشه لوی رول درلودلی دی.

د مبارکې جمعې لمونځ د عبادت، ټولنیز یوالي او د نظام د مشروعیت په باب د افکارو د ټولولو یوه ستره بېلگه ده، ځکه په همدې مبارکه ورځ په هر جامع جومات کې د نظام په نامه خطبه لوستل کېږي او که علمای کرام د نظام مشروعیت ونه

ټینګ کړي، مگر د اسپانیا وګړي له سیاسي ازادۍ او د افکارو د اظهار له ازادۍ څخه محروم وو او د همدې مبارزې له کبله یې ډېر کلونه په زندانونو کې تېر کړل.

اسپانیا د جنرال فرانکو تر مړینې وروسته په یوه دیموکراتیک هېواد بدله شوه او د غربي اروپا قوانین او اصول یې ومنل. په پاکستان کې مارشال ایوب خان هم دیکتاتور نظام راوست او په دې بریالی شو، چې یو اقتصادي حرکت رامنځته کړي، خو دا چې دده نظام ثبات نه درلو، خلکو سختې مظاهري وکړې او دی یې له اقتداره لرې کړ، د پاکستان چارواکو ونه شو کولی، چې داسې اصول وټاکي چې شرقي او غربي پاکستان په کې په مساوي ډول ځانونه شریک وبولي.

یحیی خان غونډل چې شرقي پاکستان د قوت د استعمال له لارې وساتي، مگر کله چې په لکونو خلک له شرقي پاکستان یا ننني بنگله دیش څخه هند ته وتښتېدل او هند خپل عسکر راولپېرل پاکستاني پوځ ماتې وخوره او شاوخوا نوي زره عسکر یې هند ته تسلیم شول، خو د اسپانیا برعکس په پاکستان کې هېڅ وخت د پوځي حکومت تر ماتېدلو وروسته سیاسي ثبات ټینګ نه شو او تر یحیی خان وروسته بیا هم دوه ځلې هلته پوځي جنرالان د کودتا له لارې واک ته ورسېدل.

په یوه هېواد کې د پوځي کودتاګانو، سیاسي فریبونو او یا په زوره د زعامت بدلول د ثبات د نشتوالي ستره نښه ګڼل کېږي. د ثبات حکم دادی چې یو مشر د قانون په اساس تعین شي او تر ټاکلې مودې حکومت کولو وروسته په قانوني توګه بدل شي. داسې چې حقوق او وجایب یې هم د اقتدار پر وخت او هم تر اقتدار وروسته معلوم او تأمین وي.

نو بیا د هېواد په یوه یا بل ګوټ کې هرومرو ګډوډي راځي او د ثبات ستنې نړوي.

مستبدو حکومتونو همېشه دا کوښښ کړی، چې د دې وطن دغه شپرازه وړانه کړي. غټ مثال یې د خلقیانو او پرچمیانو حکومت و، چې په لکونو قومي متنفذين او مشران یې د خپل نظام ضد وبلل، څوک یې ژوندي په خاورو کې ښخ کړل، څوک یې په زندانونو کې په شکنجو ووژل او څوک یې له هېواده فرار کړل.

که څه هم، عبدالرحمن خان هم ډېر صوفیه کرام، علما او د طریقي پیروان شهیدان او یا بندیان کړل، مگر له پرچمیانو او خلقیانو سره یې دا توپیر درلود، چې هغه یوازې څپرې بدلې کړې، مگر د پرچم او خلق ګوند غوښتل، چې مؤسسات له منځه یوسي. همدا دلیل و چې د عبدالرحمن تر سلطنت وروسته دا درې واړه بنسټونه پخپل ټول قوت پاتې شول، خو د خلقیانو او پرچمیانو تر ړنګېدلو وروسته زموږ ستره ستونزه دا وه، چې زموږ دې ډول ټولنیزو بنسټونو ته د ودې ورکولو او بیا احیا کولو په موخه هېڅ پاملرنه ونه شوه، نو ځکه په اوس وخت کې په اساسي توګه د ثبات په راوستلو کې له مشکلاتو سره مخ یو.

د بن تر پروسي وروسته له ټولو ناخوالو سره سره بیا هم په تېرو اتو کالو کې ځینې پخواني بنسټونه ژوندي شوي او ځینې نوي بنسټونه د ودې په حال کې دي او علایم یې هغه خودجوشه شوراګانې او ټولني دي، چې د دولت له توجه پرته د هېواد په هر ګوټ کې منځته راغلي دي.

همدغه شوراګانې د یوې سرتاسري ملي اجماع او ثبات په راوستلو کې لویه برخه اخیستې شي. د څلورو نویو عناصرو

مني، نو په خطبه کې یې نه یادوي او د نظام د مشروعیت په باب په خپلو خطبو کې تبصرې کوي.

که په مدرنه اروپا کې خلک له نورو لارو د نظام په مشروعیت بحث کوي، خو زموږ په هېواد کې په اړه هره جمعه یوه مکمله ارزونه روانه وي.

د نظام د مشروعیت په اړه د دیني عالمانو د اغېز تر ټولو روښانه انځور مغل امپراتور، جهانگیر، وړاندې کړی دی. دی وايي: "علما د دعا پوځ دی او د هېواد د ثبات په ټینګښت کې د دوی اغېز یا له جنګي پوځ سره مساوي او یا هم ترې ډېر دی." پوه او ځیرک مشران مساجدو ته په غور سره ګوري او د حکومتونو کره وړه د همدې قضاوتونو په رڼا کې عیاروي.

د علمای کرامو او صوفیانو ځانګړې اهمیت دا دی، چې هر قوم په کې ګډون لري. همداراز، نه یوازې د نارینه وو بلکې د ښځینه وو په منځ کې هم زموږ د خاورې ډېر داسې مشهور صوفیان شته، چې ډېر پیروان لري. د دوی د تصوف حلقات تل د پراختیا په درشل کې وو او په خود جوشه ډول د هېواد هر ګوټ ته، چې زړه یې غوښتل تللی شول او د هر کلي، خانقاه، جومات او کاروانسرای دروازې یې پرمخ خلاصې وې، دوی کولی شول په اسانۍ سره احوال او پرېکړې له یوه ځایه بل ته انتقال کړي.

د دیني عالمانو او صوفیای کرامو سازمانی قوت په بېلابېلو وختونو کې څرګند شوی دی. قومي مشران بل ستر بنسټ دی، چې د ثبات په راوستلو او یا له منځه وړلو کې یې درنه ونډه اخیستې ده. هرکله چې د دوی او دولت ترمنځ د مسایلو په اړه نظر شریک وي، نو ثبات ټینګ وي او هرکله، چې د دوی او دولت ترمنځ په اساساتو کې توپيرونه رامنځته شي،

ثبات دایمي ټینګښت زموږ له عنعنوي او نویو مدني بنسټونو له شریک فعالیت څخه پرته ناشونی دی، ځکه نوي او پخواني بنسټونه د دولت او ولس ترمنځ د ارتباط کړی دي.

۴- ملي سوداګر:

په راتلونکي فصل کې به د اقتصاد او سوداګرۍ په اړه تفصیلي بحث وکړو، خو دلته به په لنډيز سره ووايو، چې هم په پخوانيو زمانو کې او هم اوسنی هغې کې د ثبات په ټینګښت کې سوداګرو هم منفي او هم مثبت رول درلودلی دی. مثبت رول یې دا دی، چې پیسې پر مالي پانګه اړوي او په نتیجه کې یې هم خلکو ته کاري زمينې په لاس ورځي او هم اقتصاد وده کوي، خو منفي رول یې هم څرګند دی او هغه دا چې د قاچاق، رشوت، بې قانونۍ او ګډوډۍ لامل هم ګرځي او د خپلو شخصي ګټو لپاره ملي ګټې په خطر کې اچوي.

د- ملکي اداره:

د نړۍ هر دولت د خپل هېواد د اصولو پر اساس په مختلفو انواعو طبقه بندي کوي. افغانستان یو ګونی مرکزي نظام لري، چې په مرکز، ولایت، کلي، ولسوالۍ او ښاروالۍ باندې تنظیم شوی دی، په دې اداري نظام کې هره اداره ځانګړې دندې لري، چې د قانون د لوايحو پر بنا ټاکل شوي دي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې د فیوډالي او مرکزي اداري نظامونو په اړه بحث وکړ، چې د صلاحیتونو د تنظیم په برخه کې توپیر لري. د شکل له مخې نظامونه توپیر لري، خو هره ټولنه باید د خپل اداري نظام په اړه یوې اجماع ته ورسېږي،

وده په کې د ځانګړې یادونې وړ ده:

۱- ځوانان:

په اوس وخت کې د ټولني زیاتره ځوانانو هم د مېرمنو په څېر د مشرتابه وړتیا ترلاسه کړې او د هېواد په اړه د مېرمنو په څېر رغنده او سالم نظریات لري.

۲- مېرمنې:

افغان مېرمنو د هېواد په پلازمېنه او ولایتونو کې د ټولنیز مشرتابه او ټولنیز باور د پام وړ ظرفیت ترلاسه کړی دی.

۳- حرفوي تشکیلات:

په داسې حال کې چې یو شمېر شوراګانې د سمتي او قومي هویت په اساس جوړې شوي، خو یو شمېر بیا داسې هم شته چې په حرفوي اساس منځته راغلي دي او د حرفوي ګټو څارندوی دي. یو مثال یې د متقاعدو افسرانو او بل یې د ازاده ګانو شوراوې دي.

د ازده ګانو شورا د هغو ذواتو له خوا جوړه شوې، چې ډېر عمري یې په زندانونو کې تېر کړي او اوس یې ځانونه د ملي یووالي او ثبات د ټینګښت لپاره وقف کړي دي. د دې شوراګانو جوړښت دا په ګوته کوي، چې دلته بالاخره د یوې داسې مدني ټولنې، چې له خود جوشو حرکتونو څخه منځته راغلې، د بنسټ ډبره کېښودل شوه او موږ اوس د یوې مدني ټولنې د خاوند کېدلو په حال کې یوو.

د مدني ټولنې د ودې لپاره امنیت لازمي شرط دی، مګر د

یا ترې کمه گټه اخیستل کېږي.

۲- د اداري او شخصي مقام توپیر:

په یوه اداري چوکاټ کې هر شخص ځینې صلاحیتونه او مسؤولیتونه لري، چې دا صلاحیت او مسؤولیت د هېڅ چا شخصي پانگه نه گڼل کېږي، د یوې اغېزمنې ادارې چارواکي خپل مسؤولیت او صلاحیت د قانون په چوکاټ کې برابر وي او هېڅ وخت له دغه چوکاټ څخه بهر عمل نه کوي.

اداري فساد هغه وخت منځته راځي، چې د ادارې مسؤولین د زورواکو، رشوت ورکوونکو او یا مقاماتو د خپلوانو په گټه پرېکړې وکړي، مگر په اغېزمنه اداره کې د کور او ادارې ترمنځ غوڅ توپيروي، ځکه چارواکي په کور کې د دفتر پرېکړې نه کوي او پوهېږي، چې د دولت پرېکړه باید په لیکنې ډول په دفتر کې تر سره او ثبت شي، چې تر قانوني څارنې لاندې وي. که د اساس القضاات کتاب وویښی د خپل هېواد د قضایي نظام ماضي په کې لیدلی شئ، د امیر عبدالرحمن په وخت کې قاضي حق نه درلود، چې د دولت پرېکړه په کور یا مسجد کې وکړي.

هره پرېکړه باید په مشخص کتاب کې ثبت شوې وای او ددې ترڅنګ د نورو تدابیرو په توګه قاضي دا حق هم نه درلود، چې څوک دې ورته مېلمستیا وکړي او یوازې یې له امیر یا هغو خپلوانو څخه ډالۍ اخیستې شوای، چې ده یې په اړه د قضاوت حق نه درلود.

دا چې د قانون په چوکاټ کې د چارواکو صلاحیت روښانه وي دا د سکې یوه خوا ده او دا چې د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته دولت اړوي، چې د چارواکي د امنیت ساتنه وکړي، د

مگر اساسي هدف دا دی که نظام د شکل له مخې هر ډول وي محتوا یې باید اغېزمنه او مؤثره وي، چې د ولس د هوساینې او سعادت سبب وګرځي.

د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره ځینې اصول شته، چې د نړیوالو تجربو له مخې یې خپل مؤثریت ثابت کړی مور به د داسې څو عمده اصولو یادونه وکړو:

۱- څرګند مقررات:

د یوه اداري نظام هره برخه باید څرګند صلاحیتونه او مسؤولیتونه ولري. د مکافات او مجازات اصل، چې زموږ په سیاسي کلچر کې خورا ارزښت لري، بې د څرګندو مقرراتو له وضع کېدلو منځته نه شي راتلی. زموږ د هېواد په اوسني نظام کې دوه ستونزې، د وزارتونو ترمنځ کاري تداخل او د سیمه ییزو ادارو د دندو په تفکیک کې نه وضاحت، داسې ستونزې دي، چې هره ورځ په زرګونو نورې ستونزې زېږوي، ځکه د وزارتونو کاري ساحې ډېرې نږدې دي او کله چې یوه مسئله ور وړاندې شي، نو یو وزارت دعوا کوي، چې په دوی پورې اړه لري او بل وزارت وايي، چې ددې صلاحیت په دوی پورې اړه لري او بالاخره هغه کار په میاشتو او کلونو وځنډېږي، خو حل نه شي.

همدا ډول په سیمه ییزو ادارو کې هم د دندو تفکیک لازم وضاحت نه لري او د دې لامل دا کېږي، چې د ولایت یا ولسوالۍ په سطحه یوه څرګنده او مشخصه موخه نه رامنځته کېږي، چې د دولت کارکوونکي یې په اساس له یوې خوا مسؤول او له بله پلوه په لازمو امکاناتو سمبال وي. د همدې ابهام په نتیجه کې یا ډېر امکانات له لاسه ځي او

سیستم غځیدلو ته لار نه ورکوي.

۳- شایسته سالاري:

هغه خلک چې د حکومت دندې پرمخ بیایي اقلیت دی، خو د ولس پر وړاندې د همدې اقلیت اغېز د پرستردی، ځکه دوی د ځینو اصولو له مخې مقام ته رسي او د ځینو اصولو پر بنیاد تر فېع کوي.

د شایسته سالاري مفهوم دا دی چې کارپوه، رنستیني او په روښانه اصولو ولاړ خلک باید د دولت د اصلي اقتدار په سر کې واقع شي. زموږ په ژبني محاوره کې دې اصل ته د (کار اهل کار ته سپارل) وايي. په یوه هېواد کې، چې د قانون حاکمیت ټینګ وي هلته زیاتره لوړې څوکۍ د امتحانونو په وسیله ورکول او بیا د کاري وړتیا په اساس د مراتبو په سلسله یو څوک پرمختګ کوي.

د دولتونو کابینې او نور لوړ پوستونه په زیاترو هېوادونو کې سیاسي دي، یعنی دولت سیاستوال د آزادو ټاکنو له لارې ګماري، چې عمده مسؤولیت یې د پالیسیو ټاکل وي، ځکه د ټاکنو په جریان کې ولس ته خپلې پالیسی شرحه کوي او د همدې په ترڅ کې ولس انتخاب کړي دي، نو د ټاکنو پر اساس د دې حق لري چې دغه پالیسی عملي کړي. په یوه اغېزناک دولت کې ملکي او نظامي ادارې اړې دي، چې په قانوني توګه د یوه سیاستوال د پالیسیو عملي کولو ته متې راوغواړي او له هغه سره همکاري وکړي. د دغو ادارو لپاره دا توازن ساتل ګران کار دی، مګر د پر ضروري دی، ځکه که چېرې ولس له یوې پالیسی سره موافق نه وي، نو د پالیسی د بدلولو قانوني لاره همدا ده

سکې بله خواده. که چېرې چارواکي پرېکړه کوي او د زور او زور خاوندان یې تر تهدید لاندې نیسي دولت اړ دی، چې د چارواکي او د هغه د کورنۍ امنیت وساتي.

یو قاضي که کله تقاعد اخلي او د زورواکانو پر خلاف سمې پرېکړې کړې وي، نو د دولت له لوري باید په بشپړه توګه ډاډه وي، چې ساتنه او پالنه یې کوي او د زور خاوندان ترې غیچ نه شي اخیستی. د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته د یوه چارواکي په وړاندې د دولت یواځینې دنده دا نه ده، چې د چارواکي فزیکي امنیت وساتي، بلکه دولت په دې هم مکلف دی، چې متقاعد چارواکي ته د تقاعد داسې شرایط فراهم کړي، چې تر کار وروسته هم وکولی شي په ابرو مندانه توګه ژوند وکړي او دغه ترتیب جوړول په ملي کچه د اقتصادي ودې لپاره یوه ملي موخه او د عملي پلان جوړول غواړي.

د بېلګې په توګه، په سینګاپور کې اوسمهال د یوه وزیر معاش د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشر له معاش څخه دوه نیم چنده ډېر دی، ځکه سینګاپور غواړي، چې همېشه د نړیوالو معیارونو پر بنسټ د نړۍ د ډېرو بریالیو هېوادونو په لومړي کتار کې وشمېرل شي. د دې هېواد د بریالیتوب راز په دې کې دی، چې له یوې خوا یې د دولت مامورینو ته د تقاعد یو ډېر منظم ترتیب نیولی او له بلې خوا یې د یوه اغېزناک پلان له مخې مامورینو او عامو خلکو ته د اوسېدو ځایونه جوړ کړي، چې ویل کېږي د دې هېواد ۹۰٪ ایا تمانونه د دولت له خوا جوړ شوي دي.

د دولت مامورین ډاډه دي، چې د دوی د ماشومانو راتلونکي تضمین دی او همدا ستر دلیل دی، چې دوی د اداري فساد الوده

کړل، بلکې تر څنګ یې د ملي مشارکت او متوازن انکشاف په منظور د تورپوستي نژاد د ظرفیت لوړولو لپاره بې دریغ تلاش وکړ. دغه پروسه یې د یوه لس کلن پراختیایي پلان په جوړولو پیل کړه. د ښاغلي مانډیلا د دولت هغه اغېزمن اقدامات، چې د یوه اکثریت قوم لپاره په تدریجي اما اساسي ډول حیاتي وو، عملي شول او د یوې لسیزې په تېرېدلو سره د شایسته سالاری، اصل پیاده او هغه تورپوستي خلک چې په ادارو کې له کار څخه محروم وو له یوې مخې په دندو وگمارل شول.

په سوېلي افریقا کې د ښاغلي نیلسن مانډیلا دغه ګټور اقدام زموږ د نامتجانسي ټولني لپاره هم یو غوره مثال کېدی شي، چې پرې عمل وکړي.

۴- امکانات او وسایل:

یوه اغېزمنه اداره بې له امکاناتو او وسایلو څخه کار نه شي کولی. د دولت د مؤثریت یو معیار دا دی، چې باید په لږه موده کې پیسې او کاري تجهیزات د مرکزي دولت له خوا سیمه ییزو ادارو ته واستول شي او ولس خبروي، چې څومره امکانات او وسایل د دوی محلي ادارې ته رسېدلي دي. د پیسو د رسېدلو لومړۍ ګټه مامور ته رسېږي، لومړی اقدام، چې باید وشي د مامور د معاش په اړه دی. که مامور ته پوره او پراخه معاش ونه رسېږي معنی یې دا ده، چې دولت یا نظم نه لري او یا په کې رشوت، غلا او فساد موجود دی.

د دولت هره اداره بېلابېلو وسیلو ته اړتیا لري. ځینې ادارې تعمیر، څوکی، میزونو او ځینې نورې یې موټر، کمپیوټر، ټیلیفون، انټرنټ او نورو ته ضرورت لري. هرکله که دا وسیلې نه

چې دوی سیاستوال کامیاب کړي او هغه پالیسي بدله کړي دلته د نظامي چارواکو بې طرفي دا خبره حتمي کوي، چې د ولس معقولې پرېکړې د قانون له لارې عملي شي او دغه عمل کولی شي، چې د دولت اغېز او بریالیتوب تثبیت کړي.

کله چې د شایسته سالاری اصل تر پښو لاندې شي پر دولت د ولس اعتماد ختم او د ثبات تداوم هم له منځه ځي. د شایسته سالاری اصل کله بیا د تعدیل وړ شي. لکه په یوه نامتجانسه ټولنه کې، که چېرې، ټولو اقوامو ته په مساوي ډول د لوړو زده کړو زمینه نه وي برابره شوې او خلک داسې فکر وکړي، چې دولت د یوې اقلیتي ډلګۍ له خوا په نامشروع ډول انحصار شوی او ضروري ده چې د ملي مشارکت لپاره د نورو قومونو خلک هم په اقتدار کې برخه ولري. په دغه صورت کې بیا کېدی شي چې په یوه قوم کې د افرادو د لازمي وړتیا پیدا کولو تر وخته د هغه قوم غړي ته په دولت کې اقتدار ورکړل شي، خود دولت مهمه دنده دا ده، چې په هغه قوم کې افراد تر جدي روزنې لاندې ونیسي او د هغوی په مقررولو بېرته د شایسته سالاری اصل ته رجوع وکړي، یعنی دولت ته په کار ده، چې ټولو اقوامو ته په هراړخیزه توګه د متوازنې پراختیا شرایط برابر کړي، چې د شایسته سالاری اصل په دوامداره توګه ژوندی او پیاوړی پاتې شي. د مثال په ډول، په سوېلي افریقا کې اقلیت سپین پوستو اکثریت تور پوستي له علم او معلوماتو محروم او لرې ساتلي وو، خو کله چې د دې هېواد پیاوړی تورپوستی مشر، نیلسن مانډیلا، له زندان څخه ازاد شو او بېرته تر اوږده بنده وروسته د سوېلي افریقا ولسمشر وټاکل شو، نو سپین پوستي چارواکي یې له دندو ګوښه نه

څارنه کې د ولس پیاوړې ونډې ته ډېر اهمیت ورکړل شي. دغه طريقه څو گټې لري یوه دا، چې که چېرې ولس خپل لومړیتوبونه تعین کړي، نو د دولت کار اسانه کېږي. په دې معنا چې که یوه ولسوالي د څښلو اوبه غواړي او دولت ورته سرک قیرکړي، سره له دې چې قیرسرک ډېر مفید دی، خو بیا به هم ولس له دولت څخه نه وي راضي. بله گټه یې دا ده چې ولس به په دې پوه شي چې د یوې پروژې بشپړېدل څومره وخت او پیسو ته اړتیا لري، نو ولس اړ دی چې خپل لگښتونه کم کړي او له پیسو څخه په اغېزمنه توگه گټه ترلاسه کړي. که پیسې دولت پخپل سر مصرف کړي د ولس په زړه کې دا شک پیدا کېږي، چې دا به په سمه توگه لگول شوې وي او که غلاغدی به هم په کې شوې وي.

د لومړیتوبونو په تعینولو کې یوازې د ولس برخه اخیستننه هم بسنه نه کوي، که دولت غواړي، چې مؤثر عمل وکړي، نو په کار ده چې ولس ته د څارنې حق ورکړي. دغه راز څارنې ته ولسي څارنه وایي، چې د دولت د کارونو او دندو په اړه له خلکو څخه په کې منظمې پوښتنې کېږي.

د ساري په ډول، په هره اداره کې چې خلک له دولتي مامورینو سره مخ کېږي، نو مامورین ترې پوښتنې کوي، په لیکلې توگه یې ثبتوي او د ادارې د لا اغېزمنېدلو لپاره یې د ادارې له نورو کارکوونکو سره په غور تر څېړنې لاندې نیسي.

د دې ترڅنګ د ولسي څارنې بل اصل دا دی، چې که چېرې په یوه کلي کې د دولتي ځمکو یا نورو انحصاري امتیازاتو په اړه له ولس سره پوښتنې پیدا شي، نو دولت د ټولنیزو بنسټونو مسؤولین د کمیسونو په توگه ټاکي او هغوی ته د موضوع د

وي، نو د ادارې کارکوونکي لومړی زړه توري کېږي او بیا ورو ورو ناقانونۍ ته ملاتړي.

دا چې د دولت د مامورینو اصلي دنده ولسي خدمت دی، نو په کار ده چې په بودجه کې ولسي خدمت ته ځانگړې شوې پیسې پروخت هغو ځایونو ته ورسول شي، چې چېرې ورته ضرورت وي. داسې هېوادونه شته، چې له پلازمېنې څخه کلي ته د لېږدول شویو پیسو ډېره برخه نه رسېږي او په لاره کې د مفسدو چارواکو جیبونو ته لوېږي. د دې درغلی د مخنیوي لپاره دولت باید ولس ته د ورکول شویو امکاناتو په اړه کره معلومات ورکړي، چې ولس پوه شي، چې د څومره برخې حقدار و او څومره ورته ورسېده.

۵- د خلکو ونډه اخیستل:

په ډېرو هېوادونو کې ملکي ادارې په یوې مستبدې قوې بدلې شوې دي. په پخواني شوروي اتحاد کې ولس حق نه درلود، چې له چارواکو څخه د چارو په هکله پوښتنه وکړي او برعکس ددوی ټول اعمال په نامناسبه توگه د دولت له خوا تر څارنې لاندې وو.

په همدې ترتیب له فاشیستي جرمني او ایتالیې څخه نیولې تر افریقایې او اسیایې دیکتاتورینو پورې ټولو مستبدو رژیمونو به په درواغو د حکومت مشر نابغه، اتل او ستر شخصیت باله او ادارې به یوازې د حکومت مشرتابه ته ځان مسؤول گانې، خو ولس ته به یې په ډېره سپکه سترگه کتل. په تېرو څلویښتو کلونو کې په اغېزمنو دولتونو کې دې اصل ډېره وده وکړه، چې دولت د لومړیتوبونو په ټاکنه او د لگښتونو په

دولت عواید هم له محدودو وزارتونو څخه لاس ته راځي. په افغانستان کې گمرکونه له پخوا څخه لوړه عایداتي منبع ده، چې اوس ورسره د مخابراتو او معلوماتي ټیکنالوجی پر سکتور وضع شوې مالیه هم یادولی شو، خو په راتلونکي کې به د دې هېواد عوایدو ستره سرچینه د معادنو وزارت له خوا ترلاسه شي.

که غواړو چې په ډاډمنه توګه د ولس او دولت ترمنځ د اعتماد فضا منځته راشي، نو په کار ده چې ولس او دولت دواړه پوه شي، چې بیت المال د ولس امانت دی او دولت مکلف دی، چې په شفافه توګه ولس ته حساب وړاندې کړي او د خلکو اصلاحي نظریاتو ته غوږ ونیسي او عملي یې کړي.

که څه هم د څارنې پیل له ذکر شویو برخو څخه په کار دی، خو دا د دې معنی نه لري چې په نورو برخو څارنه دې نه کېږي، مګر مهمې برخې تر څارنې لاندې نیول په ولس کې دا باور ټینګوي، چې دولت د اصلاحاتو عملي کولو لپاره ژمن دی او ټینګه اراده لري.

۲- رسمي حساب ورکونه:

په رسمي توګه د حساب ورکولو اصول په درې برخو وېشلی شو. لومړی دا چې په هره اداره کې باید د محاسبې اصول او مقررات وضع وي، چې په مستنده توګه ټول عواید او لګښتونه درج کړي او تر څنګ یې د څارنې ځانګړې کمېټې، چې له مسلکي اشخاصو څخه جوړې وي او د دولت په بودجوي واحد کې د څارنې مسؤلیت پر غاړه لري موجود دي وي.

دویم دا چې د تفتیش او محاسبې مستقلې ادارې او کمیسیونونه،

ارزوني او شفافي څارنې صلاحیت ورکوي. ښه حکومتداري هغه ده، چې خلک په کې برخه ولري، چې ددوی دغه ګډون دا باوري کوي، چې خلک د دولت د لګښتونو او عوایدو په باب د دقیقو معلوماتو د ترلاسه کولو حق لري.

معلوماتي ټیکنالوجی د داسې څارنې کار ډېره اسانه کړې. هغه مهال چې د معلوماتو ټولوني ډېر وخت نیولو، دا څارنه ساده نه وه، مګر اوس د حساب ډېر شمېر جدولونه د سترګو په رڼه کې د نړۍ له یوه ګوټ څخه بل ته انتقال مومي. همدا راز د میلیونونو ټلیفونونو په شته والي کې دولت په اسانۍ سره د معاشونو او پروژوي لګښتونو په اړه په کم وخت کې معلومات ترلاسه کولی شي. همدا راز کولی شي د ټلیفونونو د مراکزو په پرانیستلو له ولس سره نېغ په نېغه تماس ونیسي، چې د لګښتونو د مؤثریت او نه مؤثریت په اړه خپل نظریات وړاندې کړي.

په ذکر شویو پروسو کې د خلکو برخه اخیستل د اداري فساد د مخنیوي تر ټولو غوره لاره ده. که محلي مامورین په دې پوه شي، چې د دولت تر مقاماتو ولسمشر، وزیرانو او نورو پورې د ولس غږ رسېدای شي او هغوی د مکافاتو او مجازاتو د اصل له مخې له دوی سره چلند کوي فوراً خپلو کړو وړو ته تغیر ورکوي. د دې لپاره چې ولسي څارنه په یوه کلتور بدله شي لازمه ده، چې له مهمو عایداتي او مصرفي ادارو څخه یې پیل وشي. زما د معلوماتو پر بنسټ محدود وزارتونه او ادارې داسې دي، چې لګښتونه کوي او عواید لري، مثلاً ۲۰٪ دولتي ادارې ۸۰٪ لګښت کوي.

د دفاع، داخله او پوهنې وزارتونه ډېر لګښت لري. همدا

پرېکړه وروستی پرېکړه ده او دا باور هغه وخت قوي کېږي، چې محاکم له فساد نه خالي شي او په قضايه قوي باندې دولت له خوا ستره پانگونه وشي چې په ټولنه کې يې عزت او اعتماد حفظ وي. که چېرې د اجرائيې او مقننه قواو له خوا د قضايه قوي تعبيريې ومنل شي، نو هېواد ته د دايمي سولې او ثبات په راوړلو کې لويه مرسته کوي.

هـ- زېربنا:

په اسلامي نړۍ کې دولت د زېربنايي بنسټونو په جوړولو او خوندي کولو کې ستره ونډه لرلې ده، څرګند مثال يې د اوبو تنظيمول دي. که په تاريخي لحاظ د هرات د هيرود د اوبو وېش په پام کې ونيسو، هغه مهال چنگيز د هرات ښار ړنگ کړ او نهرې نظام يې له منځه يووړ. اسلامي حکومت له ولس سره لاسونه يو کړل او ړنگ شوی نهرې نظام يې بيرته فعال کړ. هرات ته نهرې نظام دومره لومړيتوب درلود چې آن مدبر سلاطين يې د مغولو تر دورې وروسته د ويالو په جوړولو پسې راوتل او له ولس سره به يې اوږه په اوږه بېل واهه.

د هرات د اوبو عادلانه او عاقلانه وېش د تيموريانو له دورې څخه مورته په ميراث پاتې دی او د اوبو د خوندي کولو او تنظيمولو نړيواله نمونه ده.

په تېرو ۱۵۰ کلونو کې د امريکا متحدو ايالاتو او اروپايي دولتونو د زېربنا په جوړولو کې ستره ونډه لرله، د مثال په ډول، د امريکا هغه سترې لارې چې د دې هېواد ختيځ او لويديځ يې سره په منظمو شبکو تړلي له ۱۹۵۲ ميلادي کال څخه مخکې نه وې. جنرال ايزن هاور، چې هغه مهال د متحدو ايالاتو ولسمشر د عادلانه نظام لار ——— اشرف غني احمدزی

چې ځانګړې صلاحيتونه لري او کولی شي د دولت لوړ رتبه مامورين او د هغوی خپلوان تر څارنې لاندې ونيسي.

درېيم د اجرائيې قوي له خوا مقننې قوي ته د حساب ورکولو بهير دی، چې د دولت کابينه د پارلمان غړيو ته حساب ورکړي، ځکه د پارلمان غړي د ولس استازيتوب کوي او لازمه ده چې د ولس په نامه د څارنې حق او وجيبه ادا کړي.

په يوه اغېزمن دولت کې اجرائيې قوه په دوامداره توګه مقننه قوي ته حساب ورکوي او دا معلومات د ډله ييزو رسنيو په وسيله ولس ته رسېږي، چې پر بنياد يې د پارلمان غړي د اجرائيې قوي له چارواکو څخه پوښتنې کوي او که چېرې د پوښتنو ځواب د قناعت وړ نه وي، نو اجرائيې قوي د مجازاتو د اصل په بنياد خپل وړانديزونه مقننه قوي ته وړاندې کوي او بېرته د خپلو اجرااتو په اړه راپور ورکوي، خو که په قانون کې ستونزې موجودې وي، نو مقننه قوه قانون بدلوي او يا د تعديل په اساس پېچلتياوې لري کوي او که د اجرائيې قوي چارواکي ستونزې لري، نو هغوی خپلې ستونزې حل کوي.

په اغېزمنه دولتي ادارې کې د تعادل او توازن اصل ته ډېره پاملرنه کېږي. د سترې محکمې او قضايه قوي استقلال ساتل د دې اصل ډېر مهم رکن دی، ځکه اغېزمن دولت د قانون د حاکميت پر بنسټ ولاړ وي، نو ځکه په دولت باندې د قانون تعبير او تطبيق د قانونمندی په لحاظ پخپله ډېر لوی څارونکی دی.

په عامه توګه ټول محاکم او په خاصه توګه ستره محکمه بايد د قانون بيانګره وي. ولس بايد کلک باوري شي، چې په ټول هېواد کې د قانون د اعتبار له مخې د سترې محکمې

زېربنا او د ودې امکانات له لاسه ورکړي او که دا وژونکې جگړه نه وای، نو اوس به دې اداره هېواد ۲۴۰۰ میلیاردو ډالرو په اندازه زېربنايي پانگه درلوده.

د زېربنا د جوړولو بله نتیجه داده، چې جغرافیه د اقتصاد تر اغېز لاندې راځي او ځایونه د زمان له نظره یو له بل سره نږدې کېږي، مگر جگړې د زمان په لحاظ زموږ د هېواد ځمکه یوله بله ډېره لرې کړې وه، په (۱۳۵۵ هـ ل) کال له کابل څخه جلال اباد ته په درې نیمو او کندهار ته په شپږو ساعتونو کې خلک تلل راتلل، خو په (۱۳۸۳ هـ ل) کال کې برعکس له کابل څخه جلال اباد ته لس ساعته او کندهار ته دوه ورځې لار وه.

د هراړخیزې پراختیا لپاره په زېربنا باندې پانگونه کول ضرور دي، مگر اغېز یې د موخو په ټاکلو او د پلان په عملي کولو پورې تړلی دی. که هدف د دوو ښارونو تر منځ د لارې لندول وي، نو بیا باید د دواړو تر منځ یوه ډېره لنډه لار انتخاب شي او که موخه د ټولیزې اقتصادي ودې تأمینول وي، نو بیا باید د ښارونو تر منځ پراته ټول کلي هم د دغه مواصلاتي زنځیر په وسیله وتړل شي او دا چې کلي له ښارونو سره د سرکونو په وسیله ونښلول شي، نو څرگنده شوه چې دلته مهمه موخه د کلیو د نښلولو وه، نه د لارې د لندولو.

د بېلگې په ډول، د سردار داود خان له جمهوریت څخه وړاندې تردې چې د هرات-کندهار سرک پوخ شو، لویه لار د فراه له ولایت څخه تېرېدل چې د دې ولایت ډېرې مرکزي نقطې یې له هرات او کندهار سره تړلې، مگر کله چې افغان حکومت او روسي انجنیرانو د دغه سرک د پخولو کار پیل کړ، پرېکړه یې وکړه چې لاره باید له دښتې تېره کړي، ځکه چې لنډه وه، خو

وټاکل شو، یو وخت د خپلې ځوانۍ پر مهال له خپلو عسکرو سره په ډېره سختۍ له ختیځه لویديځ ته تللی و. نوموړي پرېکړه وکړه چې دا حیاتي لارې باید په اساسي ډول جوړې شي. ښاغلي ایزن هارو د هېواد مقننه قوه دې ته قانع کړه، چې دا پرېکړه ومني او د میلیاردونو ډالرو په بیه دا لار جوړه شوه، چې له برکته یې اوس ټول هېواد د یوه داسې اقتصادي نظام په لمن کې ژوند کوي، چې په ډېر کم وخت کې خلک خپل تولیدات له ختیځ څخه لویديځ ته انتقالولی شي.

نوموړي دولت په تېرو ۱۰۰ کلونو کې په برېښنا بندونو باندې ډېرې پیسې لگولي دي، چې په نتیجه کې یې د دې هېواد په لویديز کې د اوبه خور اوبه له خپلو سرچینو څخه په سوونو کیلومتره لرې کرنیزې ځمکې خړوبوي. په جاپان او اروپا کې د رېل پټلۍ جوړونه هغه زېربنايي پانگونه وه، چې د دې هېوادونو د ریل سیستم یې ډېر موزون او منظم گرځولی دی. چین د زېربنا په اړه د خپلې دقیقې پلان گذارۍ او لگښت په نتیجه کې وده او پراختیا ومونده.

په ډېرو هېوادونو کې داسې ډېر طبیعي خنډونه شته، چې د اقتصادي حرکت او اداري تنظیم پر وړاندې رامخې ته کېږي، خو د زېربنايي کارونو پر وړاندې د ستونزو لرې کول په دې مهم دي، چې له یوې خوا د یوه هېواد او سېدونکو ته د زمينه برابروي، چې تر خپله منځه اقتصادي اړیکې ټینګ کړي او له بلې خوا نړۍ ته د داسې اړیکو لمن پراخه کړي.

په تېرو پانوکو کې مو د افغانستان د زېربنا د تباه کېدو په اړه د نړیوال بانک تخمین ولوست. د بدبختۍ ځای دا دی، چې دې جگړه خپلې هېواد په څو لسیزو کې د ۲۴۰۰ میلیاردو ډالرو په بیه

چې په څرگند او بنسټيز ډول بدیلونه برابر او د هرې سترې زېربنايي پروژې گټې او تاوانونه یوله بله سره پرتله شي، نو په همدې اساس باید په وروسته پاتې هېوادونو کې د دې ظرفیت د ایجاد لپاره ستره پانگونه وشي. که چېرې د یوې زېربنايي پروژې ټول مطالعات د بهرنیو شرکتونو له خوا وشي، نو یو شرکت به د بل له مطالعې نه خبر نه وي او ولس به هم د هغوی له مطالعاتو څخه پوهه نه شي ترلاسه کولی، چې بالاخره جنجالونه هم پېښېدای شي.

د زېربنايي پروژو د مطالعې ظرفیت ته د سترو پروژو اداره وایي. د داسې ادارو مهمې دندې او ونډې دا وي، چې منظمې پروژې تیارې کړي او کله، چې پیسې لاسته راشي په فوري ډول دې ددې تصمیم ونیسي، چې د لومړیتوبونو په رڼا کې کوم نظریات لومړی عملي بڼه غوره کړي.

برېښنا د افغانستان ستره بنسټيزه اړتیا ده او موږ د پرېمانه او بو په لرلو کولی شو پر ګاونډیو هېوادونو هم خپله برېښنا وپلورو، خو په دې هم باید وپوهېږو، چې که چېرې موږ په کامه، کونړ، کوکچه او پنجشېر بندونو باندې پانگونه کوو په لومړي تخمین کې پرې له ۵۰۰ څخه تر ۱۵۰۰ میلیونو ډالرو پورې لگښت راځي، نو که چېرې له موږ سره د پورتنیو ذکر شویو امکاناتو په اړه بشپړ معلومات، چې د مطالعې پر مهال تیارېږي نه وي، نو په هغه صورت کې تصمیم نیول به ځایه کار دی. له دې نه علاوه موږ ونډه او مسؤولیت یوازې د څو سیندونو پر ارزونې نه بشپړېږي، بلکې موږ باید د هر سیند د برېښنا د تولید په اړه منظمه بررسی او دقیق پلان ولرو، چې هر بند مو په یوه ستره طبیعي پانگه بدل شي.

د فراه ولایت ډېرې مهمې سیمې له سرک څخه بهر پاتې شوې، چې په منځمهاله او اوږدمهاله دوره کې یې په اقتصادي لحاظ ډېر منفي اغېز درلود، ځکه فراه منزوي شوه او ښه فرصتونه یې له لاسه ووتل، خو اوس چې د زرنج-دلارام سرک بشپړ شوی هېله ده چې د یوه مهم اتصالي موقعیت په حیث فراه له دغه سرک سره په نښلېدلو یو ځل بیا خپل نوم او شهرت ترلاسه کړي. همدا ډول د سروبي-جلال اباد سرک له غرونو او دښتو څخه تېرېږي خو زره لاره له سروبي څخه جلال اباد ته د ډېرو کرنیزو سیمو تر منځ تېریدله او چې اوس د دې سیمې خلک پر پاڅه سرک نه دي پراته اړ دي چې د خپلو زراعتي تولیداتو د انتقال لپاره لومړی جلال اباد ته لاړ شي او بیا کابل ته رامنځته کړي.

نوله همدې کبله باید زېربنايي پلان گذاري داسې وشي، چې د خلکو پراقتصادي ژوندانه ښه اغېز وکړي. د حلقوي سرک په وسیله موږ ته له ګاونډیو هېوادونو سره نښلېدل خورا حیاتي اړتیا ده، مګر که چېرې همدا سرک زموږ ولسوالۍ او کلي او ولایتونه لکه فاریاب، بادغیس، فراه، پکتیکا، کونړ، بدخشان، بامیان، دایکنډي، ارزګان او نور یوله بله سره ونه نښلوي هېڅکله یو بانظمه اقتصادي ژوند نه شي تأمیندی.

نو ددې لپاره چې د زېربنا سم انتظام رامنځته شي لازمه ده، چې هغو اصولو ته پام وکړو، چې د نړیوالو تجربو پر اساس ډېر بریالي وو، دلته د داسې څو اصولو یادونه کوو:

۱- مطالعاتي ظرفیت:

په عمومي توګه د زېربنايي پروژو ایجاد ستره پانگه غواړي. د دې لپاره چې دا پانگونه په سمه توګه وشي په کار ده،

وي، چې په پایله کې د دې پروژو تمویلونکي نړیوال بانک او اسیایي پراختیایي بانک داسې مقررات وضع کړل، چې د خلکو د ژوندانه پر وړاندې منفي اغېزې کمې کړي او د هغو خلکو لپاره پر ځای ترتیبات ونیسي، چې د پروژو د تطبیق له کبله یې ژوند یا جایداد په خطر کې و.

په ټولنیز لحاظ د سترو پروژو منفي تاثیرات اوس تر ډېره حده کمېدای هم شي. انجنیران دې ته متوجه شوي، چې پروژې باید په داسې توګه ډیزاین شي چې په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې کمې وي. د مثال په توګه، که د سترو بندونو ارتفاع کوزه شي د هر متر په کوزېدو یې منفي تاثیرات کمېږي. بله طریقه داسې ده، چې د یوه ستر بند پر ځای څو اړه بندونه جوړ شي، چې د یوې شبکې په وسیله یې بېرته برېښنا راټولېږي او په هماغه اندازه برېښنا تولیدوي. اما په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې لس ځله تر لوی برېښنا بند کمې دي. بل اصل چې تر ټولو ډېر ګټور ثابت شوی هغه له خلکو سره مفاهمه او په بنسټیز ډول د هغوی د ژوندانه د بهترو لو لپاره ځانګړي اقدامات دي. که چېرې د رشوت او فساد لاس نه وي غځېدلی، نو دولت کولی شي د خلکو پر ځمکو باندې یوه مناسبه بیه کېږدي او کله چې خلکو ته د ځمکو قیمت په لاس ورشي په خوښۍ سره د پروژو تطبیق ته غاړه ږدي. که متضررو خلکو ته داسې ژمنه ورکول شي، چې د پروژې تر بشپړېدو وروسته به دوی هم د ګټو په اخیستلو کې لومړیتوب ولري کېدی شي مخالفت ونه کړي، مګر موږ د یوه هېواد په توګه اړ یوو، چې د سترو پروژو د مطالعاتي ظرفیت تر څنګ د هغو د منفي اړخونو په تحلیل هم پوه شوو او خلکو ته تر قناعت ورکولو وروسته هغوی په ګټو

که د نړیوالو متخصصینو له موجودیت نه علاوه موږ د سترو پروژو مطالعات نه شي کېدی، نو په کار ده چې په عاجله توګه پر خپلو خلکو پانګونه وشي چې د داسې مطالعاتو د ترسره کولو وړتیا پیدا کړي او ترمنځ یې کاري تداوم په دوی کې د تطبیق ظرفیت هم غښتلی کړي.

د ارزونې د ظرفیت اهمیت یوازې په دې کې نه دی، چې د لویو پروژو مطالعات وشي، بلکې ډېرې داسې وړې پروژې هم شته چې که داسې ظرفیت ولرو د دې پروژو بیه به د اوسنۍ بیې نیمایي ته راټیټه کړي.

د برېښنا د وړو بندونو ایجاد د ښوونځیو او وړو ادارو تعمیرات د دې پروژو څرګندې بېلګې دي، چې زیاتره وخت د یوه اساسي انسجام او ارزونې په بنیاد نه پلې کېږي، چې له یوې خوا پیسې ضایع کېږي او له بلې خوا ولس ناخوښه وي.

۲- د زېربنایي پروژو د منفي اغېزو مخنیوی:

زېربنایي پروژې په عمومي ډول دوه عمده منفي اغېزې لري، چې کېدای شي داسې پروژې د ډېروخت لپاره وځنډوي او یایې ناکام کړي. د دې پروژو لومړۍ ستونزه ټولنیزه ده.

کېدای شي د یوې سترې زېربنایي پروژې د تطبیق لپاره د خلکو ځمکې ته اړتیا پېښه شي او یو کلی یا ښار له خپله ځایه بې ځایه کېدلو ته اړ ایستل شي.

په شلمه میلادي پېړۍ کې په زیاترو زېربنایي پروژو منفي ټولنیزې اغېزې پرېوتې او خلکو یې پر وړاندې سخت احتجاجونه وکړل، چې لوی مثال یې په هند کې د اوبو د سترو بندونو د جوړولو پر وړاندې د خلکو پراخې احتجاجي مظاهرې

اپارتمانونه د ماشومانو د لوبو د کورکیو په څېر یو په بل پسې ونړېدل، خو تر څنګ یې په څو متره کې یو لږ اپارتمانونه پر ځای ولاړ پاتې شول. کله چې کارپوهانو څېړنه وکړه څرګنده شوه، چې پرېوتې اپارتمانونه د ساختماني مقرراتو له چوکاټه بهر جوړ شوي وو او د قراردادیانو بې کیفیته کار او د مامورینو د اداري فساد له امله درانه ځاني او مالي تاوانونه پېښ شول، مګر هغه تعمیرات چې مستحکم وو د مستحکمو اصولو او قوانینو پر بنسټ جوړ شوي وو مستحکم پاتې شول. دغه مثال دا په ګوته کوي چې په زېربنايي پروژو کې د ساختماني اصولو مراعت کول څومره لوړ حیاتي ارزښت لري.

هغه اشخاص چې په لنډ مهالو ګټو زړه خوشحاله کوي په حقیقت کې په منځ مهاله او اوږد مهاله موده کې هم خپل ځان او هم هېواد والو ته ستر زیانونه وړاوي. یوه ساختماني پروژه، چې په هره اندازه لویه وي په هماغه اندازه په ساختماني اصولو باندې عمل کول ضروري دی.

که په یوه هېواد کې د برېښنا یو بند د ناقص کار له امله وښوېږي، نو منفي اقتصادي اغېز یې د ټول هېواد لپاره مرګونی دی. د دې لپاره چې د یوه هېواد پانګه په زېربنايي پروژو خوندي کړي شي باید د نړیوالو تجربو پر اساس د ساختمان اصول وضع شي، د دولت چارواکي د دغو اصولو په زده کړه سمبال شي او ټول قراردادیان او فني ماهرین ورسره سم اشنا شي او د زړه له کومې بې ومني.

که یو هېواد خپل منظم ساختماني اصول ولري، نو قراردادې دې ته نه اړ کېږي چې د سترو پروژو د تطبیقولو لپاره د خاصو بین المللي بنسټونو او مرستندویانو په اصولو عمل

کې شریک کړو، چې له یوې خوا د خلکو ژوند بهتر شي او له بله پلوه په هېواد کې زېربنا ایجاد کړو.

د زېربنايي پروژو تطبیق د ټولنیزو ستونزو تر څنګ په طبیعي پانګه هم اغېز کولی شي. هره لویه پروژه په یوه طبیعي سیستم باندې اغېزه کوي، چې کله ښه او کله ناوړه وي. کله چې په یوه سیند باندې بند جوړېږي، نو له امله یې د هغه ځای کېان وده نه شي کولی او د کېانو د ودې مخنیوی د یوې طبیعي پانګې په توګه منفي اغېزه ده او د دې منفي اغېزې د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې د کېانو د ساتنې په برخه کې د نړیوالو اصولو په اساس ترتیب او تنظیم ونيول شي.

بل منفي اغېز یې د ډیرو له سکرو څخه د برېښنا تولید دی، چې د هوا د ککړتیا لامل کېږي امله او بو څخه د برېښنا تولید بیا د هوا په څرنگوالي باندې ښه اغېز لري، ځکه د نړۍ د تودوخې درجه ورځ تر بلې تودېږي او کارپوهان وایي چې له باد او لمر څخه د انرژۍ تولید د اقلیم لپاره ډېر ګټور دی. د همدې دلیل پر اساس ځینې نړیوال اصول وضع شوي، چې برېښنا باید له سکرو څخه تولید نه شي، ځکه د نړۍ د اقلیم په تغیر کې ناوړه پایلې لري.

۳- ساختماني کوډونه او مقررات:

زېربنا هغه مهال خاصه ګټه لري چې په دوامداره توګه پاتې شي او د دې لپاره لازمه ده چې په یوه هېواد کې منظم ساختماني کوډونه او مقررات موجود وي او عملي بڼه ولري.

د ترکیبې په استامبول کې د شلمې پېړۍ په نولسمه لسيزه کې ډېره ستره زلزله راغله او د حیرت وړ وه، چې ډېر لوی

سيالی، لامل شي او د ښه کیفیت کار په ټیټه بیه ترسره شي. په عملي توګه په ډېرو هېوادونو کې د مناقصې اصول د کثافت او فساد سرچینه ګرځي. یوه برخه یې دا وي چې د دولت مامورین له کورنیو او نړیوالو شرکتونو سره شراکت کوي او د شخصي ګټو لپاره ملي ګټې تر پښو لاندې کوي. د اداري فساد بله بڼه داسې وي، چې ډېر شرکتونه پخپلو کې یو داسې تړون کوي، چې قیمتونه تر قرارداد اخیستو مخکې وټاکي او په نوبت یې یو یو ګټندوی شي، چې دا عمل هم له عامه ګټو سره په ټکر کې دی.

بله بڼه یې دا ده چې قراردادیان له دولتي چارواکو سره شریک شي، د احتمالي ګټونکو قراردادیانو ادرس معلوم کړي. د زور یا زړه په وسیله یې له میدانې وېاسي. یو مثال یې داسې هم دی چې ډېر قراردادیان قرارداد په سمه توګه لاسلیک کړي، خو په نیمايي کې له دولتي مامورینو سره شریک شي او په پټه د قرارداد شرایط بدل کړي.

ډېرې نورې لارې هم شته چې په وسیله یې د قرارداد مناقصې اصول تر پښو لاندې کېږي او دا ډول اعمال هم په سیمه او هم په نړۍ کې ډېر ځله ترسره شوي دي.

د داسې ناجایزو اعمالو د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې یو هېواد د مناقصې ټینګ اصول، لوائح او قوانین جوړ کړي او د افرادو په روزنه او ساتنه پانګه واچوي. که چېرې لس تنه ایمانداره کسان د مناقصې د نظام په راس کې راشي هېواد ته به په میلیونونو ډالره ګټه ورسوي.

که چېرې په کوم مرسته اخیستونکي هېواد کې د مناقصې سم اصول نه وي، نو هلته ټول مرسته کوونکي هېوادونه هریو

وکړي. کله چې نړیوال کارکوونکي یوه ستره پروژه بشپړه کړي، نو په دویم ګام کې یې حفظ او مراقبت د ملي بنسټونو په غاړه وي، نو په داسې حال کې د دولت چارواکي مجبور دي، چې د یو ډول اصولو پر ځای مختلف اصول زده کړي او دا د دوی کار پېچلی کوي، نو لازمه ده چې اصول ډېر څرګند او یو ډول وي او په یوه ډول تطبیق شي. زموږ په هېواد کې د څرګندو ساختماني اصولو د نشتوالي نښې یې په حلقوي سرکونو کې لیدل کېږي. د کابل-جلال اباد سرک په یوه معیار، خود کابل-کندهار سرک، دې ته په پام سره چې قراردادیان یې مختلف شرکتونه وو، په مختلفو معیارونو جوړ شوی دی.

همدا ډول د هرات-اسلام قلعه او کابل-شمالي او داسې نور ټول سرکونه یو له بل سره غوڅ توپیر لري او د مختلفو شرکتونو له خوا د مختلفو معیارونو په اساس او بڼو جوړ شوي دي. د دې سرکونو بېلابېل کیفیتونه دا په ګوته کوي چې د حفظ او مراقبت او دوام له کبله نوموړي ټول سرکونه په یوه سټینډرډ نه دي جوړ شوي او په هغه اندازه ګټور نه دي، چې یو نوی سرک ګټور وي، نو ویلای شو چې ملت ته له دې کبله هم لازمه ګټه نه ده رسېدلې.

۴- د مناقصې یا قرارداد اصول:

د زېربنایي پروژو یوه مهمه برخه د مناقصې یا قرارداد اصول دي.

دا چې زیاتره پروژې اوس د خصوصي سکتور له خوا اجرا کېږي، نو په همدې بنیاد دولت ته په کار ده، چې د مناقصې داسې اصول وټاکي، چې د شرکتونو ترمنځ د رغنده

شريکه د شرکتونو د ظرفیتونو ارزونه کوي.

دولت ته هم په کار ده، چې د دې اتحاديې د ظرفیتونو د لوړولو او تخنیکي تقويې لپاره پانگونه وکړي او د اصولو په مراعت کې پرې ټينگار ولري. لکه څرنګه چې باید د دولت پر کارمندانو باندې د مکافات او مجازات اصل عملي شي، د همدې اصل تطبيق پر قرارداديانو باندې هم ضروري دی او د دې تر څنګ له دغه بهير څخه د خلکو د څارنې پروسه هم ډېره ضروري او مهمه ده.

۲- تدارکات:

په وچه پروت يو هېواد د شرايطو په لحاظ له هغو هېوادونو سره ډېر توپير لري، چې بحري بندرونه لري. دا ډل هېوادونه سيمه ييزې همکاري ته تر بل هر هېواده زياته اړتيا لري، چې په دې توګه وکولى شي د خپل ضرورت ساختماني مواد په مناسب وخت او لازم کيفيت تر لاسه کړي. که چېرې يې په سمندري بندرونو کې د اړتيا وړ اجناس له يوې تر درې مياشتو پورې ټال وځوري، نو په بازارونو کې يې د اجناسو بيه ډېره لوړېږي، چې په وچه پروت افغانستان داسې ترڅې تجربې کړې دي او د ګاونډيو په بحري بندرونو کې يې په مياشتو مياشتو د اړتيا وړ مواد ځنډېدلې دي.

د بحري بندرونو لرونکي هېوادونه په وچه پرتو هېوادونو سره ډېر توپير لري او دا توپير موږ د کابل - پېښور، کندهار - کويتې او هرات - مشهد تر منځ په اسانۍ پرته کولى شو، په ګاونډيو هېوادونو کې د يوه کيلو متر سړک د قير کولو بيه ۱۲۰ زره امريکايي ډالره کېږي، مګر زمونږ په هېواد کې د يوه د عادلانه نظام لار — اشرف غني احمدزی

خپل خپل اصول تطبيقوي، چې په پايله کې ټول قراردادونه د بهرنيو شرکتونو لاس ته لوړېږي او ګټه له هېواده بهر ځي، چې په دې صورت کې ملي قرارداديان په وچ ډاګ پاتې وي او زېربنايي پروژې نيمګړې يا هم پر خپل وخت نه پيلېږي.

۵- ملي ساختماني ظرفيت:

د اغېزناکو دولتونو د برياليتوب يو لامل دا دی چې دوى کولى شي په سمه توګه په زېربنايي پروژو باندې پانگونه وکړي، چې له همدې لارې خپلو خلکو ته کاري موارد ډېر او عامه ګټې تضمين کړي.

څېړنو ثابته کړې، چې همدا اوس په نړۍ کې ځينې داسې هېوادونه شته چې په مؤثريت سره هم خپل ملي عوايد او هم نړيوالې مرستې مصرفوي. په دې هېوادونو کې د ملي ساختماني ظرفيت شته والى د زېربنايي لګښتونو لپاره ضروري شرط ګڼل کېږي. جاپان، سينګاپور، ايرلنډ، اسپانيا، سويلي کوريا، ماليزيا او دوبي د دې هېوادونو غوره مثالونه دي، ځکه دغو هېوادونو د ملي ساختماني ظرفيت د ودې لپاره پانگونه وکړه، څرګند اصول او مقررات يې وټاکل او په همدې توګه يې له خپلو ملي عوايدو او نړيوالو مرستو څخه اغېزمنه استفاده وکړه.

د دې ظرفیتونو د ايجاد لپاره د خصوصي او دولتي سکتورونو تر منځ کلکه همغږي او همکاري لازمه او ضروري ده او ښه لاره يې دا ده چې ټول شرکتونه د يوې اتحاديې په بڼه سره راټول شي او يوه منظمه ساختماني ټولنه جوړه کړي، چې د اصولو او مقرراتو د پيروي ټينګه ژمنه وکړي او د کميت او کيفيت په لحاظ معيارونه وضع او د اخلاقي اصولو له مخې ورته پابند پاتې شي. همدا ډول يوه اتحاديه به له دولت سره په د عادلانه نظام لار — اشرف غني احمدزی

سرکونه له ۷ څخه ۱۰ تنه وزن ته جوړ شوي دي، که چېرې دا په مقرر ډول تعقيب شي، موږ به له ستر تاوان څخه خلاص يوو او که دا اصول په پام کې ونه نيول شي او لکه اوس چې له بده مرغه له ۵۰ تنو نيولې ان تر ۱۰۰ تنو پورې بار کړې لارې زموږ پر سرکونو را روانې دي او سم حفظ او مراقبت يې نه کېږي نو موږ اړ يوو، چې ۷ کاله وروسته دا سرکونه له سره اباد کړو، چې دا ډېر ستر تاوان دی. که څه هم دلار يو څو خاوندان د درنو بارونو راوړلو له کبله څو روپۍ پيدا کوي، خود ولس لپاره يې زيان په دقيق ډول تر ميليونونو ډالرو رسېږي.

په بې اغېزې او ناکامو دولتونو کې همېشه يا د حفظ او مراقبت بودجه پر وخت نه رسي او يا هم دا مهمه برخه په بودجه کې نه داخليږي، چې په پايله کې يې د ولس ستر زېربنايي بنسټونه له منځه ځي. لکه د برېښنا بندونه، چې يوه پرزه يې خرابه شي په لومړي سر کې يې قيمت بنايي شل زره افغانۍ وي، خو که جوړه نه شي نو د فشار په نتيجه کې نورې پرزې هم له کاره لوېږي او بيه يې لکونو او بالاخره ميليونونو ته لوړه شي، چې د ولس ملا ماتوي. اغېزناک دولتونه دې برخې ته کلکه پاملرنه کوي او د ساتنې او څارنې په نتيجه کې د ولس له زېربنايي پانگې څخه د اوږدې مودې لپاره گټه اخلي.

که د دولت په دې برخه باندې دقيق فکر وکړو دا په گوته کېږي، چې د افغانستان په څېر د يو غريب هېواد لپاره د ساتنې او څارنې برخه خورا مهمه ده. دولت اړ دی، چې د دې برخې د انسجام لپاره داسې اصول وټاکي، چې زموږ له اوسنيو شرايطو سره اړخ لگوي. په دې فصل کې مو اصل اصول طرحه کړل خو په راتلونکي فصل کې به د کار د پيدا کولو او د زېربنا د ترتيب په

کيلومتر سرک د قير کولو بيه له څلورو لکو ډالرو هم اوږي، نو دا چې له موږ سره د نړۍ مرستې کمې دي او که موږ د زېربنايي پروژو بيه راټيټه او کيفيت لوړ نه کړو دا مرستې زموږ د اساسي اقتصادي بدلون سبب نه شي گرځېدای.

۷- حفظ او مراقبت:

دا هغه برخه ده چې د هرې کچې اشخاص يې په اهميت پوهېږي. د ساري په توگه، که چېرې يو بزگر ځمکه وکړي او بېرته يې په سمه توگه خشاوه، اوبه خور او نوره لازمه څارنه ونه کړي، نو بې له شکه به يې د پټي حاصل هغومره نه وي، چې توقع ترې کېدی شي او که يو مالدار د خپلو څارويو سمه پالنه او روزنه ونه کړي، نو يا به خوار ډنگروي او يا به يې ترې لېوان وځوري.

همدارنگه تر څټين بام لاندې او سپدونکي خلک اړ دي، چې د موسمي بارانونو تر ورنست د مخه خپل بام اخېر کړي او که داسې ونه کړي يا به پرې را ولوېږي او يا به يې سر له بارانه نه پټېږي.

زېربنا د ټول ولس شريکه پانگه ده. کله که سرکونه خراب وي ټول سر ټکوي، چې په سمه توگه اقتصادي فعاليتونه نه شي تنظيمولی. د ترانسپورت بيه لوړه وي، توليدي او سوداگريز اموال په اسانۍ سره انتقال نه مومي او وسايط يې د ډېرو عوارضو پېښولو له کبله تاوانونه کوي. برېښنا هم داسې زېربنا ده چې که نه وي، تاوان يې ټولو ته يو ډول دی. د ساتنې او څارنې ستر اهميت دا دی، چې د اصولو په تعقيب سره ډېرې لويې پانگې له خطر څخه نجات پيدا کوي او تر ډېره وخته ترې گټه اخيستل کېږي، چې مثال يې سرک دی. زموږ زياتره

شو، هدف يې دا دی چې د مختلفو ولايتونو، ښارونو، کمپنيو او شرکتونو او يا د ټول هېواد په کچه خلک راټولېږي او د هېواد راتلونکي انځور وړاندې کوي او په دقت سره خپل اوسنی حالت له راتلونکي انځور سره پرتله کوي، چې وپوهېږي د دوی د مستقبل د موخو د بشپړولو په لاره کې د دوی حال کوم خنډونه لري، چې د هغو موخو مخنيوی کولی شي او کله چې دا خنډونه ورته معلوم شي، نو د لرې کولو لپاره يې د ظرفيتونو ايجاد ته ملاتړي او منځمهاله موخو ته د رسېدو لپاره يې څرگندې نتيجې ته رسېږي.

ډاکټر مهاتير له شل، شل څخه يو بل هدف هم درلود، نوموړی د سترگو ډاکټرو او د سترگو په طبابت کې د شل، شل اصطلاح دا معنی افاده کوي چې بويه دواړه سترگې په بشپړه توگه کار کوي او هغه څوک چې د شل، شل ليد توان لري عينکو ته اړتيا نه لري، معنی دا چې روښانه ليد د يوه هدف د تعين لپاره ډېر اړين دی، چې يوه ټولنه په نظم او تقوا سره د هغې موخې د عملي کولو لپاره څرگند معيارونه ولري او په اگاهانه توگه وپوهېږي چې څرنگه د هدف د لاس ته راوړلو لپاره حرکت کوي.

موږ هم د يوې ټولنې په حيث د بشري پانگې د رامنځته کولو لپاره داسې يوه څرگند پلان ته اړتيا لرو او که په همداسې شدت کار ونه کړو په عمومي توگه به د ولس او په ځانگړې توگه به مو د ځوان نسل استعداد ضايع کړی وي. که موږ غواړو چې د بهرنيو سلاکارانو شمېر چې د مرستو لويه برخه د دوی په معاشونو او لگښتونو له هېواده وځي کم کړو، نو په کار ده چې پر خپلو ځوانانو پانگونه وکړو او د خپل کور څښتنان شو او په

اړه يولې وړاندیزونه وکړو.

و- بشري پانگه:

اوسنی اقتصاد د علم پر تهاداب ولاړ دی، د ښې کریم (ص) مبارک حديث دی چې فرمایي: (د علم طلب وکړئ ولو که په چين کې وي). د مخه مو په عباسي او غزنوي دورې کې د علم د ودې او پراختيا په باب معلومات وړاندې کړي دي. د پورتنی مبارک حديث په رڼا کې هغوی د نړۍ علوم راټول او بېرته يې د نړۍ ډېرو برخو ته ورسول، خو له بده مرغه په راوړوستو وختونو کې اسلامي حکومتونو پر خپلو خلکو لازمه پانگونه ونه کړه او د دې نتيجه دا وه چې ورو، ورو يې دولتونه بې اغېزې او له اغېزناکو دولتونو سره يې ورځ تر بلې توپير په زياتېدو شو او د اسلامي نړۍ زياتره خلک له ثروتمندو څخه په بې ثروته خلکو بدل شول، چې بشري پانگې په کې د پام وړ وده ونه کړه، مگر يواځينی اسلامي هېواد ماليزيا و چې د بشري پانگې په اهميت پوه شو او په دې برخه کې يې له خپل ولس سره ډېر کار تر سره کړ، د ماليزيا د مشر (ډاکټر مهاتير محمد) دومداره هڅې د دې باعث شوې، چې په دېرشو کالونو کې ماليزيا له يوه فقير هېواد څخه په امير او سرمايه دار هېواد بدل کړي. د ډاکټر مهاتير پياوړی ابتکار دا و چې د شل، شل (۲۰-۲۰) پلانونه يې ترتيب کړل.

ډېر خلک د شل شل تعبیر داسې کوي، چې دا د شل ميلادي کال دی، يعنې په کومو ولايتونو او ښارونو کې چې د شل پلان خبره مطرح ده، هدف يې د شل ميلادي کال منځمهاله موخې دي. دا پلانونه چې لومړی يې په ماليزيا کې اساس کېښودل

پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور تاسیسات باید یا له نړۍ او یا هم کم له کمه د سیمې له هېوادونو سره د سويې په لحاظ سیالي وکړي.

په ۲۰۰۵ کال کې چې ما د کابل پوهنتون له محصلانو سره درې میاشتني بحث درلود، ټول د دې غوښتونکي وو، چې د عالي تحصیلاتو د ظرفیت لوړولو لپاره دې ځینې اصول وضع شي، چې پر اساس یې دا څرگنده وي چې افغانستان په راتلونکو ۱۰ او ۲۰ کالونو کې کوم ډول ظرفیتونو ته اړتیا لري او د اقتصادي ودې اساس یې په کومو سکتورونو باندې ولاړ دی. کله چې دا اصول روښانه شي، نو بیا به د اړتیا او ودې د پلانونو په اساس په پوهنځیو کې تقسیمات صورت ونیسي. دا باید جوتنه شي چې کوم پوهنځی باید یو له بل سره گډ شي او کوم پوهنځي دې نوي رامنځته شي؟ کوم ډیپارټمنټونه دې د پوهنځي کچې ته لوړ شي او کوم پوهنځي دې د ډیپارټمنټ کچې ته راوړل شي.

د مثال په توگه، افغانستان اړتیا لري چې د کمپیوټر داسې پروگرامونه جوړ کړي چې زموږ له شرایطو سره برابر وي، نو د دې مسلک لپاره دې یا داسې ډیپارټمنټونه جوړ شي چې دا ظرفیت په همدې هېواد کې ایجاد شي او یا دې داسې څو پوهنځي منځ ته راشي چې دا کار سرته ورسوي.

همدارنگه د یوه داسې اسلامي پوهنځي جوړول حیاتي دي، چې وکولی شي افغانان د ځلانده اسلامي تمدن له پېژندگلو سره پوره اشنا کړي.

زموږ د پوهنتونونو یوه بله ډېره غټه ستونزه داده، چې نصاب یې یو ډول نه دی، د انجنیري پوهنځي نصاب امریکایي

دې مورد کې د اغېزمنو هېوادونو له تجربې ګټه واخلو او پر بنا یې د خپل هېواد د راتلونکي انځور په اړه یوې سراسري ملي اجماع ته ورسېږو، چې په بنسټیزه توگه خپلې موخې تعین کړو. په دې اړه ځینې اصول په لاندې ډول تشریح کوو:

۱- د لوړو زده کړو اهمیت:

اداره، اقتصاد او مدني ټولنه هر یو په ځانگړې توگه مدیریت، تخنکي پوهې او مشرتابه ته اړتیا لري، او دا پوهه یې له دې چې په یوه هېواد کې د لوړو زده کړو داسې بنسټونه چې نړیواله سويه ولري نه رامنځته کېږي.

په پخوا زمانو کې مواصلاتي امکانات دومره پرمخ نه وو تللي، چې د اسیایي هېواد یو پوهنتون د امریکا یا اروپا له کوم پوهنتون سره نېغ په نېغه تماس ونیسي، نو ځکه دولتونو د لوړې پوهې د حصول لپاره خپل ځوانان دغو هېوادونو ته لېږل چې داسې ظرفیتونه پیدا کړي چې نه یې لري. دا طریقه په هغه وخت کې مناسبه وه، مگر تاثیر یې ډېر کم و، ځکه په شپېتمه میلادي لسيزه کې افغان حکومت د گوتو په شمېر ځوانان بهر ته د زده کړو لپاره ولېږل، خو د دې برعکس د کابل پوهنتون د انجنیرۍ پوهنځي چې د امریکا له لوړو پوهنتونونو سره توامیتونه درلودل په همدې هېواد کې گڼ شمېر محصلان وروزل.

اوسمهال د نړۍ شرایطو تغیر کړی او بدبختانه هغه افغانان چې بهر ته د زده کړو لپاره ځي، په کم تعداد کې بېرته راستنېږي، اکثریت یې په هماغو هېوادونو کې پاتې کېږي او بیا هېواد ته نه راځي.

اوسمهال زموږ بحث پردې دی، چې زموږ د هېواد

هویت په دې پېړۍ کې د دې معنی نه لري چې بویه د دې هېواد واره قومیتونه له منځه ځي، بلکه د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي قوي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت افتخار کوي او هم به په دې باوري وي، چې د ده مورنۍ ژبه محفوظه او د احترام وړ ده. د دې ترڅنګ باید د افغانستان پر نورو ژبو هم څېړنې وشي او د اساسي قانون د هدایت مطابق دې د لوړو زده کړو بنسټونه په دې اړه لازمي هڅې وکړي. لوړې زده کړې باید انسان په درې صفاتو وروزي:

اول دا چې یو انسان باید د لوړو زده کړو په حصول کې د یوه اسلامي او ملي هویت نمونه او مثال جوړ شي، ځکه که یو انسان ډېره لوړه تخنیکي پوهه ولري، خو که له اسلام څخه ناخبر او په قومي تعصب کې غرق وي، نو څه فکر کوئ چې هغه به د یوه ملت او هېواد لپاره څه خدمت وکړي؟

دویم دا چې انسان ته دې تخنیکي پوهه وښيي چې له دې لارې هم خپل ځان ته روزي وگټي او هم هېواد ته خدمت وکړي.

دریم اصل دا دی چې یو تعلیم یافته انسان باید د یوه وطنوال په حیث د خپلو هېوادوالو پر وړاندې تر نورو ډېر خپل و جایب وپېژني او عمل پرې وکړي، ځکه لوړې زده کړې زموږ په هېواد کې د ولس په پیسو تأمینېږي، نو ځکه تعلیم یافته ځوانان اړ دي چې د ولس خدمت وکړي او لازمه ده، چې په ډېره ایماندارۍ دا پور پرې کړي. تر ټولو مهمه دا ده چې موږ ډېر څه له لاسه ورکړي او اوس زموږ ځوانان مجبور دي، چې په یوه وخت کې ملت، دولت او اقتصاد درې واره په پښو ودروي او کله چې دا درې مسؤلیتونه پر مخ بیایي، نو په کار ده چې درې

دی او د اقتصاد پوهنځي نصاب یې په زاړه جرمني سیستم عیار شوی دی او په همدې ترتیب د نورو پوهنځیو نصابونه هم په نورو سیستمونو پورې اړه لري.

که موږ غواړو چې د مالیزیا په څېر د راتلونکي لپاره منظم پلان ولرو، نو د عالي تحصیلاتو نصاب باید په داسې توګه جوړ شي، چې ټول پوهنځي په مشترکه توګه وکولی شي د محصلانو تر منځ ملي روحیه، ملي ژمنه او کاري کفایت ایجاد کړي. دا چې په لېسو کې زموږ متعلمین په لازمو امکاناتو سمبال نه دي، دې ته ژور فکر په کار دی او زما په نظر باید یو کال د دوی لپاره اساسي طبیعي علوم، لیکوالي، کمپیوټر، ژبې، تاریخ او کلتوري زده کړې په پام کې ونیول شي.

له بهر څخه د طبیعي علومو لپاره اوس د بعید درس یعنی په لاین زده کړه باندې ډېر کم لګښت راځي، خو ټولنیزې او کلتوري زده کړې په خپلو ژبو او هېوادني تاریخ باندې د نه پوهېدو په صورت کې نه شي حاصلېدی، نو په همدې دلیل پر پنځو ژبو باندې له کلتوري لحاظه پانګونه کول ډېره ضروري ده، پښتو، دري، ازبکي، عربي او انګریزي، هغه ژبې دي چې د پورتنیو موخو د ترلاسه کولو لپاره پرې پانګونه حیاتي ده. موږ د یوه نوي نظام په توګه د ډېرو قوانینو لیکلو ته اړتیا لرو او د قانون د لیکلو لپاره اړ یوو چې په هېواد کې د عربي ژبې پیاوړي مراکز ولرو، چې له یوې خوا د دیني زده کړو د حصول او له بلې خوا د قانون د لیکلو لپاره یواځینۍ منبع ده.

همدا ډول پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد درې عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دريو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي

لوړو زده کړو په خوا کې دا وخت د هغو دوه کلنو کالجونو جوړولو ته هم شديده اړتیا لرو، چې کولی شي د کرنې، اوبو او برېښنا په برخه کې د هېواد په هر ګوټ کې کاري ظرفیتونه لوړ او ګڼ شمېر ځوانان وروزي. نړيوالو تجربو ثابته کړې، چې داسې دوه کلن تخنیکي بنسټونه د کرنې، صنعت او خدماتو د پراختیا لپاره ډېر ګټور ثابت شوي دي.

۲- د مېرمنو د زده کړو اهميت:

د اسلام په سپېڅلي تمدن کې مېرمنو ډېر ځلاندي رول لوبولی دی، حضرت خديجة الکبریٰ (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د اسلام پر مېن دین مشرفه شوه. حضرت عايشه صدیقه (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د نبوي احاديثو په انتقال کې يې ستره ونډه واخيسته او حضرت بي بي فاطمة الزهرا (رض) د نبوي کریم (ص) لور بي بي هم د اسلام له هغو عالي مېرمنو څخه ده، چې ډېرې کارنامې لري.

په غربي نړۍ کې بنځو يوازې په شلمه پېړۍ کې د دې اختيار تر لاسه کړ چې د ملکيت حق ولري، خو څوارلس سوه کاله وړاندې يوه مسلمان مېرمن د مکې د بنار ستره سوداګره وه. بي بي خديجه (رض) د اسلام په لومړي پړاو کې د حجاز له ټاپوګانو څخه خپل سوداګريز مالونه د نړۍ نورو امپراتوريو ته لېږل. همدا راز په تیموري عصر کې ملکې ګوهر شاد ډېر لوی جايدادونه لرل، چې د عامه تاسيساتو د جوړولو لپاره يې خپل ډېر جايدادونه وقف کړل. د هندوستان په سلطنتي دوران کې سلطان رضيه په دې و توانېده چې د درباريانو پر وړاندې د اولوالامر په توګه ودرېږي. د امير دوست محمد خان خور د عادلانه نظام لار — اشرف غني احمدزی

واړه پوهې يې حاصلې کړې وي. د داسې يو نصاب ايجادول اړين دي، چې يو انجنير د ملت په جوړولو وپوهوي او همدا ډول يو اديب ته د اقتصاد د جوړولو طريقې ورزده کړي، چې ملت په راتلونکو سلو کلونو کې د دې نصاب روښانه پایله وويني، نو ځکه بايد د اوسنيو عالي تحصيلاتو په محتوا کې اساسي بدلون راشي.

د هېواد ټول پوهنتونونه بايد په بنسټيزه توګه سمبال شي، چې د اوسنيو مواصلاتي امکاناتو پر مټ د نړۍ له معتبرو پوهنتونونو سره وتړل شي او محصلان و توانېږي، چې د هغو پوهنتونونو له امکاناتو څخه ګټه واخلي.

د شپې پوهنځي بايد د فعال حرکت په نتيجه کې د ورځې د پوهنځيو په څېر ټول امکانات ولري، ځکه د دولت هغه کارمندان چې د جګړو له کبله ورته د لوړو زده کړو زمينه نه وه برابره شوې بايد په اساسي توګه زده کړې تر سره کړي.

د لېسو هغو فارغانو ته چې پوهنتونونو ته يې د داخلېدو چانس نه دی تر لاسه کړی، بايد بعيد درسونه (په لاین زده کړه) پيل شي او د بانظمه کارکوونکو له خوا دا ترتيب پر مخ يووړل شي، که ځوانان ثابته کړي چې معيارونه يې پوره کړي، پوهنتون بايد شهادتنامې ورکړي.

د پوهنتونونو نصاب بايد په دوو، څلورو او شپږو کلونو تقسيم شي، چې زياترو ځوانانو ته هم د زده کړې او هم د کار کولو زمينه برابره شي. دوه کلن پروګرامونه ډېر مهم دي او د تخنیکي مديريت هغه پوهه په کې تر لاسه کېدی شي، چې د پروژې اړتيا ده. د دې تر څنګ بايد شپږ کلن پروګرامونه هم رامنځته شي چې د ماسټري اخيستو لپاره مهم دي، خو موږ د

دا چې د اسلام په مبارک دین کې د ښځې ملکیت خوندي دی، نو اوس اصلي مسئله د حقوقو نه، بلکې د امکاناتو برابرول دي. په ننني ژوند کې د روزی گټل له ښځو او نارینه وو دواړو څخه غواړي چې کار وکړي، خو له علمي او تخنیکي پوهې څخه علاوه کار کول ناممکن برېښي، که برېښنا تولید شي په اسانۍ سره د وړو نجونو او هلکانو لپاره د ټلويزيون له لارې داسې پروگرامونه جوړېدای شي، چې د هغوی تخنیکي پوهې ته وده ورکړي، برېښنا یوې مور ته هم د دې زمينه برابروي، چې خپل ماشومان په سمه توگه وروزي. که چېرې اخلي پخلی، د کالیو مینځل، د کور جارو کول او نور کارونه چې اوس یې مېرمنې په لاسونو کوي د برېښنا په وسیله ترسره شي، نو مېنډې به ډېر وخت وسپموي چې له خپلو اولادونو سره کار وکړي. همدارنگه د مالونو ساتنه، د مېوو وچونه او لاسي کارونه ټول د مېرمنو ځانگړي وظایف دي، چې کورنۍ ورته اړتیا لري، خو له دې کارونو څخه مېرمنې په مستقیمه توگه عایدات نه شي ترلاسه کولی. که غواړو چې د کلیو او ښارونو مېرمنو ته په اساسي ډول عایدات په لاس ورشي، لازمه ده چې په دغو ټولو امورو کې د دوی تخنیکي روزنې ته زمينه برابره کړو.

دا چې په کلتوري لحاظ زموږ مېرمنې نه شي کولی له کوره ووځي او بهر له نارینه وو سره یو ځای کورسونه تعقیب کړي، نو د اوسنیو تخنیکي امکاناتو پر مټ اوس دا چاره ډېره اسانه شوې او د ټلويزيون له لارې هم داسې ډېر امکانات برابرېدی شي، چې د ښځو د تخنیکي ظرفیت په لوړولو کې مرسته وکړي او یا دا چې په کلتوري چوکاټ کې ورته د چټکو زده کړو داسې

افغان_انگلیس تر هغې جگړې وروسته چې د دې ورور یې له واکه لرې کړ او هند ته یې ولېږه، وکولی شول چې د غازیانو په تشویق او تمویل کې لویه برخه واخلي.

د روښاني نهضت وروستی رهبره بي بي عالیه وه، چې په کلونو یې مغول تر فشار لاندې نیول او په دې یې قانع کړل چې د دې کورنۍ ته لوړ منصبونه ورکړي.

دا چې په ځلانده اسلامي تمدن کې د مېرمنو د زده کړې اهمیت څرگند شوی اوس نوره نړۍ هم په دې عقیده ده چې که مېرمن زده کړه ونه کړي ټولنیزه پراختیا ناشونې ده. په پراختیایي بنسټونو کې اوس دا خبره یوه مقوله گرځېدلې چې وایي که یو هلک با سواده شي یو نسل ورسره تغیر کوي او که نجلۍ با سواده شي کم له کمه پنځه نسله ورسره مثبت تغیر کولی شي. ځکه مور د اولاد په روزنه کې تر ټولو مهمه ونډه لري او خپل بچي ته له شیدو سره د پوهې او معرفت مینه ترزیتوي. مور خپل ماشوم ته ژوند ښيي، اوبه، جامې او راشه درشه یې تنظیموي.

کله چې مور نیا شي، نو بیا لمسیو ته لارښوونه کوي او که ژوندۍ پاتې شي تر دریم نسله ټول کور پالي، خو دا حقيقي خبره ده چې تر پنځم نسله پورې یې ډېر تاثیرات پاتې وي.

که اړتیا پېښه شي یوه مور له یوې خوا خپل اولاد ته ډوډۍ هم گټي او له بلې خوا یې سم مدیریت هم کوي. د یوه کورني کلتور په حیث مور همپشه د نسلونو په خاطراتو کې ژوندۍ وي او همدا دلیل دی، چې په یوه اسلامي او افغاني کورنۍ کې د مېرمنو او نارینه وو تر منځ په متقابل احترام ولاړ اړیکي قائم وي.

چې مېرمنې د ژوند په هغو ټولو څانگو کې، چې دوی یې غواړي او هېواد ورته اړتیا لري، لازمه برخه واخلي. مگر په روغتيايي چارو کې د مېرمنو ونډه ډېره حیاتي ده، ځکه مېرمنې او ماشومان په لویه پیمانې ناروغۍ لري.

د مېرمنو د پوهې بل ډگر مارکیتینګ یا بازار موندنه ده، چې لاسي کارونه، مالداري او زرګري په کې د مېرمنو د عمده عایداتي سرچینو په توګه یادولی شو.

افغانه مېرمن د دې وړتیا لري چې د نړۍ د بل هر هېواد د مېرمنو په څېر تخنیکي ظرفیت پیدا کړي، خو که چېرې د مارکیت د پیدا کولو سم ترتیب ونیول شي، د دوی لاسي زیار او زحمت به ډېره ښه نتیجه ورکړي او خپلې کاري بېلګې به د نړۍ ټولو بازارونو ته ورسوي، خو دا خبره د یادولو وړ ده چې په اوسنیو شرایطو کې دا ظرفیت او انتقال یې بیا هم په برېښنا، کمپیوټر او ټیلیفون پورې تړلی دی.

۳- تخنیکي پوهه:

مور په خپل هېواد کې له عجیبو ناخوالو سره مخامخ یو. له یوې خوا په میلیونونو انسانان د کار په تلاش ګاونډیو هېوادونو ته روان دي او له بله پلوه په پلازمېنه او ځینو ولایتونو کې د عادي تخنیکي کارونو لپاره د همسایه هېوادونو وګړي استخدا مېږي.

هر څوک چې کور، مارکیت، او هوټل جوړ کړي، ژر پوهېږي چې د ساختمان تر جوړېدو وروسته باید وخت پر وخت د ساختمان او په کې د کارېدلو وسایلو ترمیم وشي او په دې توګه مور هر کال په میلیونونو ډالر پانګه ضایع کوو، خو زموږ

کورسونه جوړ شي چې مېرمنې وروزي.

د مثال په ډول، په بامیان ولایت کې د روغتیا په برخه کې یوې افغانې ډاکټرې ډېره بریالۍ تجربه تر سره کړه. له بده مرغه په هېواد کې د زوکړې پر وخت مور ډېر ځله مور او ماشوم له لاسه ورکوو او د ناوړه صحي چاپېریال او لازمو امکاناتو نه لرل ډېر وخت د پنځه کلنۍ مودې ماشومان هم تلف کوي. یوه افغانه ډاکټره و توانېده چې د یوه کلي میندې او خواښې ګانې یې یوه ځای ته راټولې کړې، له دوی سره یې پر له پسې د زوکړې پر مهال د مور او ماشوم په اړه خپلې تجربې شریکې کړې. کله چې سپین سرې مېرمنې د دغو موضوعاتو په اهمیت پوه شوې خپلو لویو او ننګیانو ته یې اجازه ورکړه، چې ټولې لارې شي او له نږدې څخه په موضوعاتو ځانونه پوه کړي. د دغو ګټورو بحثونو په نتیجه کې داسې پروګرامونه وضع شول، چې د میندو او ماشومانو د مړینې کچه یې راټیټه کړه او د خواښیو او ننګیانو د ترمنځ د دغو پروګرامونو په وسیله مناسبات هم بهتر شول.

له تخنیکي تعلیماتو علاوه په لېسو او پوهنتونونو کې پېغلو نجونو ته د داسې زده کړو ترتیب په کار دی، چې په پورتنیو مواردو کې ترې ګټه واخلي او وکولی شي ښې استادانې وي.

په ۱۳۸۵ کال کې په کابل پوهنتون کې د ښځینه محصلانو ۲۰٪ سلنه وه او په ۱۳۸۸ کې د ځینو تخمینونو پر بنیاد ۳۰٪ ده، خو مور باید د یوې سالمې ټولنې د رامنځته کولو لپاره په ډېره بیره دا سلنه ۴۰ او بیا تر پنځوسو واړوو، خو مسئله په دې هم نه حل کېږي چې یوازې سلنه لوړه شي، بلکې کونښن په کار دی

۴- منځنۍ زده کړې:

د یوې ټولنيې د اقتصادي پرمختګ معیار په منځنیو زده کړو پورې تړلی دی.

هر څومره چې یو هېواد وده کوي په هماغه کچه په کې لومړی د منځنیو زده کړو او بیا د لوړو زده کړو اهمیت را څرګندېږي. زموږ د منځنیو زده کړو نصاب باید هم زموږ د لندې مهالو، منځمهالو او اوږد مهالو شرایطو سره سم او هم د نړیوالو تجارو په اساس رامنځته شي، چې درې برخې په کې ډېرې مهمې دي.

لومړی دا چې د ملي او اسلامي هويت ته د پناه په منځنیو زده کړو کې ټینګښت مومي. ځکه د یوه ځوان احساسات په همدې وخت کې لوری پیدا کوي، چې د دې لوري ځینو دریځونو ته بیا په اسانۍ تغیر نه ورکوي، نو لازمه ده چې په همدې وخت کې په نصاب کې ملي او اسلامي هويت په روښانه توګه منعکس شي او ځوانانو ته د هويت په برخه کې د مؤثري څېړنې او ودې زمینه برابره شي.

دویم دا چې نړیوالو تجربو بنودلې، چې د منظم عقلايي فکر ته د تېښت او ریاضي علوم دي، نو د مخه مو ویلي چې د دې علومو په تکامل کې اسلامي پوهانو ستره ونډه درلوده او دا چې موږ یو ځل بیا دا علوم حاصل کړو د منځنیو زده کړو په نصاب کې ورته مهمه ونډه ورکول په کار دي.

په درېیم قدم کې تخنیکي پوهه هغه وسیله ده، چې کولی شي د منځنیو زده کړو یو فارغ د ټولنيې با اهمیت غړی کړي او په نصاب کې د تخنیکي پوهې شمولیت د ښوونځي فارغ ته دا

په هېواد کې په تخنیکي تعلیماتو اساسي فکر نه دی شوی او ضروري تخنیکي مهارتونه اوس هم یو شاګرد له استاد څخه په کلونو وروسته زده کوي. نجاري، نلداو اني او معماري لا تر اوسه هم پلارنۍ پېشه ګڼل کېږي او دا چې په تېرو جګړو کې داسې مهارتونو ته اړتیا نه وه، نو ځکه یې د ماهرینو شمېره هم کمه ده.

مګر اوس له نېکه مرغه د دغو لندې مهالو تخنیکي مهارتونو د روزنې لپاره یوه ډېره بريالۍ نړیواله تجربه شته، چې په شپږ میاشتو کې کېدای شي په لکونو کسان وروزل شي او بیا بیا ورته د داسې تعلیماتو زمینه برابره شي. څرنگه مو چې د ماشومانو او مېرمنو د زده کړو په باب وویل همدا ډول حرفوي تعلیمات د ټلو یزبون له لارې هم په اسانۍ زده کېدای شي، خو دا خبره مهمه ده چې له دې کارګرانو څخه دې په شفاف ډول د ازموینې اخیستو طریقې برابره شي او د لومړۍ څخه تر پنځمې درجې دې ورته سندونه ورکول شي، چې بیا د یوه ساختمان مالک په اسانۍ وپوهېږي، چې د استخدام شوي کارګر سوبه څومره او په بدل کې یې باید څومره مزدوري ورکول شي.

تخنیکي پوهه یوازې په لومړیو عملي کارونو نه تر لاسه کېږي، ځکه له حسابدارۍ څخه نیولې د وړو پروژو تر مدیریت پورې ټول بهیر تخنیکي روزنه غواړي.

که موږ غواړو چې دا اړتیا پوره کړو، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې له نهم ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې ډېر شمېر تخنیکي ښوونځي ولرو او د پوهنتونونو په چوکاټ کې داسې دوه کلن پروګرامونه ولرو، چې ډېر استعدادونه د دې کارونو د ترسره کولو لپاره په سمه توګه وروزي.

چانس ورکوي چې په ټولنه کې مؤثر فعالیت وکړي. مور باید د خپل هېواد تر څنګ د نورو هېوادونو له ترڅو تجربو څخه مثبت درس واخلي. په ډېرو وروسته پاتې هېوادونو کې منځنۍ زده کړې ډېر ځله د ځوانانو د وخت د ضایع کېدو او د دوی تر منځ د بېلابېلو تعصباتو د پیدا کېدو زمينه برابروي. په میلیونونو ځوانان بې له دې چې با اهمیت ته پوهه ترلاسه کړي، د ژوند پنځه کلونه یې د دې زده کړو په ټولګیو کې تیرېږي. پر کمیت او تعداد بې له دې چې کیفیت او اهداف په پام کې نیول شوي وي، زور اچول د نوي نسل غولول دي او دا تباه کوونکې چاره باید تر سره نه شي.

۵- لومړنۍ زده کړې:

انسان یوازینی مخلوق دی، چې ماشوم یې د ډېرې مودې لپاره روزنې او پالنې ته اړتیا لري. انسان ډېرې فطري غریزې لري، خو د زده کړې رول ورته د خاص اهمیت وړ دی او دا اهمیت په لومړنیو زده کړو کې څرګندېږي. د ماشوم ذهن ډېر مستعد وي او کولی شي هر څه په ډېره اساسي توګه زده کړي چې یو مثال یې د ژبې زده کړه ده.

د پاڅه عمر کس به یوه ژبه یا په اسانه او یا په سخته توګه زده کړي. مګر هېڅکله به هم په هغه صلابت او مهارت ونه غږېږي چې لازمه وي، مګر یو ماشوم هره ژبه د مورنۍ ژبې په څېر زده کوي.

د ماشوم په استعداد او وده باندې چاپېریال دروند اغېز پرېږدي. پخوا به د ماشوم وده د استاد په خواری او زحمت پورې منحصره ګڼل کېده، خو اوس د استادانو د کاري کیفیت

تر څنګ دا خبره هم مهمه ده، چې ماشوم په څه ډول محیط کې ژوند کوي. پخوا چې به د کلیو هلکان په ښاري پوهنتونونو کې وروزل شول، نو بیا به کلیو ته نه ستنېدل، ځکه کلیو د ژوندانه ډېر ابتدايي اسباب درلودل او هلکان به په ښارونو کې مېشتېدل. اوس مور ته په هېواد کې د متوازن انکشاف راوستل لازمي دي او مور باید په هغو سیمو باندې چې په تاریخي لحاظ یې تر یخ ژوند درلود پانګونه وکړو او داسې پراختیا ورکړو چې د ژوند تېرولو لازم امکانات پیدا کړي.

مور په هېواد کې د دولتي مکتبونو تر جوړېدو د مخه چې لومړی یې حبیبیه لیسې وه. جوماتونه، مدرسې او صوفیه طریقي د علم د حصول مراکز وو. دا دود عام و چې یو مستعد ماشوم به لومړی د کلي له ملا صاحب سره لومړنۍ زده کړې کولې او تر هغه وروسته به د علم په تلاش ولسوالۍ، ولایت، پلازمېنې او بهرنیو هېوادونو ته تلو.

ډېر داسې افغانان وو چې د درس د حصول لپاره یې ځانونه بخارا، بغداد، مکې معظمې او مدینې منورې ته رسولې وو. تر دې وروسته چې کله د عصري زده کړو محدود مراکز جوړ شول د عنعنوي تعلیماتو فارغانو به د ۲، ۵، او ۷ ټولګیو ازموینې په یوه ځل ورکړې او په ښوونځیو کې به شامل شول، مګر په دې پېړۍ کې د برېښنا، ویدیو او ټلوویزیون شته والی او له بلې خوا په کلیو کې د باسویه مشرانو موجودیت د ماشومانو او مېرمنو د روزنې چاره تر ډېره اسانوي.

په فزیکي توګه د ښوونځیو جوړول ډېر مهم دي، مګر معلم، نصاب او درسي وسایل تردې هم د اهمیت وړ دي، چې د ماشوم د ودې لپاره هر اړخیزه زمينه برابره کړي، نو ځکه لازمه ده چې

موخې د تر سره کولو لپاره مور د ملت په حيث اړیو، چې د ابتدايه زده کړو معلمانو ته د هوسا ژوندانه شرایط برابر کړو، ځکه د دوی نظریات پر نسلونو باندې په مثبت او یا خدای مه کړه په منفي توگه ډېر اغېز کوي.

۶- کرنېزې زده کړې:

په نړۍ کې کرنه د یوې پوهنې په توگه پېژندل کېږي، مگر زموږ په عنعنوي ټولنه کې دا یوه داسې عنعنه گڼل کېږي چې له اسلافو څخه اخلافتو ته په میراث پاتې کېږي او د تېرو نسلونو د تجارو هغه تسلسل بلل کېږي چې راتلونکي نسلونه ترې گټه اخلي.

زموږ د ټولني دا تصور هم سم دی، چې څرنگه په عنعنوي توگه خلک پوهېږي چې په کومو موسمي شرایطو کې کوم حبوبات، مېوې او سبزیجات وده کوي، مگر د دې حقیقت تر څنګ باید په دې مفکوره کې یو څه بدلونونه هم رامنځته شي. څرنگه چې نور علوم د پرمختګ او بدلون په حال کې دي، کرنه هم د بدلون او پرمختګ په حال کې ده. که چېرې یو بزګر عصري وسایل او نوې پوهه ونه لري، نو په مؤثره توگه نه شي کولی له خپلې ځمکې څخه بنسټیزه گټه واخلي.

زموږ په هېواد کې پېړۍ پېړۍ، وړاندې خلک د کرنې پر اهمیت پوهېدل. په ۹۲۱ هـ ق کال د هرات په ښار کې قاسم بن یوسف ابو نصر هروي د ارشاد الزراعة په نامه یو ستر کتاب ولیکه. د دې کتاب په یوه برخه کې راغلي دي: "هر هغه بزګر چې په یوه فصل کې له خپلې ځمکې زر منه حاصل اخلي او د لټۍ په وجه نهه سوه منه تر لاسه کړي، لازمه ده چې د سل منه ضایع شوې غلې په اړه چې د خلکو له لاسه ووتې ترې پوښتنه وشي." "

زموږ د درس د ورکړې او زده کړې په شيوه کې سم تغيرات راشي. د محدودو کتابونو زده کړه د ماشوم له ودې سره ډېره مرسته نه شي کولی، که امکانات پراخ شي ماشومان کولی شي داسې مضامين په انټرنېټ کې هم ومومي، مگر د ماشوم د افاقي پوهې لپاره دا اړینه ده، چې هغوی ته د پوهې سرچینې په گوته شي او اصلي تمرکز د ماشوم پر فکري وده باندې را ټول شي، چې وکولی شي خپل راتلونکی د پوهې له حصول سره وتړي، ځکه د ماشوم د جذب قوه پیاوړې ده او د فکري ودې لپاره یې باید کمپیوټر په اختیار کې ورکول شي.

په نړیوال مارکېټ کې د کمپیوټر بیه ورځ تر بلې په ټیټېدو ده. دا ارزاني کولی شي له یوې خوا سبب شي چې د پېوزلو هېوادونو ماشومانو ته کمپیوټر ورسېږي او له بله پلوه د پرمختللیو او وروسته پاتې هېوادونو د ماشومانو د امکاناتو تر منځ توپیر کم کړي.

که موږ غواړو چې د امکاناتو د شته والي په لحاظ هغه ۱۵۰ کاله چې له لاسه مو وتلي، جبران کړو، نو لازمه ده چې د خپلو ماشومانو وده د یوه حیاتي لومړیتوب په توگه په پام کې ونیسو، چې د هوسا راتلونکي زمينه ورته برابره شي.

د یوه ماشوم سویه د کورنۍ له پاملرنې علاوه نه شي لوړېدای، نړیوالو تجربو وښودله چې کله میندې د ښوونې او روزنې په بهیر کې مستقیمه ونډه واخلي د ماشومانو سویه ډېره لوړېږي. په نیپال کې چې اقلیمي او جغرافیایي شرایط یې زموږ له هېواد سره اړخ لگوي، میندو او پلرونو د لومړنیو زده کړو په تمویل او اداره کې فعاله ونډه واخیسته.

له ابتدا څخه د ماشومانو لپاره د سپورټ ټولني جوړول هغوی ته د مشرتابه او ټولنیزې همکارۍ رازونه وربښي، د دې

شوي، نو په ميليونونو بزگرانو منې توليد كړې چې په پايله كې يې نرخ را پرېوت او ټولو تاوان وكړ.

كه د خپل هېواد شاپو ځمكو ته وگورو نو سملاسي بايد لاس په كار شو، د خپلو ځمكو د بسپرازي لپاره په ډير غورد عملي او علمي پوهې زمينه برابره كړو او خپل ولس داسې سمبال كړو، چې كرنه مو د اقتصادي ودې او د كار پيدا كېدلو سيله وگرځي.

۷- سپورتي پوهنه:

له صدر اسلام څخه په دې خبره ټينگار كيږي، چې (سليم عقل په سالم بدن كې وي) د سالم وجود او سليم عقل په ساتنه كې سپورت ډېر مهم رول لري.

زموږ د ټولني لويه برخه ځوانان دي. د بنسټونو تر درسونو وروسته ورته د سپورتي امكاناتو نشووالي د سپورټ د تفریح ډېره لږه زمينه برابره كړې ده، نو ځكه دولت او ټولنيزو سازمانونو ته په كاردې، چې د سپورټ وده د دوی د پروگرامونو او اهدافو په سر كې وي.

په او سنيو شرايطو كې سپورټ له يوې خوا د شتمني پيدا كولو او له بلې خوا د ملي شهرت د تثبيت و سيله ده. هغه وخت چې افغان كركټ لوبډلې د نړۍ مهمې سيالۍ وگټلې، نو د هېواد خلكو په ډېر جوش او خروش د دوی استقبال وكړ، او د ۲۰۰۸ كال د المپيک په سياليو كې، چې د كابل ښار يوه ځوان روح الله نيكپا مډال وگاټه نو كابلين يې په ډېر وياړ مخې ته ورغلل او د يوې سترې ملي خوشحالي باعث شول. كه چېرې دا د خوشالي خبره ده، نو لازمه ده چې په ټولو عنعنوي او ملي

كه چېرې په يوه هېواد كې د بزگر پر وړاندې داسې حسابي چلند وي، نو په ټولنه كې به هرومرو د كرنې او حاصلاتو په برخه كې ښه تاثير ولري.

ښكاره خبره ده، چې دا د كرنې د اهميت ستر ثبوت دی چې يوه هېواد ورته په خپلو لومړيتوبونو كې ځای وركړی دی. موږ به په راتلونكي فصل كې د كرنې په اهميت تفصيلي بحث وكړو، خو دلته به يوازې دومره ويل بس وي چې د كرنې وده يې له دې چې دولت پرې منظمه پانگونه وكړي او بزگر ته په اساسي توگه د كرنې د علم او پوهنې سمه زمينه برابره كړي په رښتيني توگه پرمختگ او حرکت نه شي كولی.

په هرې ولسوالۍ او يا لږ تر لږه په ولايتي مركزونو كې بايد د خاورې نقشې موجودې وي او بزگران وپوهول شي چې د دوی ځمكه څه ځانگړنې لري او كوم فصل څومره او به خورته اړتيا لري.

زموږ په كرنيز كلتور كې فصلونو ته زياتې اوبه وركول رايج دي، خو كه بزگر ته دا قناعت وركوو، چې فصلونه څومره اوبو ته اړتيا لري، نو په كار ده چې يوازې په توصيه وركولو اكتفا ونه شي، بلكې عملي روزنه وركول شي. همدا ډول بزگر بايد وپوهېږي چې په ماركيټ كې كوم جنس څه نرخ لري او كه دی د منځمهاله موډې لپاره داسې نباتات كړي، چې څلور تر پنځو كلونو وخت نيسي، نو په دومره موده كې به په بازار كې د نرخ او تقاضا په برخه كې څه تغيرات راشي. په ډېرو هېوادونو كې داسې شوي چې څو سوه بزگرو يوه مېوه عرضه كړې او چې كله د نورو له خوا د عرضې كچه لوړه شي، نو نرخونه دومره پريوځي چې د ټولو ملاوې ماتې كړي. په چين كې يو ځل منې گرانې

ز- د وطنوالو حقوق او وجایب:

یو معاصر دولت هغه وخت مؤثرېږي، چې د اتباعو حقوق او وجایب یې معلوم وي او عملي بڼه غوره کړي. د یوه هېواد د اوسېدونکو په وجایبو باندې مخکې غږېدلي یو، چې پر قانون پابندي، د ماليې ورکړه، د عامه پانګو ساتنه، له تعلیماتو څخه مثبت ګټه اخیستل او د دولت د مشروعیت منل دي.

د وطنوالو حقوق په عمومي توګه په دوه برخو وېشلی شو، چې یوه برخه یې مثبتې او بله یې منفي ده. که وطنوال له خپلو روا حقونو څخه ګټه واخلي، نور ولس ته یې ضرر نه رسېږي. په دې حقوقو کې د ملکیت ساتنه، زده کړه، او د حرکت ازادې شامل دي، چې د ګټې اخیستلو په صورت کې یې قانون لاینګیري او د ثبات لمن پراخېږي.

بله برخه هغه حقوق دي، چې که چېرې یې په اخیستلو کې محدودیت په پام کې ونه ساتل شي، نو یوه ډله خلک یې اخلي، خو بله ډله زیانمنوي. د مثال په ډول، که چېرې د یوه کلي ترمنځ یو کارپزوي او یاد او بو لښتی وي، د هغه کلي خلک حق لري، چې ګټه ترې واخلي، مګر که د استعمال طریقه د اصراف خواته لاړه شي او لازم محدودیت په پام کې ونه نیول شي، نو د لاندې پرتو کلیو د خلکو فصلونه ترې پاتې کېږي او زیان ویني. د اوبو د تقسیم په برخه کې بیا هم اوبو القاسم هروي ته مراجعه کوو چې هغه په خپل ځانګړي کتاب (طریق آب قلب) کې دا څرګنده کړې، چې د اوبو د تقسیم معیارونه باید ټاکلي وي او ټول بزګران پرې وپوهېږي، چې له شخړو او جنجالونو څخه مخنیوی

سپورتونو له بزکشی نه نیولې تر نېزه بازی پورې پانګونه وشي او د فعالیت ساحه یې پراخه شي. سپورټ له ښوونیزو بنسټونو سره تر ټولو کلکه اړیکه لري، نو په کار ده چې له لومړنیو زده کړو څخه تر لوړو زده کړو پورې د سپورتي امکاناتو په برابرولو کې لازم اقدامات وشي.

سپورټ کومه بې ځایه پانګه نه ده. د ځوانانو د افکارو او جسمونو ساتنه د هېوادونو حیاتي اړتیا ده. زموږ په ټولنه کې له یوې خوا د نشه یي توکو استعمال او له بله پلوه بې روزګاري هغه بلاوي دي، چې ځوانان له کاره باسي او بې کاره ځوانان هم د خپل ځان او هم د ټولني لپاره ستر خطر ګرځېدی شي.

خو تجربو ښودلې، چې داسې ډېر خطرونه د سپورټ په وسیله کمېږي. دا چې یو دولت د معتادو ځوانانو په علاج پیسې لګوي، زما په فکر باید لومړی د دې په وقایې پیسې ولګوي او سپورټ دی، چې داسې وقایو عملیه یې ګڼلی شو. معتاد ځوانان هغو چینجیو ته ورته دي چې هم خپلې غوښې خوري او هم د خپلو کورنیو هډونه شپېلي، خو تردې خطرناک پړاو دا دی چې په اوس وخت کې له معتادو ځوانانو څخه د ترهګریزو فعالیتونو لپاره هم ګټه اخیستل کېږي.

د سپورټ ټولنونه یوازې د ځوانانو لپاره د تفریح زمينه برابره کړې، بلکې د ټولنیزې همکارۍ، مشرتابه او ګروپي کار داسې زمينې یې برابري کړي، چې ځوانان ورته ډېره اړتیا لري. زموږ په ټولنه کې له بده مرغه داسې عنعنې شته، چې وایي په ښوونځي کې د سپورټ په برخه کې لایق شاګردان په درسونو کې نالایق وي او دا د جسمي او فکري فعالیت ترمنځ تضاد دی چې باید لرې کړی شي.

وشي.

اوس يو تخمين موجود دی، چې وايي د اوبو د تقسيم پرسر کرکېچونو د بشريت د پرمختگ مخه نيولې، او شاوخوا ۱،۱ ميليون وگړي يې په ورځ کې د خښاک د يو گلاس اوبو څخه محروم کړي دي.

د دې حقونو بل مثال د بيان ازادي ده. تر پېړيو وروسته ولسونو د خبرو کولو، نظرياتو وړاندې کولو او لوستلو ازادي تر لاسه کړه. تر نولسمې ميلادي پېړۍ پورې ډير اروپايي حکومتونه مستبد وو او په شلمه ميلادي پېړۍ کې هم په المان، ايتاليا، شوروي او سويلي اروپا کې د بيان پر ازادۍ سخت بنديزونه وضع وو. که شمالي امريکا او اروپايي اتحاديې ته وگورو د بيان د ازادۍ ممثلين دي، خود ازادي محدوديتونه لري او يو وگړی نه شي کولی له دغه حق څخه په گټه اخيستلو د نورو وگړو وقار، ژوند او گټې په خطر کې واچوي او که داسې عمل وکړي، نو بيا د قانون له مخې جرم گڼل کېږي.

له همدې کبله، د نړۍ مشهورې ورځپاڼې که کله د يوه شخص پر وړاندې په کومه ليکنه کې اتهامات وارد کړي د قانونپوهانو په وسيله تر څېړنې لاندې نيول کېږي او که قانون صلاحيت ورکړي، نو خپاره يې کړي او که وپوهېږي، چې د نشر حق يې نه لري له خپراوي يې ډډه کوي؛ خو له بده مرغه په هغو هېوادونو کې، چې د بيان ازادي په ناخاپي ډول منځته راشي هلته بيا ډېر وخت بې له سمې څېړنې د ټولني په مختلفو خلکو توروته لگول کېږي. او بې له دې، چې غور وشي نشر ته سپارل کېږي. په داسې وخت کې ډېره حوصله پکار ده، ځکه له يوې

خوا بايد دا گټور اصل تامين شي او له بله پلوه بايد په څو مرحلو کې په قانوني توگه د دې بهير په سمولو او قانوني کولو يوه اجماع منځته راشي.

يو دولت هغه وخت اغېزمنېږي، چې د خلکو د حقوقو او وځاييو تر منځ تعادل راولي. د تعادل د رامنځته کېدلو او د ملي يووالي د ټينگښت لپاره په تجربو ثابت لاندې څو اصول بايد په پام کې ونيول شي:

۱- سيمه ييز تعادل:

جغرافيايي موقعيت، ځنې وخت، د متوازن انکشاف پر وړاندې ستر خنډ گرځي. په هغو هېوادونو کې، چې نامتوازنه پراختيا جريان لري د پلازمېنې او يا څو مهمو ولايتونو په ساحه کې گړندي کارونه پرمخ روان وي، خو په جغرافيايي لحاظ په لرې پرتو سيمو کې بيا د پراختيا کارنه کېږي، زموږ په هېواد کې هم جغرافيايي خنډونه څو مهم اړخونه لري، چې پاملرنه غواړي.

سرحدې ولسوالۍ زموږ د ملت د ثبات، پرمختگ، ملي يووالي او ملي هويت ساتندوی دي، که د دې ولسواليو اوسيدونکي پوه شي، چې دوی ته د افغانستان د نورو خلکو او حکومت توجه ده او د دوی د پراختيا لپاره پلانونه لري، نو په هغه صورت کې ملي تړون ټينگ دی او سرحدونه مصؤون دي او که د دې برعکس هغوی ته توجه ونه شي، نو فکر کوي، چې د دويمه درجه اتباعو په توگه ورسره برخورد کېږي او په هغه وخت کې بيا سرحدې مصؤونيت تخریبېږي.

غرنې ولايتونه بله جغرافيايي ستونزه ده، چې د تاريخ په

شي، چې د فقيرو طبقو پر وړاندې خپل و جايب ترسره کړي؟ زموږ په هېواد کې زياتره خلک فقيران دي او د پريې بيا د جگړو له کبله معذور شوي دي او د وجود اندامونه يې له لاسه ورکړي دي، خو لا تر اوسه پورې هم موږ د مصنوعي اندامونو د جوړولو لپاره کوم ترتيب نه لرو.

په امريکا کې د مصنوعي اندامونو تيارول د پسرگان دي، خو د هندوستان په جيبور نومې سيمه کې بيا په څلوېښت ډالره مصنوعي پښه جوړېږي، چې د ښه کيفيت له کبله يې نړيوال شهرت ترلاسه کړی دی. د هند په څېر د غسې ارزانه مصنوعي اندامونه زموږ د ټولني ډېر مفلوج انسانان پر پښو درولی شي.

همداراز بايد زموږ په طبي نصاب کې د ډول زده کړو لپاره خاص اقدامات وشي او د معلولينو د مرستې لپاره په کار ده، چې د اختصاصي مرستو ځانگړي امکانات برابر کړای شي.

کونډې او يتيمان زموږ د ټولني بل هغه بې وزله قشر دی، چې ځانگړې پاملرنه غواړي. د يوه تخمين له مخې يوازې په کابل ښار کې پنځوس زره کونډې دي او په لسگونو زره داسې يتيمان دي، چې له شپږ کلنۍ څخه د شلو افغانو په پيدا کولو پسې د ښار په واټونو کې سرگردان گرځي او کوبښن کوي، چې خپلې کورنۍ ته نفقه پيدا کړي.

څلور کاله وړاندې ما د فرانسې د ماشومانو په نوم د شلو هغو افغان ماشومانو لیکونه ولوستل، چې د يوې افغاني مؤسسې له خوا ورته د ليک-لوست د زده کړې زمينه برابره شوې وه. په دې ليکونو کې د نېستۍ هغه انځور و، چې فقير و افغان ماشومانو د فرانسې د ماشومانو لپاره کښلی و. دا په داسې حال کې، چې د افغانستان د دولت په سونو ميليونه ډالر

اورېدو کې ورته د متوازن انکشاف په برخه کې هېڅ پام نه دی شوی او دا، چې د افغانستان ډېر قومونه په غرونو کې پراته دي ددې، نو ستونزې د هوارې په موخه بايد دولت د متوازنې پراختيا په برخه کې دغه سيمې په خپلو لومړيتوبونو کې شامل کړي؛ ځکه له نورو سيمو سره يې د نسبي توازن جوړولو لپاره مؤثره پانگونه پکار ده. دا چې دا يوه مهمه مسئله ده د پسرگانو او بحث غواړي، چې د پراختيا لپاره يې څرگند معيارونه په گوته شي.

له نېکه مرغه، زموږ په غرنیو سيمو کې طبيعي پانگه پرته ده، چې په ځانگړي ډول يې معادن او اوبه موږ ته ددې هيله راکوي، چې که کار په کې وشي، نو په ډېر لږ وخت کې به دغه سيمې ډېره ښه وده وکړي.

د متوازن انکشاف د راوستلو لپاره په حلقوي سرک باندې د يوه هېواد ټولې سيمې تړل هم تر ډېره بريده بريالی لار ده او د دولت د لومړيتوبونو اساسي رکن گڼل کېږي.

۲- د ځانگړې پاملرنې وړ قشرونه:

په هره ټولنه کې داسې ځانگړي ټولنيز قشرونه شته، چې که پام ورته ونه شي د ژوندانه وضعه يې خرابېږي.

په هغو ټولنو کې، چې ټينگ ټولنيز تړون رامنځته شوی دولت مکلف دی، چې د داسې قشرونو د ساتنې او روزنې لپاره يو لړ مسؤوليتونه په غاړه واخلي.

که څه هم د داسې مسؤوليتونو اخیستل امکانات غواړي، خو دا چې نن د دولت امکانات غلا کېږي، نو څنگه به وکولی

موخه د فقر او بې وزلی له منځه وړل وي، ځکه نبي کریم (ص) فرمایي، چې خدای (ع) مو له فقر څخه وساته، چې فقر انسان کفر ته نږدې کوي. د نړیوالو معیارونو پر اساس زموږ د هېواد ۸۰٪ خلک له شدید فقر سره مخ دي. فقر قوم، ژبه، مذهب او سیمه نه پېژني. زموږ ټولنه نه شي کولی، چې له یوه ستر ټولنیز کونښن نه پرته د بې وزلی سپېره تېر ټول کړي.

د شوروي یرغل پر وړاندې د افغان مېرني مقاومت پر مهال زموږ د خلکو شتمنۍ تباه شوې او ډېر مجاهدین وروڼه د معذوریت او معلولیت تر څنگ د نېستۍ د بلا خولې ته ولویدل. اوس زموږ د دولت دنده ده، چې هم د بې وزلو مجاهدینو او هم د نورو وروڼو خویندو په ژوند کې بدلون راولي، خو دغه کار د اقتصادي تحرک او د کاري زمینو له ایجاد څخه پرته نه ترسره کېږي. هیله ده، چې په دې فصل کې مو لوستوونکو ته د اغېزمنې دولتداری هغه اصول او معیارونه په گوته کړي وي، چې پر اساس یې وکولی شي د اغېزمنو او بې اغېزو پالیسیو ترمنځ توپیر وکړي.

ددې کتاب په راتلونکي فصل کې به دا په گوته کړو، چې د خلکو خصوصاً ځوانانو لپاره څنګه د کار فرصتونه ایجاد پدای شي.

د خو زور واکانو جېونو ته لویې او دغه فقیر ماشومان د ویجاړېښار په کوڅو کې سرگردان گرځي، چې خپلې نهیلې او رنځورې مور او ماشومو خو بندو ته یوه مړې ډوډۍ پیدا کړي. دا د یوه معاصر دولت او یوه بادرده ملت دنده ده، چې خپل وجدان ته په مسؤولیت داسې بې وزلو ماشومانو د راتلونکي لپاره لازم فرصتونه برابر کړي او د مینې په غېږ کې یې ونیسي. هره هغه افغان کورنۍ، چې یا په بهر کې او سپرې او یا یې دلته ژوند هوسا دی کولی شي، د یوه ماشوم د روزنې میاشتني لگښت په غاړه واخلي.

هغه نړیوالې مرستندویه مؤسسې، چې داسې بېوزلانو لپاره مرستې ترې ترلاسه کیدی شي، باید وهڅول شي، چې خپلې هلې ځلې لا ګړندی کړي، خو داسې نه لکه اوس چې د کابل ښار د دغې برخې مسؤولین له دغو مؤسسو نه لومړې رشوت غواړي او بیا ورته د بې وزلو د خدمت کولو اجازه ورکوي، چې په دې عمل سره د نړیوالو په وړاندې زموږ د هېواد اعتبار ته درنه صدمه رسوي.

کونډې باید د دغه هېواد د ناموس حیثیت ولري، ځکه دا د هغو شازلمیانو مېرمنې وې، چې د وطن د ازادۍ د ساتنې لپاره یې ځانونه قربان کړل. د یتیمانو په څېر دوی ته هم داسې پروګرامونه جوړول لازمي دي، چې کار ورته پیدا کړي او که رنځورې یا معذورې دي، نو د دولت جدي مسوولیت دی، چې د مرستې امکانات ورته برابر کړي.

۳- د ټولني فقير قشرونه:

د ټولنيزې پراختيا په برخه کې بايد د دولت تر ټولو مهمه

بنسټيز تحولات راولو، چې د افغانستان ټولو وگړو ته د يوه باعزت ژوند د برابرولو اصلي موخه ترلاسه شي. دا فصل له تېر فصل سره د زنجير د کړيو په ډول تړلی دی، ځکه زموږ باور دا دی چې بې د يوه معاصر او اغېزناک دولت له شتوالي يو متحرک اقتصاد نه شي را منځ ته کېدی، نو ځکه هغه اصولونه چې په دې فصل کې پرې بحث کوو په تېرو فصلونو کې مو وړ ته اشاره کړې ده. د متحرک اقتصاد څو لازمي برخې په دې ډول دي:

الف- د دولت رول:

زموږ د ملي موخو د حصول لپاره کم له کمه بايد دولت په څلورو برخو کې دندې اجرا کړي:

۱- د مساعد چاپېريال تيارول:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د قانون ساتنه ده. ازاد بازار په متحرکو اقتصادي نظامونو کې د قانون تر سيوري لاندې معاملات ترسره کوي، ځکه چې په انساني معاملاتو کې همېشه د وړو او غټو جنجالونو د را منځته کېدو وېره شته، نو دولت د يوه عادل قاضي په توگه اړ دی، چې د را پېښو جنجالونو د لرې کولو لپاره مساعد چاپېريال برابر کړي. که يو شتمن وغواړي چې په هېواد کې پانگونه وکړي، نو لومړی اندېښنه به يې دا وي، چې د ده پانگه به په ۵، ۱۵ او يا ۲۰ کلونو کې څومره گټه وکړي. که د حکومتونو له تغير سره ټاکلي قوانين او مقررات پر

پنځم فصل:

اقتصادي رغونه او د کاري زمينو ايجاد

زموږ په جگړه ځپلې ټولنه کې درې عددي اکثريتونه شته چې له سياسي او اقتصادي لحاظه په اقليت کې شمېرل کېږي. دا عددي اکثريتونه په لاندې ډول دي:

۱- **ځوانان:** د دې هېواد غوڅ اکثريت ځوانان دي او د هرې ورځې په تېرېدو يې شمېره لوړېږي. خود کاره پيښ زمينه ورته مساعده نه ده.

۲- **فقيران:** فقر قوم، ژبه، سمت او سيمه نه پېژني.

۳- **مېرمنې:** دا هغه خاموش مظلوم اکثريت دی چې د کور درانه کارونه يې تر غاړې دي، خودا چې نېغ په نېغه يې عوايد لاس ته نه راځي نو ټولنه يې تيار خوري او بې کاره گڼي او کارونو ته يې په درنه سترگه نه کتل کېږي.

په اقتصادي لحاظ بايد دا درې عددي اکثريتونه په پياوړي اکثريت بدل شي. د دې هېواد هر بې وزله، ځوان او مېرمن بايد له بشپړ اقتصادي ځواک سره خپل ځانونه د افغانستان مالکان وبولي او په دې ډاډه شي چې د دې ټاټوبي راتلونکی د دوی په لاس کې دی. د دې موخو د ترلاسه کولو لپاره بايد موږ د دولت، اقتصاد، ټولنيزو تشکيلاتو او ولس تر منځ په اړيکو کې

له دې لارې پيدا کړه.

که چېرې د خلکو حق په اساسي توگه د دولت له خوا محفوظ وای، نو له يوې خوا به اداري فساد په کنټرول کې وای او له بله پلوه به د اقتصادي ودې په موخه خلکو په جايدادونو پانگونه کړې وای او نتيجه به يې دا وه چې دولت په ميليونونو افغانۍ عوايد راټول کړي.

په افغانستان کې په لسگونو داسې کورنۍ شته چې په زرگونو جريبه ځمکه او سلگونو کورونه يې وپلورل او پيسې يې بهر ته انتقال کړې، مگر دې خلکو نه دولت ته په سمه توگه ماليه ورکړه او نه يې د پانگونې په کولو نورو ته د کار زمينه پيدا کړه.

د خلکو د ملکيت د تثبيت په موخه بايد داسې با صلاحيته قضايي جوړښت را منځ ته شي چې مدني ټولني او ولس په کې نېغ په نېغه گډون ولري او د شخړو د هوارې او رشوت د مخنيوي لپاره په اسنادو شفافه څارنه او څرگند بحثونه وشي.

همدارنگه د ټولو اسنادو د ثبت لپاره يو کمپيوټري نظام په کار دی، چې يو وطنوال وپوهېږي چې د جايداد حقوقي حيثيت څومره خوندي دی او د اسنادو د ثبت لپاره اړه نه دی، چې له روابطو او رشوت ورکولو څخه کار واخلي. دلانجو د هوارې په موخه لازمه ده چې د بن ترپروسي مخکې چې کومو غريبو خلکو د کابل ښار په ځينو سيمو کې کورونه جوړ کړي هغوی ته دې قانوني اسناد ورکړل شي. د کابل ښار د چهل ستون، دشت برچي او نورو سيمو او سېدونکو په دې اړه ډېر غوره پېشنهادونه وړاندې کړي وو، چې د ټول ښار د او سېدونکو ستونزو ته يې حل لار پيدا کولی شوای او هم يې لازم

ځای وي، نو شتمن به باوري وي چې تاوان نه کوي او که د نظام له بدلون سره مقررات او قوانين هم تغير کوي، نو بيا پانگوال کونښن کوي چې له والي او ولسمشر سره روابط قايم کړي او ضوابط تر پښو لاندې کړي، چې په پايله کې د سالمې سيالۍ پر ځای د رشوت خورۍ بازار گرم او د متحرک اقتصاد پر ځای تورې معاملي را منځته شي.

د ملکيت د حقونو خوندي ساتل د قانون د حاکميت يوه بله ډېره ستره برخه ده، چې پر اقتصاد مستقيم اغېز لري. د کور، پټي، بانکي حساب، فکري اختراع او نورو جايدادونو ساتل د ملکيت د حق مهمې برخې دي. هر څومره چې د دې حقوقو ساتنه کمزورې وي او اداري فساد د خلکو حقوق ولوتي، په هماغه اندازه اقتصادي وده سسته او له زوال سره مخ وي.

په اوسني وخت کې يې ژوندی مثال د کابل ښار دی، چې د ميليونونو انسانانو د ملکيت حق پکې خوندي نه دی.

د عرف له مخې د ښار او سېدونکو په هغو ځايونو کې کورونه جوړ کړل، چې د ښاري ماسټر پلان په ساحه کې د کور جوړونې لپاره نه وو تعين شوي او دا چې دغه کورونه شرعي قبالي نه لري، نو د معاملاتو په برخه کې له ستونزو سره مخ دي او هغه قبالي چې په جعلي توگه جوړې شوي په هغو باندې هم گرمې دعوي روانې دي چې د ټولني ډېر معتبر خلک هم په کې ښکېل دي او دې چارې د کابل د قاضيانو او عدلي مامورينو غوا لنگه کړې ده او په لکونو ډالره په رشوت ورکولو کې لاندې باندې کېږي.

په همدې رشوتونو ورکولو هم ولس د ثابتو حقونو حقدار نه شو، خود دولت د چارواکو جیبونه وپرسېدل او ډېره شتمني يې

که چېرې هره اونی په منظمه توگه خلک وکولی شي، چې د ملکي او نظامي ادارو لکه د ناحیې او حوزې د پولیسو او د بنسټي محکمې د ریسانو کارونه په دقیقه توگه بررسی کړي او نور ولس ته یې هم د رسنیو له لارې وړاندې کړي او د مکافاتو او مجازاتو اصل پرې تطبیق شي، نو خلک به په گرم زړه د دولت دفاع کوي. معلوماتو ته لاسرسی لرل د دې لامل کېږي چې د اقتصادي تحرک او قانون د ساتنې وسیله وگرځي.

په پخوا زمانو کې د معلوماتو ټولول گران وو، خو لکه څرنگه چې مودمخه ویلي اوس د نوې ټکنالوژۍ له برکته دا چاره ډېره اسانه شوې ده، خو زموږ بدمرغي په دې کې ده چې د دولت ځینې مامورین له رشوت پرته د دولت دنده نه ترسره کوي.

که چېرې څوک وغواړي چې د برېښنا بېل تحویل کړي مجبور دی چې هم په ساعتونو په کتار کې ودرېږي او هم د برېښنا بعضو مامورینو ته رشوت ورکړي، همدا ډول که یو څوک موټر چلوي بې له دې چې رشوت ورکړي، لایسنس چې قانوني حق یې دی په قانوني ډول نه ورکول کېږي او یا دا چې د ترافیکو له خوا د دوه نیمو زرو افغانیو په بدل کې په یوه داسې کس لایسنس پلورل کېږي چې هغه د موټر چلوونکی نه وي او د لسگونو انسانانو ژوند هم په خطر کې اچولی شي.

که دولت وغواړي چې د یوه شرکت واردات او صادرات معلوم کړي، نو باید گمرک ته ولاړ شي او څېړنه وکړي، خو دلته فساد په هغه اوج کې دی چې په گمرک کې هم دا معلومات لاس ته راوړل ناشوني دي.

دا چې زموږ په اقتصادي معاملاتو کې هغه شفافیت نشته

تسهيلات، لکه سړک، اوبه، برېښنا او نور ټول په پام کې وو، مگر دولتې چارواکو پرې غور ونه کړ.

هغه دولتې ځمکې ځانگړې انتظام غواړي چې د ځینو افرادو له خوا په زور نیول شوي او په ځانگړي ډول باید تر قانوني غورلاندې ونیول شي، خو د ولس هغه بې کوره خلک چې ستونزې لري پر دولت دا حق لري چې په قانوني توگه د هستوگنې د ځای جوړولو ترتیبات ونیسي او د راتلونکو اړتیاو لپاره دا لومړی گام دی.

امنیت د ملکیت د خوندي کولو لپاره لومړی شرط دی. که امنیت نه وي ملکیت نه شي خوندي کېدی، ځکه که په قانون کې ملکیت خوندي هم وي، خو چې ټوپکماران او زورواکان کمزوري خلک اړ کړي او محکمې ته یې کش کړي، چې خپل جايداد په نشت بیه د زورواک او ټوپکمار په نوم ثبت کړي دا د بدرنگې بې قانونۍ او بې امنۍ تر ټولو ستره نښه ده او زموږ خوار ولس ورسره تر لسيزو جگړو وروسته نن هم لاس او گریوان دی.

په یوه هېواد کې امنیت په دې نه ټینگېږي چې د چارواکو ساتونکي ډېر شي او د هرې دولتې ودانۍ مخې ته خاردار سیمونه وغځېږي.

د امنیت معیار دا دی چې ولایتي بنسټونه دې د بنسټونو او کابل دې د پلازمېنې په توگه د خلکو په همکارۍ د ځانگړي امنیت څښتن شي، ځکه که خلک خپل حقونه محفوظ وويني، نو هغه وخت خپل ځان اړ بولي چې د هرې ناحیې د امنیت په ساتلو کې برخه واخلي. د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره دولت اړ دی چې خلک د دولتي مؤسساتو په څارنه کې شریک کړي.

بهرنۍ مرسته پخپل ذات کې نه مفیده ده او نه مضره. په شرقي اسيا کې له بهرنۍ مرستې څخه ډېره گټه اخيستل شوې، خو د دې پر عکس په سوېلي اسيا کې دا مرستې گټورې نه دي ثابتې شوې، نو ویلی شو چې د مرستو مؤثریت د دولت او ټولني په مدیریت او کفایت پورې تړلی دی. که دولت باکفایته وي، نو مرستې گټه لري او که بې کفایته وي، نو د هېواد درد پرې نه دوا کېږي.

له بهرنیو مرستو څخه د منځمهالې مودې بازار ډېر گټور دی. د مثال په توگه، که چېرې موږ خپلو میزو ته د منځمهاله مودې بازار پیدا کړو او په بازار کې یې بیه د کیلو پر سر له ۱۵۰ افغانیو څخه ۲۰۰ افغانیو ته لوړه شي، نو د باغدارانو عواید به هم ورسره لوړ شي.

موږ باید د اجناسو د کیفیت په لوړولو هم ټینگار وکړو او هم د بازاریابۍ اصول له پامه ونه باسو، ځکه د میزو قیمت له یوې خوا د میزو په کیفیت پورې تړلی دی، خو له بلې خوا د هېوادونو په معاهدو پورې هم اړه لري. څو کاله وړاندې هندوستان د افغانستان میزو ته خاص اهمیت ورکړ او په پایله کې یې په دوو کلونو کې هند ته زموږ د میزو لېږد هم سریع شو، خو دا چې د کیفیت له مخې زموږ میزو بیا هم د نړۍ او سیمې له هېوادونو سره سیالي نه شي کولی، نو ځکه موږ نه شو کولی په بازار کې یې د لوړې کچې په بیه وپلورو او د ۱۵۰ افغانیو پر ځای یې کیلو په ۲۰۰ افغانۍ بازار ته وړاندې کړو. زموږ باغداران لا تر اوسه هم نه دي توانېدلي چې په فني توگه د میزو د وچولو کار د لازمو تجهیزاتو په وسیله ترسره کړي او سوداگرو هم نه دي توانېدلي چې د مالونو د کیفیت په

چې خلک پرې باور کولی شي، نو په نتیجه کې زموږ اقتصادي وده ورځ تر بلې کمزورې کېږي او د زرگونو کارونو د ايجاد مخه نیسي.

بې له فزیکي زېربنا اقتصادي تحرک نه رامنځته کېږي، خو ټولنیز بنسټونه او خصوصي سکتور کولی شي یو لړ اسانتیاوې برابرې کړي. لکه وړوکی برق چې او سمهال په کلیو - بانډو کې یا د ملي پیوستون او یا هم د کلیوالو په خپل همت رامنځته شوی او کار ترې اخلي، خو د داسې برېښنا په موجودیت سراسري اقتصادي تحرک نه راځي.

که غواړو چې زموږ درې اکثریتونه، بېوزلي، ځوانان او مېرمنې له اقتصادي لحاظه د هوسا ژوند خاوندان شي، خو بې له دې چې زېربنايي پروژې پلې شي دغه کار ناشونی دی. برېښنا، اوبه او ټرانسپورټ د زېربنا اصلي محورو نه دي. په نړۍ کې هغه هېوادونه ډېر کم دي چې دا بنسټیز محورو نه په کې د دولت له خوا نوي تنظیم شوي وي.

له دې څخه دا په ډاگه شوه، چې که د زېربنايي پانگې اصلي محورو نه وي جوړه راڅیزه اقتصادي وده نه شي راتلی، خو د دې تر څنګ باید دا هم هېر نه کړو، چې زموږ په هېواد کې د برېښنا د تولید دومره امکانات دي چې نه یوازې موږ ته کفایت کوي، بلکې کولی شو پر ګاونډیو هېوادونو یې هم وپلورو.

په ځانګړي ډول څلور نورې داسې برخې هم شته چې د دولت سیاستونه او پرېکړې په کې په اقتصاد باندې مستقیم اغېز لري.

لومړی بهرنۍ مرستې ترلاسه کول او له هغو څخه په مؤثره توگه کار اخيستل دي.

اداري فساد په طاعون ککړ وي، نو بيا يې يوه وړه پرېکړه هم د دې لامل کېدې شي چې په مودو، مودو يې تاوان ته تېل وهي. د مالياتو او گمرکونو په برخه کې د دولت مستقیمه پالیسي او پرېکړې پر اقتصادي تحرک ډېر اغېز لري. له يوې خوا د مالياتو شفافه ټولونه بايد د دې باعث شي چې دولت پرې د ولس هغه خدمات ترسره کړي چې ولس يې غوښتونکی وي او له بله پلوه بايد گمرکي عايدات د دولتي پالیسيو ممد وگرځي. ملي او بهرني پانگوال ټول د گمرکي سياست شفافیت ته اړتيا لري. که چېرې په يوه هېواد کې د گمرکي مالياتو سياستونه په تېزۍ سره بدلون مومي او يا ورسره سلیقوي برخورد کېږي. په هغه وخت کې ټول پانگوونکي پوزې ته راځي او غواړي چې خپلې پانگې له هغه هېواده بل ځای ته ولېږدوي او که داسې وشي، نو دا بيا ټولې نړۍ ته په ډاگه کېږي، چې دا هېواد د سمو معاملو توان نه لري.

نن په نړۍ کې هېڅ هېواد د يوې جلا جزيرې حيثیت نه لري، بلکې د هر هېواد مالي او گمرکي سياست بايد خپلې ملي گټې د نړيوالو سياليو او معاهدو په چوکاټ کې تنظيم کړي. په همدې ترتيب که يو هېواد د گاونډيو هېوادونو د بې کیفیته مالونو پر وړاندې بې له دې چې په مقابل کې يې خپلو صادراتو ته امتياز اخیستی وي د خپل هېواد دروازې خلاصې پرېږدي دا په حقیقت کې له خپل ولس سره ستره جفا ده.

ب- مقررات:

په تېرو پېړيو کې دولتونو پر بازار باندې قيودات لگولي وو. په اروپا کې تر ۱۷ ميلادي پېړۍ پورې د گلد په نامه د د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

لورولو، د صادراتو د نورم او ستندرد د اصولو په تطبيقولو او گارنتي کولو باندې موافقې ته ورسېږي. که دا عمليه په مشترکه توگه ترسره شي ډېر ژر به زموږ ممیز چین، خليج، اروپا او د امريکا بازارونو ته ورسېږي. هر څومره چې زموږ نړيوال بازار پراختيا ومومي، په هماغه اندازه به هم امکانات ډېر شي او هم به بې روزگاره خلکو ته کاري زمينې په لاس ورشي، نو ځکه وايو چې دولت بايد د خپل اغېز د ثابتولو لپاره بازارونه پيدا کړي.

د يوه باعزت کار ايجادول ډېرې پانگونې او لازمې تخنيکي پوهې ته اړتيا لري، نو ځکه وروسته پاتې هېوادونه اړ دي چې د دغو اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره بهرنۍ پانگې جذب کړي، خو دا کار اغېزناک دولت، حقوقي چوکاټ او قوي مدني ټولنه غواړي چې له بهرنۍ پانگونې څخه مؤثره گټه ترلاسه شي.

د يوه هېواد طبيعي شتمنۍ هم په مالي شتمنيو بدلېږي، خو د يوه اغېزناک دولت له موجودیت نه علاوه ستر خطر هم لري، ځکه که سم ترتيب نه وي يو هېواد به په کوټه پيسو خپله طلا له لاسه ورکړي.

په افريقا کې بيا، بيا ليدل شوي چې سترو بهرنيو شرکتو د يوه ميليون ډالرو په رشوت، چې د هېواد مفسدو چارواکو ته يې ورکړي وو د هغه هېواد په سلگونو ميليونه ډالره طبيعي شتمني خپله کړه، مگر د سينگا پورا غېزمن دولت چې طبيعي شتمني يې هم نه لرله و توانېد، چې په ميلياردونو ډالره بهرنۍ پانگه جذب او په مؤثره توگه ترې گټه واخلي، نو د يوه دولت لپاره د مؤثریت معيار دادی چې هم پانگه جذب کړي او هم ورته شرايط برابر کړي چې ولس ترې گټه واخلي او که چېرې دولت د

واک کې ورکړل شو چې دوی د افغانستان د اړتیاوړ اقلام د نړۍ او سیمې له عمده مارکیتونو څخه افغانستان ته راوړل او په ټاکلې بیه یې پلورل.

ارواښاد زابلي د قره قل د پوستکي تیته سوداگري په بڼه اهتمام ترتیب کړه او نېغ په نېغه یې د لندن او نیویارک بازارونو ته د افغانستان د قره قل پوستکي ورساوه. ترقره قل وروسته ښاغلي زابلي د مالو چو سوداگري ته مخه کړه او د افغانستان په شمال کې یې د پنبې کرونده بېرته مروجه کړه او د پنبې د سوداگري ترتیب یې ونيوه، چې په پایله کې یې د لومړي ځل لپاره افغان تاجران له سوداگرو څخه په پانگوال بدل شول، ځکه خورې وړې او بې ترتیبه پیسې یې راټولې او متمرکزې شوې. دا کومه لاشعوري پروسه نه وه، بلکې د مرحوم زابلي موخه دا وه چې سرمایه متمرکه کړي، د مرحوم زابلي دوه نور ستر کارونه هم د یادولو وړ دي چې یو یې د ملي بانک تاسیس و، د ملي بانک په جوړولو کې د هرات سوداگرو ستر رول ولوباوه او هېواد یې د دې جوگه کړ، چې په نړیوالو اقتصادي معاملو کې مستقیمه ونډه واخلي.

بل کار یې دا و چې د افغانستان د صنعتي کولو لپاره یې په لومړي ځل په پلخمري کې د نساجي فابریکه جوړه کړه او وروسته یې د برېښنا د تولید لپاره هم له یادې شوې فابریکې څخه گټه واخیسته له ۱۳۱۸ نه تر ۱۳۳۱ کال پورې ارواښاد زابلي د افغانستان د اقتصاد وزیر و او د خپل وزارت پر وخت یې کونښن وکړ چې صادرات او واردات د افغانستان د رښتینې ودې اساس وگرځوي، مگر تردویمې نړیوالې جگړې وروسته د ده پراخ نظریات عملي نه شول، ځکه د هېواد په دننه

زرگري او اهنگري ټولنې وې او چانه شوی کولی دا کسب زده کړي. گلد دا امتیاز درلود چې د کاریگرو تعداد وټاکي او د ټاکلو مقرراتو له مخې به یو شاگرد د استادۍ درجې ته رسېده.

د ازاد بازار اصطلاح لومړی د دې موخې لپاره وکارول شوه، چې شته قیودات له منځه یوسي او خلک د دې حق پیدا کړي، چې په بازارونو کې د مقرراتو پر اساس پر کارونو بوخت شي چې د بازار ازادې له مدني او سیاسي حقونو سره اوږه پر اوږه مخ پر وړاندې لاره شي، نه دا چې د ازادۍ معنی په گډوډۍ تعبیر شي او د بې عدالتۍ ډگر وگرځي، د افغانستان د اقتصادي تاریخ یوه مهمه برخه د اصولي مقرراتو ټاکل کېدل او تطبیقېدل وو. کله چې د امیرامان الله حکومت نسکور شو او وروسته نادرخان واک ته ورسېده. دولتې خزانه خالي وه، خو دولت نه شوای کولی چې د امیر عبدالرحمن له زمانې څخه تر امانې دورې پورې چې څرنګه مؤثره مالیه راټولېدل له خلکو واخلي، نو همغه وو چې د گمرکونو مالیې ته یې پام شو او فکر یې وکړ، چې څرنګه کولی شي چې د عوایدو دا برخه منظمه کړي.

په دې وخت کې مرحوم عبدالمجید زابلي چې د روسیې او جرمني له اوضاع سره ډېر اشنا وو، په اقتصادي امورو کې ډېر رغنده نظریات وړاندې کړل او دا نوي نظریات د دولت له خوا ومنل شول، مرحوم زابلي د گمرک د تېرو دريو کلونو د محصول په اساس د راتلونکو دريو کلونو لپاره دا ذمه واري واخیسته، چې پانگوالو ته یې ځینې ځانگړي صلاحیتونه ورکړي چې انحصارات یې د مثال په توگه یادولای شو.

څنګه یې چې له نوم نه څرګنده ده د یو شمېر عمده اقلامو لکه تېل، چای، بوره او... انحصار د زابلي او نورو سوداگرو په

په شفاف ډول ګمرکي ټيکس او ماليه راټوله شي.

ځينې وخت د ملي ګټو ساتنه دا هم ايجابوي چې د لنډ يا منځمهال لپاره په يوه برخه کې انحصار راشي. په ۱۳۸۴ هـ ل کال چې کله افغان حکومت هوايي ترانسپورت تر څېړنې لاندې ونيوه، زه په دې فکر وم چې دې سکتور ته د لازمې ودې ورکولو په خاطر بايد د څلورو کلونو لپاره د کابل-دوبې، کابل-ډيلي او کابل فرانکفورت هوايي کرښې د اريانا دولتي شرکت له خوا تر انحصار لاندې راشي او په دې شرکت کې داسې بنسټيز بدلونونه راولو، چې د سيمې پر يوه ممتاز هوايي شرکت بدل کړي شي. په همدې وخت کې نوموړي شرکت شاوخوا اتيا ميليونه ډالره پانګه درلوده، خو که دولت ورباندې د سلو ميليونو ډالرو نورې پانګونې سربيره د دې شرکت د مديريت او ادارې په برخه کې اساسي تغييرات راوستي وای، نو زما د تخمين له مخې به اريانا په پنځو کالو کې د زرميلیونه ډالرو ارزښت پيدا کړي وای، چې په نتيجه کې به يې دولت کولای شول پر افغاني سوداګرو باندې دا شرکت په ښه بيه وپلوري او په لاس ته راغليو پيسو کېدې شول، چې د دولت کارکوونکو ته د تقاعد يو قوي بنسټ کېښودل شي، له بده مرغه د دولت له خوا دا طرحه ونه منل شوه او نن اريانا د يوه کمزوري او بې اغېزې شرکت په نامه پېژندل کېږي.

که څه هم په دې وخت کې يو څه نور هوايي شرکتونه منځته راغلي چې يوه يې ښه نوم ګټلی، خو د تليفون په عرصه کې چې کوم اصول په پام کې نيول شوي وو په دې برخه کې له پامه غورځېدلي، نو له همدې کبله د خلکو پر وړاندې د هوايي شرکتونو وچايب ناڅرګند پاتې شوي دي.

کې ځينې هغور وښانفکرانو چې د سوداګرو د امتيازاتو پر وړاندې يې خنډونه جوړول، له ده سره ټکرو کړ او له بله پلوه يې له شاهي کورنۍ سره هم مناسبات خراب شول.

افغانستان د تاريخ په اوږدو کې بېلابېل اقتصادي نظريات تجربه کړي، خو داسې تجربه ترسره نه شوه چې وتوانېږي د دې هېواد اقتصادي مسير ته اساسي تغيير ورکړي او سمهال د ازاد بازار شعار ګډوډي راوستي ده او موږ اړ يوو بېرته هغه اصل ته رجوع وکړو، چې د صلاحيتونو او مسؤوليتونو پر بنياد د ازاد بازار اصول ټاکي. د دې اصولو څو مثالونه په دې ډول ذکر کوو:

۱. لايسنسونه:

د مهمو اقتصادي امورو تنظيم دا ايجابوي، چې وېرې پانګې تمرکز و مومي چې په نتيجه کې يې ستره پانګه برابره شي او مهم سکتورونه په حرکت راولي. دمخه مو وويل، چې د لايسنس ورکولو په برخه کې سم انسجام د دې باعث شو، چې په هېواد کې ۷ ميليون موبایل تليفونونه ووېشل شي، ځکه مقررات داسې ټاکل شوي وو چې په لومړي سر کې به دوو او بيا به دوو نورو شرکتونو ته د کار لايسنس ورکول کېږي.

که چېرې شلو کمپنيو ته لايسنس ورکول شوی وای پایله به يې ګډوډي وه او که يوې کمپنۍ ته د کار لايسنس په لاس ورغلی وای، نو بيا به يې د مطلق انحصار بڼه درلوده، نو دلته څلورو شرکتونو ته اجازه نامه ورکول د ازاد بازار د هغه اصل په بنا تاييد شول چې د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوژۍ په سکتور کې د شفافو اصولو پر اساس هم ټولني ته د خدماتو د عرضه کېدو چانس په لاس ورشي او هم له دغو شرکتونو څخه

خدماتو په برخه کې د دولت هغه مسؤولیت په ګوته کوي چې د کیفیت کنټرول وکړي. د بې کیفیته تېلو په اړه مو مخکې بحث کړی، اوس غواړم د دارو درملو په اړه بحث وکړم.

هغه مهال چې افغانستان د تودې جګړې ډګرو او په هره برخه کې یې لمبې بلې وې، نو هم افغانستان ته بې کیفیته دارو راوړل شول، مګر اوس هم په پراخه پیمانې جعلي داروګان د پلازمېنې په ګډون د هېواد په ټولو لویو او وړو بازارونو کې پېراو پلورلري. هغه بې کیفیته او یا له تاریخه تېر دارو چې مطلق زهر دي او ولس ته هم ځاني او هم مالي تاوانونه اړوي همدا اصل پر ګڼو وارداتو صدق کوي.

نن ورځ افغانستان له هغو وارداتي اقلامو ډک دی، چې زیان به یې لسګونه کاله وروسته زموږ نورو نسلونو ته هم ورسېږي. د کیفیت نه کنټرول دا معنی نه لري، چې بویه موږ د کنټرول لازم و سایل او ظرفیت نه لرو. د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځي همدا اوس هغه ټول امکانات او پوهه لري چې د دوا، غوړیو، شېدو او نورو اقلامو کنټرول په مؤثره توګه ترسره کړي، مګر په بې کفایتې دولت کې دا ظرفیت او احساس نشته چې له دغو امکاناتو څخه ګټه واخلي او د ولس ژوند وساتي او هغه میلیونونه ډالره تاوان چې له همدې کبله هېواد ته رسېږي مخه یې ډب کړي.

د ازاد بازار په حواله باید نتیجه گیري دا وي، چې دولت اړ دی له خپلو قانوني صلاحیتونو څخه د یوه مشروع بازار په رامنځته کولو کې ګټه واخلي. که غواړو چې د یوه مافیایي او نامشروع اقتصاد پر ځای یو چټک او متحرک اقتصاد رامنځته کړو، نو لازمه ده چې صلاحیتونه او محدودیتونه په

مختلف شرکتونه د روابطو پر بنیاد راځي او د بېلابېلو فرامینو په اخیستو امتیازات غواړي، چې د ساري په توګه د اریاناد هغه امتیاز یادونه کوو چې د ولسمشر په فرمان یې الوتکو ته د زینود اېښودو انحصار اخیستی او د هرې الوتنې پر وخت چې دوی الوتکې ته زینه کېږدي زرا امریکایي ډالره مزدوري اخلي. په همدې برخه کې یوه بله نیمګړتیا داده چې د کابل هوایي ډګر دویم نوی ترمینل چې تر جوړېدو نهه میاشتې وروسته هم د خلکو لپاره خدمات نه عرضه کوي او دولت نه دی توانېدلی، چې عملي فعالیت ته یې تیار کړي.

که غواړو چې زموږ الوتکې مخامخ په معتبرو هوایي ډګرونو کې ناسته وکړي او بکسونه موبیا تفتیش نه شي په کار ده، چې په هوایي ډګرونو کې د نړیوال تفتیش اصول پلي شي. جاپان د مرستې په دود په کابل هوایي ډګر کې یو نوی ترمینل جوړ کړ، خو دا چې د افغانستان د ترانسپورت وزیران په متداوم تغیر کې دي، نو په دې هېواد کې لا تراوسه هغه اصول نشته چې پر اساس یې ترمینلونه مرتب شي. په دې صورت کې لازمه وه، چې د دې ترمینل د ځنډولو پر ځای له کوم نړیوال امنیتي شرکت سره قرارداد شوی وای چې دا چاره یې پر مخ وړي وای. که چېرې د جوړ شوي ترمینل نهه میاشتې بې ځایه ځنډ په پام کې ونیسو، نو له یوې خوا یې په مادي لحاظ تاوان کړی اوله بلې خوا یې زموږ هېوادوال په رواني لحاظ ډېر تنګ کړي دي، خو دولت د خپلې بې کفایتې له امله نه دی توانېدلی چې خلکو ته په وخت خدمات ترسره کړي.

د مقرراتو یا (ریګولېشن) اهمیت یوازې د کاري لایسنسونو په ورکړه کې نه، بلکې د وارداتو، صادراتو او

نشتوالي او د برېښنا وزارت د بې غورۍ له امله پر ځای ونه لگول شوې، چې د ښار فقيرو خلکو يا تيارې قبولې کړې او يا يې په جنراتوري برق ميليونونه ډالر مصرف کړل. د زېربنا په برخه کې درې ډوله ظرفيتونه د ځانگړي اهميت وړ دي.

لومړۍ - د لويو پروژو پلان او نقشه جوړول: دا هغه علم او فن دی چې په هراړخيز ډول پانگونې ته اړتيا لري، مگر افغانستان هم کولی شي چې د اغېزمنو دولتونو په څېر دا ظرفيت له بازاره واخلي. د وړاندیز په توگه ويلی شم، چې د دې پر ځای چې په متفرقه توگه د يوې پروژې لپاره دا ظرفيت اخیستل کېږي ولې يې په عمده توگه په يوه ځل نه اخلو. يعنې افغانستان کولی شي چې د يوه معاصر دولت په توگه د پلان او نقشه جوړونې دوه نړيوالې کمپنۍ په بيه واخلي. د مدیریت چارې دې نړيوالو متخصصينو ته پرېږدي او د ملکيت حق دې له دولت سره وي، چې ډېرې گټې ترلاسه شي. که چېرې موږ په دې وتوانېدو هغه وخت به ډېرې نړيوالې مرستې متمرکزې کړو او را پېښه گډوډي به له منځه لاړه شي.

دویم - دولت بايد د زېربنايي بنسټونو ساتندوی وي او د دې دندې د ترسره کولو لپاره لازمه ده چې دولتي تصديانې ايجاد شي چې په دوامداره توگه د زېربنايي بنسټونو ساتنه او څارنه وکړي. که چېرې د داسې تصديو په ايجاد پانگونه وشي او تر يوه اغېزناک مدیریت لاندې سمبال شي موږ به له يوې خوا د سترو زېربنايي بنسټونو ساتنه کړې وي او له بله پلوه به وکولی شو، چې په همدې ظرفيت په کليو او بانډو کې منځنۍ

قانوني چوکاټ کې تنظيم کړو او د تطبيق لپاره يې مټې را ونغاړو.

ج- د دولت مستقیمه اداره:

په هره ټولنه کې ځينې اقتصادي امور د دولت له خوا په مستقیمه توگه اجرا کېږي، خو دا امور، ځکه ثابت نه دي، چې ټیکنالوژي او اقتصاد په دوامداره تغير کې دي او هغه وخت چې يو خصوصي سکتور کولی شي په منظمه توگه خدمات ترسره کړي بايد موقع ورته برابره شي. زموږ په اوسنيو شرايطو کې لاندې برخې بهې د دولت له مستقیمې څارنې او مدیریت څخه نه شي ترسره کېدې:

۱- زېربنا:

د راتلونکي ملي اقتصاد وده د زېربنايي پانگې له جوړولو پرته ممکنه نه برېښي. په کار ده چې له بلاعوضه مرستو او ارزانه پورونو څخه ډېره برخه په زېربنايي پروژو ولگول شي. افغانستان په دې برخه کې تر هر څه لومړی برېښنا، او بو، سړک، د ريل گاډي پټلۍ او هوايي ډگرونو ته اړتيا لري.

د برېښنا په نه موجوديت کې تعليمي، اقتصادي او دولتي چارې پر مخ نه ځي، نو ځکه دولت اړ دی چې هم زموږ وافرې اوبه په برېښنا بدلې کړي او هم زموږ له باد او لمر څخه د برېښنا انرژي توليد کړي او په دویم گام کې د برېښنا د توزيع په مدیریت باندې پانگونه وکړي چې ظرفيت ترلاسه شي، ځکه د کابل ښار د برېښنا شبکې د توزيع په برخه کې په کلونو د نړيوال بانک پيسې پرتې وې، خو د برېښنا په برخه کې د ظرفيت د

دې شرکتونو له پاکستاني کمپنيو سره قراردادونه وکړل او هغوی چې دا موقع ولیدله، نو ورځ تر بلې یې د قیربیه اسمان ته لوړه کړه او نتیجه یې دا شوه، چې په افغانستان کې د یوه کیلو متر قیر سرک بیه له همسایه هېوادونو څخه درې تر څلور چنده لوړه شوه. زموږ دولت د یوه مستقل دولت په توګه کولای شول پخپله له ایران سره قرارداد وکړي له ایران څخه په ارزانه بیه قیر واخلي او بېرته یې امریکایي قراردادیانو او شرکتونو ته ورکړي.

که دولت دا کار کړی وای، نو د سرک قیمت به ټیټ شوی وای او د نن په پرتله به زموږ د پخو سرکونو شمېره هم لوړه وای، څه چې تېر شو هغه هېر شو، خو اوسنۍ نتیجه ګیري باید دا وي چې دولت اړ دی د تدارکاتو په برخه کې اغېزناک ظرفیت رامنځته کړي چې د بهرنیو مرستو هر ډالر او د کورنیو عوایدو یوه افغانۍ زموږ د درد دوا شي او لویه ګټه ترلاسه شي.

د- د کار قوه:

زموږ نننۍ حیاتي ستونزه بې روزګاري ده. زموږ ځوانان چې مطلق اکثریت دی. بې روزګاره دي او د ټولني خدمت پر ځای د ستونزو لامل ګرځېدلي دي. همدا دلیل د دې لپاره بس دی چې ووايو زموږ ټولنه پر خپلو پښو نه ده ولاړه.

د دولت زېربنایي پروژې باید د دې وسیله شي، چې ځوانانو ته د کار زمينه برابره کړي، خو د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره په کار ده چې یوه اغېزناکه کاري قوه را ژوندۍ کړي شي، چې په هر زون او ولایت کې له محلي خلکو څخه تشکیل او د سترو زېربنایي پروژو په کار کې استخدام شي، د پروژې د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

او وړې پروژې ترسره کړو.

د رېيم- افغانستان چې په وچه پروت هېواد دی او تر ډېره بریده یې رغاونه په سوداګرۍ پورې تړلې ده. همېشه دې ته اړتیا لري چې د ځینو عمده اقلامو لپاره د دولت او خصوصي سکتور له خوا ستراتيژیک ذخایر خوندي کړي.

د دولت له خوا باید څو عمده بندرونه لکه حیرتان او شېرخان له یوې خوا مجهز شي او له بله پلوه نه یوازې تورغونډۍ، بلکې له عاقینې نه نیولې تر بادغیس، هرات، فراه، کندهار، پکتیکا، خوست، ننگرهار، بدخشان او کونړ پورې د وچو بندرونو ترتیب ونیول شي، چې زموږ ملي ګټې ورسره خوندي کېدی شي.

افغان ولس د بې اغېزې او ناکام دولت له لاسه یوازې د سیمنتیو په برخه کې په میلیونونونو ډالره ګټه د پاکستان د سیمنتیو تولیدوونکو فابریکو ته ورسوله او ځان ته یې تاوان وکړ. زموږ ناکام دولت نه یوازې په دې بریالی نه شو، چې د سیمنتیو د تولید لپاره نړیواله پانګه ترلاسه کړي، بلکې د تدارکاتو داسې نظم یې هم رامنځته نه کړی شو، چې د پاکستان د سیمنت پلورونکو د انحصار مخه ونیسي.

داسې قوي شواهد شته چې پاکستانی سیمنت پلورونکو کمپنیو د ټولو نړیوالو اصولو پر خلاف پرېکړه کړې وه، چې پر افغانانو باندې بیې لورې کړي او دې ته یې اړ کړي چې په لوړه بیه له دوی څخه سیمنت واخلي. په همدې ډول د قیر (تارکول) په برخه کې هم همداسې وشول، د امریکا د متحدو ایالاتو دولت پر ایران بندیزونه لګولي و او هېڅ امریکایي شرکت اجازه نه لرله چې له ایران څخه قیر واخلي.

د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

نولازمه ده چې دولت داسې شرايط رامنځته کړي چې دا پوهې حاصلې شي.

که دولت وغواړي کولی شي هغه وخت چې د پوهنتون، بسوونځي، روغتون او يا کومې بلې مؤسسې ودانې جوړوي، نو د يوه ملي پروگرام په چوکاټ کې دې همدې ځوانانو ته د عملي کار زمينه برابره کړي او تر فراغت وروسته دې د دوی د لياقت او پوهې په نظر کې نيولو سره دوی ته داسې اسناد ورکړي چې په وسيله يې کولی شي ځان ته مناسب روزگار پيدا کړي او د همدې اسنادو له مخې هر څوک چې په دغه کاريگر باندې کار کوي د دوه سويه ورته څرگنده او په هماغه اندازه مزدوري ورته وټاکي.

همدا ډول موږ په زرگونو داسې ځوانانو ته اړتيا لرو چې د پروژو اداره ترلاسه کړي او په اصولي توگه وکولی شي د ساختماني پروژو مدیریت سمبال کړي. د داسې مهارتونو د زده کړې لپاره شپږ مياشتيني او دوه کلن پروگرامونه شته چې تر لاس لاندې ونيول شي، خو اصلي هدف دادی چې دولت بايد د کاري قوې د روزنې لپاره داسې لس کلن او شل کلن پروگرامونه جوړ کړي چې ټولنه د هغو ټولو ظرفيتونو خاونده شي چې يو مستقل هېواد پرې ودانېدلای شي.

هـ- سکتورونه:

هر هېواد اړ دی چې د خپلې هراړخيزې ودې لپاره ځينو سکتورونو ته په لومړيتوب قايل شي، ځکه د يوه هېواد موقعيت، طبيعي او بشري پانگې او مالي امکانات دا لازمي چې هغه سکتورونه په نښه او منظم کړي شي چې د اکثريت

څرنگوالي ته په پام بايد په اول قدم کې ځوانان تر چټکې روزنې لاندې ونيول شي چې د پروژې مطابق کاري ظرفيت ترلاسه کړي او د پروژې تر تطبيق وروسته دې بيا په دويم گام کې دوی ته د داسې زده کړې زمينه برابره شي چې دوی ته يو کسب وبنسې او په وسيله يې د يوه قانونمند بازار په چوکاټ کې د هوسا ژوند خاوندان شي. د کار دا قوه په بېلابېلو برخو کې لکه برېښنا بندونو، سرکونو او نورو ضروري پروژو کې په کارگومارل کېدای شي.

د دې تر څنگ د کار يوه شنه قوه هم د افغانستان حياتي اړتيا ده چې وتوانېږي د هېواد تباه شوي ځنگلونه بېرته له سره ژوندي کړي. يوه بله مهمه موضوع د زېربنايي پروژو د امنيت ستونزه ده چې او سمهال يې د هېواد په سويل کې د ځينو بهرنيو امنيتي کمپنيو له خوا امنيت ساتل کېږي او ويل کېږي چې نېږدې ۵۰٪ پيسې په امنيتي برخه کې لگوي. که چېرې د کار سمه قوه رامنځته شي، نو له تنقيص شويو افسرانو څخه هم داسې قوه جوړېدای شي چې له يوې خوا د پروژو امنيت وساتي او له بلې خوا څخه ملت ته دا ثابته کړي چې د يوه عسکر په توگه د دوی په خدمت بوخت دي.

سره له دې چې زموږ په ميليونونو ځوانان بې روزگاره دي، مگر په زياترو نښارونو کې د عادي کارونو لپاره بهرني کاريگر په لوړه بيه استخدامېږي او دليل يې دادی چې هغوی زموږ د ځوانانو په پرتله لوړه تخنيکي پوهه لري. که چېرې دولت پر خپلو ځوانانو زړه سوی ولري، نو ځينې تخنيکي پوهې لکه نلدواني، معماري، نجاري او داسې نورې پوهې په ډېره اسانۍ د يوه با استعداد ځوان له خوا په لږه موده کې زده کېدای شي،

دمخه مو ذکر کړه چې کله بناغلي زابلي په پنبې باندې پانگونه وکړه، نو بغلان او کندوز پر صنعتي سيمو تبديل شول، مگر نن ورځ برعکس د افغانستان په شمال کې مالوچ نه ليدل کېږي، ځکه د توليد، صدور او بازار سرچينې يې فلج دي او که چېرې دا برخه فعاله شي د پنبې پيداوار به هم وغورځېږي، ځکه د کرنې بيارغاونه په لومړي گام کې د سيمه ييزو او نړيوالو بازارونو په ايجاد پورې تړلې ده.

همداراز بايد په ټول هېواد کې کرنه له يوې عنعنې څخه په يوه علم بدله شي، ځکه نن ورځ له خيشاوې څخه نيولې تر حاصل اخيستو پورې ټولې برخې په علمي اصولو درېدلې دي. که غواړو چې له خپلو ځمکو څخه لازم حاصلات واخلو په کار ده د هرې ولسوالۍ پر کچه د ځمکې زرعي نقشې ولرو او په دې پوه شو چې د نړيوالو تجربو پر اساس کوم اقليم زموږ د خاورې له شرايطو سره برابر دي همدا ډول بزگر هم د بازار په وضعه پوه وي چې په کوم وخت کې کوم اقليم ده ته ډېره گټه کوي. معاصره کرنه بې له دې چې بزگر ته يو منظم مالي حساب او پوره امکانات په لاس ورکړي مؤثره نه واقع کېږي او که غواړو، چې بزگر ته د پور اخيستو ترتيب ونيسو، نو هم بايد د ملکيت د تثبيت مسئله حل شي او هم د هغو اقلامو د پيداوار نرخونه وسنجول شي چې په وسيله يې پور ورکول کېږي.

څرنگه چې اصلي کرنه په وسايلو سمبالېږي، نو تر هغه چې د داسې وسايلو د جوړولو امکانات او توليدات زموږ په هېواد کې برابر نه شي ممکنه نه ده، چې دا برخه انکشاف ومومي، ځکه کرنه داسې علم دی چې همېشه د تغير په حال کې دی، نو د څېړنو داسې مراکز ډېر مهم دي، چې نوې منځته راغلې تجربې

خلکو د ژوند تامينولو چاره پرمخ وړي. زموږ په اوسنيو شرايطو کې شپږ داسې سکتورونه دي، چې زما په اند بايد د لومړيتوب حق ولري: کرنه، مالداري، معادن، ساختماني، مخابرات او معلوماتي ټيکنالوجي او بشري خدمات.

۱- کرنه (زراعت):

دا سکتور په دو د ليلونو زموږ په هېواد کې ځانگړې اهميت لري. يو دا چې زموږ ډېر خلک لا تر اوسه هم بزگري کوي او بنارونو ته ډوډۍ برابرې، خو دوی پخپله ډېر بېوزله دي او دا چې د دوی بېوزلې ختمه شي په کار ده د کرنې چارې په عصري وسايلو سمبال شي چې د پيداوار په نتيجه کې دوی ته د ژوند ډېرې اسانتياوې په لاس ورځي.

بل دا چې کوکنار چې زموږ په هېواد کې د ځينو علتونو په اساس کرل کېږي درې ځانگړنې لري، کمې او به غواړي، ډېر زحمت ته اړتيا لري او چېرې چې نور فصلونه ډېره گټه نه کوي هلته کوکنار کرل کېږي. که غواړو چې دا بوټي لري کړو ځينې اقتصادي اقدامات په کار دي او هغه دا چې د يوه کليوال ورځنی عايد بايد له پنځو سو افغانيو څخه دوو سوو افغانيو ته لوړ شي.

که چېرې داسې وشي يعنې بزگر له مشروع لارې خپلې اړتياوې پوره کړي، نو بيا ورته پر کوکنارو دومره خوارې کول گټه نه لري او د خپلې عقيدې له مخې هم اړ کېږي چې دا ناروا بوټي ختم کړي.

که چېرې غواړو چې د کرنې له لارې په ورځ کې د بزگر جيب ته څلور ډالره عايد ورشي، نو دا بيا په دې سکتور باندې بنيادي پانگوني ته اړتيا لري.

او ساتنه کېږي. دولت اړ دی، چې د کرنې په شمول د دې برخې د غښتلتيا په منظور هم ډېر مؤثر کار وکړي.

د کوچيانو مالداري:

بله برخه هغه مالداري ده، چې د کوچيانو خویندو وروڼو له خوا کېږي. په عمومي توګه کوچيان په ننني دور کې د افغانستان له ډېرو بیوزلو پارکيو څخه شمېرل کېږي، ځکه د دوی د معیشت عمده برخه مالداري وه چې د جګړې او وچکالی په ترڅ کې یې له لاسه ورکړه او زیاتره یې مزدور کار شول. د کوچيانو یوه بله برخه داسې خلک وو، چې هم یې ځمکې درلودې او هم مالونه دوی د بن د پرېکړې تر مهاله د دې توان پیدا کړی و چې خپله مالداري وساتي او په تدریجي ډول یې زیاته کړي، مګر هغه کوچیان چې اوس، اوس غواړي خپله مالداري زیاته کړي له ډېرو ستونزو سره مخ دي.

څارویو ته د څښاک د اوبو نه لرل یې لومړۍ ستونزه ده. دوی چې کله خپل څاروي له یوې ورشو څخه بلې ته بیایي او یا هم موسمي سفر کوي، د لارې په اوږدو کې د څښاک د اوبو له جدي ستونزې سره مخ دي. که په بغلان ولایت کې د دوی د څارویو لپاره یوازې له پنځوسو څخه تر سلو پورې څاګانې وکېندل شي، د دوی د څارویو د څښلو د اوبو ستونزه هوارولی شي.

که چېرې د دوی د څارویو لپاره په پراخه پیمانې څاګانې وکیندل شي دوی به نه اړ کېږي، چې څارویو ته د اوبو ورکولو له امله پر اوږدو لارو خپل څاروي خوار کړي.

د ورشوګانو پر سر جنجالونه یې بله عمده ستونزه ده. په

له کروندګرو سره شریکي کړي او که دې ټولو اړتیاوو ته پام وکړو، نو دا په ګوته کوي چې موږ په دې برخه کې یو ملي پروګرام ته ضرورت لرو.

۲- مالداري:

مالداري زموږ د اقتصاد یوه ډېره مهمه برخه وه، ځکه زموږ په هېواد کې د کبانو رشد او ودې ته له پخوا څخه زمينه نه وه برابرې او انسانان اړ وو، چې د پروټینونو د اخیستو لپاره د پسونو او غوایانو له غوښو کار واخلي. همدا ډول د لبنیاتو ټول انواع لکه غوړي، شیدې، ماسته، کوچ او نور هم له کورنیو څارویو څخه ترلاسه کېدل، مګر جګړې، وچکالی او ناروغيو زموږ مالداري ډېره زیانمنه کړه. د ځینو کارپوهانو د اټکلونو له مخې موږ نږدې اتیا په سلو کې مالداري له لاسه ورکړې ده او یو تر ټولو څرګند تاوان یې دا دی، چې نن موږ په ډېره لوړه پیمانې غوښې او لبنیات له بهرنیو هېوادونو څخه واردوو.

عصري مالداري د کرنې په څېر هم یو علم او هم یو فن دی. که د مالدارۍ پراختیا ته پام وکړو هم هېوادوالو ته کار پیدا کولی شو او هم هغه پیسې چې په غوښو او لبنیاتو پسې بهر ځي کولی شو پخپل هېواد کې پرې په تولیدي امورو کې پانګونه وکړو.

مالداري په درې برخو کې جدي پاملرنې ته اړتیا لري:

د کلیوالو مالداري:

هغه مالداري چې د کلیوالو خویندو وروڼو له خوا یې پالنه

عصري مالداري:

خرنگه چې ميکانيزه فارمونه د عصري کرنې د پراختيا وسيله گرځي، په همدې ترتيب د عصري مالدارۍ لپاره هم ځانگړي ترتيبات موجود دي. په افغانستان کې په لومړي ځل د داود خان د حکومت پر مهال د عصري مالدارۍ د پراختيا په منظور په هرات کې مسلخ او په بغلان کې د شيدو فابريکه جوړه شوه، خو د جگړې په دوران کې يې نه پراختيا ومونده او نه يې محافظت وشو.

افغانستان د عصري مالدارۍ د پراختيا لپاره ډېر غوره اقليمي شرايط لري، خو هغه وخت ترې کار اخيستل کېدې شي چې يو ملي سراسري پروگرام په سمه توگه پلي شي. د ملي پروگرام په چوکاټ کې بايد د افغانستان ټولې برخې وڅېړل شي او په مؤثره توگه د دې برخې د پراختيا لپاره پانگونه وشي.

۳- معادن:

د افغانستان ستره طبيعي شتمني د دې هېواد معدنونه دي او کولی شي چې د ځانگړو خصوصياتو په درلودو د افغانستان د متوازن انکشاف زمينه برابره کړي، ځکه د افغانستان په ټولو برخو کې معادن موجود دي.

دمخه مو ذکر کړه، چې د جيولوجي سروې تر بشپړېدو وروسته موږ ته څرگنده شوه، چې پکتیکا هم په کافي اندازه گازلري. که دا احتمال سم وڅېږي، نو په دې وسيله به د افغانستان په مرکزي او جنوبي برخو کې ستر اقتصادي

نولسمه پېړۍ کې زموږ ورشوگانې ډېرې وې، ځکه کليوال او ښاري نفوس کم و، ځمکې پراخې وې او کلي اباد وو. په هېواد کې له يوې خوا وچکالي او له بلې خوا د ځمکو د غصب جگړې زېږولي دي، زورواکان د دې لامل شول چې ځمکې تنگې او ورشوگانې د کميت او کيفيت په لحاظ محدودې کړي.

د دې ستونزې د هوارې لپاره دولت اړ دی، چې د ورشوگانو د قانوني چوکاټ جوړونې په موخه سمدستي يوه عمومي سروې وکړي چې د ځايي اوسېدونکي او کوچي ترمنځ ستونزې پای ومومي.

د کوچي او ځايي اوسېدونکي ترمنځ په موسمي کوچونو کې د کروندو پر سرمهالني ځوابدي يوه بله ستونزه ده. د اوسنيو ترانسپورتي امکاناتو په موجوديت کې دا ستونزه هوارېدې شي.

که چېرې مالونه د ترانسپورت په وسيله انتقال شي له يوې خوا به د ځايي اوسېدونکو کروندې هم په امن پاتې شي او له بله پلوه به د څارويو هغه وزن چې د پياده کوچ له امله يې بايلي پر ځاي پاتې شي. د ترانسپورتي انتقال په صورت کې دولت کولی شي په اسانۍ سره د هغولارو امنيت ونيسي، چې د کوچيانو څاروي ترې تېرېږي.

د مالدارۍ په برخه کې د ځايي اوسېدونکو او کوچيانو ترمنځ څلورمه ستونزه يو ډول ده. دوی نه شي کولی په اسانۍ سره د خپلو څارويو محصولات غوښه او لښيات بازارونو ته ورسوي. د مالدارۍ د ودې په موخه په ټولو برخو کې د بازار د شرايطو پيدا کول هم ځايي اوسېدونکو او هم کوچيانو ته ډېر ضروري دي.

گډون سربېره قراردادونه خپاره او د عامه معاملاتو لپاره وړاندې شي.

دويم: دا چې قرارداد يو حقوقي بنسټ لري، خو مهمې جملې يې کولی شي يا په لسگونو ډالر گټه وکړي او يا په سلگونو ميليونه ډالر تاوان پېښ کړي، ځکه د قرارداد د ليکلو ژبه له عادي ليکلو سره حساس توپير لري، نو ځکه لازمه ده چې ډېره په غور وڅېړل شي. د افغانستان د حقوقو د ساتنې لپاره لازمه ده، چې خو نړيوال حقوقي شرکتونه د افغانستان د دولت له خوا په دوامداره توگه د معادنو د قراردادونو په برخه کې استخدام شي.

د نړيوالو اصولو مطابق دوی نه شي کولی هغو هېوادونو ته کار وکړي، چې غواړي زموږ د معادنو په برخه کې پانگونه وکړي. که څه هم د داسې شرکتونو استخدام ارزانه نه دی، خو بې له داسې شرکتونو څخه دا هم تر ډېره ممکنه ده، چې په ميليونونو ډالر په يوه قرارداد کې له لاسه ووځي. د دې ترڅنگ موږ ته هم په کار دی چې په عمومي توگه د معادنو او په خاصه توگه د معادنو په حقوقي برخه کې د بشري پانگې په روزلو پانگونه وکړو.

درېيم: د دولت عوايد بايد د اساسي قانون د ۴۲ مادې پر بنیاد يوه واحد دولتي حساب ته راټول او تحويل شي. د دې مادې په استناد لازمه ده، چې په قراردادونو کې بشپړ دقت وشي او د کمپنۍ له خوا ټول عوايد نېغ په نېغه د دولت واحد حساب ته تحويل شي. په همدې حال کې د کمپنۍ عوايد هم بايد تر اصولي څارنې او حسابي معيارونو لاندې ونيول شي،

انکشاف رامنځته کړي.

که څه هم د افغانستان درې له تاريخي نظره د ترڅه ژوندانه نمونې وې، خو د جيولوجي سروې دا په ډاگه کوي، چې همدا درې سترې طبيعي پانگې لري او زموږ په اساسي قانون کې معادن ملي شتمني گڼل شوي، چې د استخراج او تنظيم لپاره يې دولت په دې مکلف دی چې اساسي اقدامات وکړي.

د معادنو قرارداد ډېره د پام وړ مسئله ده. په دې اړه مو مخکې د افريقا د ځينو هېوادونو مثالونه وړاندې کړل، چې د رشوت خورۍ له کبله يې سترې پانگې له لاسه ورکړې. زموږ له دغو سترو شتمنيو څخه د عامه گټو د تأمين لپاره جدي اقدامات په کار دي.

لومړی: د سترو معدنونو د قرارداد کولو لپاره بايد داسې اصول وضع کړو چې په مطلق شفافيت سره په کې د حساب ورکولو اصول مراعت شوي وي. د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره اوس ځينې نړيوالې تجربې شته، چې کار ترې واخلو. داسې نړيوالې مؤسسې منځته راغلي چې د دولتونو او قرارداديانو مکمل شهرت ورسره موجود دی. دوی پوهېږي چې پانگونکې کمپنۍ او يا هېواد له پخوا څخه په داسې معاملو کې څه وړ شهرت لري.

که چېرې يوه کمپني يا هېواد په رشوت، فساد او درغلۍ کې ناوړه سابقه ولري، نو مخکې له مخکې پوهېدای شو چې شرايط مو بايد څه ډول وي. دا ډېره مهمه ده چې د قرارداد پر وخت داسې معلومات پراته وي.

د شفافيت د خوندي کولو لپاره د بې طرفه نړيوالو مؤسسو موجوديت هم ضرور دی او هم بايد د افغاني مدني ټولني پر د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

د نورو کارونو او عوايدو د پيدا کېدو وسيله گرځي.

که چېرې د لوگر مس چين ته د خامو موادو په څېر صادر شي معنی يې داده، چې مس پرې پلورل شوې او که يې هره برخه په ځير وليدل شي او گټه ترې واخيستل شي، نو پر عوايد او کاري زمينې به زموږ د خلکو په لاس راشي.

د دې لپاره چې زموږ طبيعي پانگه د گټې په يوه زنځير بدله شي اړيوو چې بيا هم خپلو زېربنايي برخو لکه اوبو، برېښنا، سرک او د ريل پټلۍ ته پام وکړو، ځکه د افغانستان زياتره صادراتي اموال د وزن له لحاظه د پردرانه دي او د تېلو نرخونه هم تل د بدلون په حال کې وي، نو په داسې وخت کې اړيوو چې د گټې د لاس ته راوړو لپاره د ريل پټلۍ ولرو.

زموږ د معادنو اهميت يوازې په سترو معادنو پورې نه دی تړلی، ځکه په کار ده چې د وړو او منځينو معادنو د استخراج لپاره هم ځانگړي مقررات ولرو، چې پانگه مو په اصولي توگه په کار واچول شي. په دې برخه کې زموږ له قيمتي عناصرو څخه د کار مساعد شرايط منځته راځي.

موږ کولی شو د لاجوردو، زمردو، سرورزو، ياقوتو او نورو په پيدا کولو په هېواد کې د زرگرۍ صنعت ته وده ورکړو. په همدې حال کې په اروپايي اتحاديې کې زموږ د زرگرۍ صنعت پر وړاندې يو څه امتيازات موجود دي او زموږ په دې برخه باندې ډېره لږه ماليه وضعه شوې ده، چې دا هم يو ښه امکان گڼلی شو.

د ځينو متخصصينو په فکر زموږ د هېواد له پنځه سوه زرو څخه نيولې تر يوه ميليون پورې خلک د زرگرۍ په صنعت کې پر کار گومارل کېدی شي او دا چې د زرگرۍ د صنعت لپاره د

ځکه کمپنۍ کولی شي په ماهرانه توگه خپل عوايد کم وښيي او د دولت مالیه هم کمه تحويل کړي.

د يوې کمپنۍ د عوايدو دقيق سنجش هم په تخنيکي ظرفيت پورې اړه پيدا کوي او د داسې ظرفيت د ترلاسه کولو لپاره موږ بيا هم اړيوو خپل ډېر شمېر ځوانان وروزو، چې د ملي گټو ساتنه وکړي.

څلورم: که غواړو چې معادن مو د ولس لپاره کاري زمينې پيدا کړي، نو بيا اړيو چې معادن د اومو موادو په حيث بهر ته صادر نه کړو. که زموږ اوسپنه، مرمر، مس او يا نور د توليد په يوې منظمې سلسلې بدل شي يعنې په دويمو او درېيمو موادو بدل کړی شي، نو له يوې خوا به زموږ خپلې ملي اړتياوې پوره کړي. له بله پلوه به د عوايدو د ډېرېدو وسيله وگرځي او هم به دا لړۍ ولس ته د کارونو په پيدا کولو کې مرسته وکړي، خو که خپل معادن مو د خامو موادو په توگه بهر ته لاړ شي، نو بيا ترې د داسې گټې انتظار بې ځايه دی.

د مثال په توگه، زموږ مرمر گاونډيو هېوادونو ته تلل او هلته د تېرو په بيه پلورل کېدل، مگر په گاونډيو هېوادونو کې به چې و تراشل شول، نو د تراش، پالش او نورو مرحلو ټولې کاري زمينې به يې هم هلته ايجاد کړي او بيا به يې نه يوازې نورو هېوادونو ته په ډېره لوړه بيه صادرو، بلکې موږ پخپله هم خپل مرمر په ډېره لوړه بيه له هغو هېوادونو څخه اخيستي دي.

له اقتصادي لحاظه نظم لرونکي هېوادونه په دې توانېدلي چې له خپلو طبيعي پانگو څخه (Value chain) يعنې د گټې زنځير جوړ کړي، چې د همدې زنځير کړۍ په غور ليدل کېږي او

کبله ۲۴۰ میلیارده د الرزيان رسېدلی دی.

کابل چې د هېواد پلازمېنې په توگه خپل ښاري حيثيت له لاسه ورکړی و او د چهاردهي سيمې د غلغلې د ښار بڼه يې غوره کړې وه چې په زرگونو کورونه يې د جگړې پروخت تباه شوي وو. همدا ډول د افغانستان د ډېرو سيمو په گډون د هرات ښار نيمايي برخه هم د روسانو په بمباريو کې ړنگه شوې وه. ما پخپلو سترگو د خوست او گردېز ښارونه په داسې بد حالت کې وليدل چې هېڅ شی په کې خوندي نه وو.

د جگړو له کبله د ننگرهار ډېره ځمکه شاره شوې وه او د غنمو پر ځای په کې ډول ډول ماینونه کرل شوي وو.

افغانستان د هغو پنځو هېوادونو په کتار کې دی چې ډېر زيات ماینونه په کې ښخ دي. د ماین د وژونکيو حادثاتو داستانونه زموږ د خلکو ترمنځ د افسانو په څېر مروج دي. ماینونو ډېر فقير انسانان وژلي او دغه ډاروونکی دښمن اوس هم زموږ په ځمکه کې پټ دی. مگر زما خپله يوه خاطره اوس هم نه هېرېږي. يوه ورځ د ډاکټر نجيب د دولت تر سقوط وروسته د خوست - گردېز پر لاره د يوې درې خوا ته روان شوم د سړک پر سر ملگرو ونيولم او راته يې په وار خطايی وويل چې ټوله دره له ماینونو ډکه ده. دا هغه سړک و چې په زرگونو انسانانو پرې تگ راتگ کاوه او د مختلف وزن ماینونه پرې رالوتي او له منځه يې وړي دي. په همدې ترتيب مې په هرات کې هم وليدل چې ماشومان د لوبو پر مهال د ماینونو خوراک شول.

زموږ په هېواد کې د ساختماني ظرفيت نه علاوه د يوه متحرک اقتصاد منځته راتگ ناشونی دی. دمخه مو وويل چې دولت بايد د پلان گذاري او د تدارکاتو د ظرفيت په برخه کې د

سترو فابريکو جوړول او د زياتې پانگونې اړتيا نشته، نو کېدی شي چې د هېواد په مختلفو سيمو کې داسې ترتيب ونيول شي چې ځوانان دې ځانگې ته جذب شي.

په ډېرو هېوادونو کې زرگري د مېرمنو ځانگړې پيشه گرځېدلې چې زموږ د مېرمنو لپاره هم ښايي داسې روزنه برابره شي.

په معادنو باندې پانگونه منځمهاله او اوږدمهاله پروسه ده او د قانون تسلسل په کې حتمي شرط دی. پانگوال بايد دا ډاډ ولري چې د نظام په تغيراتو قوانين او مقررات نه بدلېږي او د اصولو تدویم به د دوی د مشروع گټو ساتندوی وي. که دولت ظرفيت ونه لري د قانون حاکميت نه تأمینېږي، ځکه په لومړي گام کې د معادن وزارت ته څوک د قانون د مرکز په سترگه نه گوري، خو که موږ دا پرېکړه کړې وي چې يو هوسا هېواد او خودکفا خلک غواړو، نو بيا لازمه ده چې د هېواد معدنيات په شديده توگه په هغه قانوني چوکاټ کې تنظيم شي چې ټولنيز عدالت تأمینولی شي.

د دې دليل دادی چې د ټولنيز عدالت او د دولت د عوايدو د انسجام تر منځ کلک اړیکې موجود دی. په افغانستان کې لږترلږه په راتلونکو سلو کلونو کې معادن ډېر ستر رول لوبوي، نو ځکه ورته داسې ته داب جوړول په کار دي چې زموږ راتلونکی خوندي وساتي.

۴- ساختماني:

څرنگه چې مو دمخه ذکر وکړد نړيوال بانک د يوه تخمین له مخې افغانستان ته په تېرو جگړو کې د هراړخيزې بربادې له

نادولتي سازمانونه (NGO) د مناقصې جلا، جلا اصول لري. د دې بېلابېلو اصولو زده کړه او د پروپوزلونو وړاندې کول زموږ افغاني شرکتونو ته يو ستر عذاب گرځېدلی او له همدې کبله عمده قراردادونه د بهرنيو يا سيمه ييزو شرکتونو لاس ته لورې چې په پنځم شپږم لاس افغاني شرکت ته رسېږي او د گټې ستره برخه هغه بهرني شرکتونه ترلاسه کوي، چې د پروپوزل ليکلو په چل پوهېږي. که غواړو چې دا بدبختي پای ومومي، نو لازمه ده چې دولت د مناقصې داسې اصول رامنځته کړي چې له نړيوالو مرستندويو مؤسسو او هېوادونو سره يوې څرگندې نتيجې ته ورسېږي او هغه اصول چې د ټولو لپاره يو ډول وي په تېزۍ سره خواره او عام کړي. بله لاره يې دا ده چې دولت دې له مرسته کوونکو هېوادونو څخه نقدي پيسې ترلاسه کړي او وروسته دې د خپلو شرکتونو په وسيله په خورا شفافيت او ايماندارۍ داسې لگښتونه وکړي چې په پايله کې يې نړۍ دې ته قانع شي چې دولت د خپل خصوصي سکتور په مرسته د نړيوالو قرارداديانو او ملگرو ملتونو د مؤسساتو په پرتله ډېر اغېزمن کارونه سرته ورسول.

څلورم - خصوصي شرکتونه هغه مهال پر خپلو پښو د درېدو توان پيدا کوي، چې له لنډ مهال او منځمهال څخه په اوږد مهال يقين پيدا کړي او دا هغه وخت شونې کېږي، چې په منځمهاله او اوږد مهاله پروژو کې شرکتونه په دې ډاډه وي چې که چېرې د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره پانگونه وکړي پانگه يې بې ځايه نه مصرفېږي، بلکې گټوره نتيجه لري او که دا يقين پوخ شي، نو د افغانستان مختلف شرکتونه به اختصاصي کفايتونه ترلاسه کړي. د ساري په توگه، که چېرې دولت ټينگ

بنسټيز قوت خاوند شي. اوس دا ويل غواړو چې په ساختماني برخه کې د خصوصي سکتور او دولت ترمنځ بايد يو داسې اساسي تړون رامنځته شي چې له نړيوالو مرستو او کورنيو عوايدو څخه مؤثره گټه ترلاسه کړو او په اصولي توگه ترې د زېربنا د ساتنې او پراختيا لپاره کار واخلو.

د خصوصي سکتور د پراختيا لپاره ځينو اقداماتو ته اړتيا ده چې په دې ډول ورته اشاره کولی شو:

لومړۍ - په هېواد کې بايد يو ساختماني کوډ يا په بل عبارت يوه ساختماني مقررې وضعه شي او داسې څرگند ملي معيارونه چې له نړيوالو معيارونو سره سمون خوري رامنځته شي او د ټولو مرسته کوونکو هېوادونو او مؤسساتو د منلو وړ وي. د دې کوډ اهميت دادی چې هر قرارداد يې به خپل وړاندیزونه په همدې چوکاټ کې برابر وي او د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره به پانگونه کوي.

دويم - د ساختماني قراردادې شرکتونو يوه سرتاسري اتحاديه بايد جوړه او تقويه شي او هغه قراردادې چې د دې اتحاديه غړيتوب ونه لري بايد د يوه قرارداد په مناقصه کې د گټور حق ونه لري. دا اتحاديه بايد دومره پياوړې کړي شي، چې وتوانېږي د هر غړي د ظرفيت او کيفيت گارنتي وکړي. د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره بايد د بشري قوې ټول هغه اړخونه په اساسي توگه وڅېړل شي چې د افغانانو اوسنی ظرفيت معلوم او د يوه اساسي ظرفيت د منځته راتگ لپاره منظم يوکلن، پنځه کلن او لس کلن پروگرام جوړ شي.

درېيم - هر مرسته کوونکی هېواد، نړيوال بانک او

په همدې بهير کې له سلو نيولې تر دوو سوو پورې شرکتونه داسې تقويه کېدې شي، چې د کورونو د جوړولو اساسي ظرفيت پيدا کړي او وتوانېږي چې د خپلو خلکو لپاره د هستوگنې وړ کورونه جوړ کړي. موږ به بيا اړ نه يو، چې د نلدوانې، معمارۍ او يا نجاري لپاره د همسايه هېوادونو خلک په لوړه بيه استخدام کړو. که دا ساختمانې ظرفيت چې د کميت او کيفيت ترمنځ يې اعتدال موجود وي رامنځته شي، نو بيا به ولس په دې ډاډمن وي چې يو کور يا اپارتمان په مناسب قيمت او ټاکلي وخت ترلاسه کولی شي. کور يا د اوسېدو نور واحدونه زموږ د دولت د مامورينو ډېره ستره اړتيا ده.

که د اداري فساد لرې کول په اهدافو کې شامل وي، نو بايد داسې بنسټونه ايجاد کړو، چې د دولت مامورينو ته د کورونو د جوړولو ترتيب ونيسي. يوه لاره يې د تقاعد داسې صندوق جوړول دي چې له پانگې څخه يې د هستوگنې د کورونو جوړولو لپاره رقم اخيستل کېدې شي. نورې نړيوالې تجربې هم شته چې د يوه ملي بحث او ملي اجماع په ترڅ کې ترې گټه اخيستی شو.

۵- مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي:

په اوسنۍ نړۍ کې مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي د اقتصاد مهم رکن دی، ځکه چې د معاملاتو اصل پر معلوماتو ولاړ دی او که په مناسب وخت کې معلومات ترلاسه نه شي معاملات گټه نه شي کولی. که څوک غواړي چې خپل توليدات د بازار له اړتياوو سره سم عيار کړي اړ دی چې په اړه يې پوره معلومات ولري.

عزم ولري چې په پنځه کلنه موده کې د اوبو څلور سوه منځني بندونه جوړ کړي، نولازمه ده چې د پيسو سرچينه وضاحت ولري. نقشي تياري او امنيتي شرايط مساعد وي، نو که چېرې خصوصي شرکتونه د دولت په منځمهاله موخو يقين وکړي ځانونه ورسره عياروي او که چېرې موخه دا وي، چې پر څلورو سيندونو باندې په لس کلنه موده کې د برېښنا څلور ستر بندونه جوړېږي، نو هم لازمه ده په وضاحت سره وويل شي چې دې کار ته څه ډول ظرفيتونه په کار دي چې په داسې سترو پروژو کې ونډه واخلي، نو که داسې وشي پايله يې داده چې ځينې افغاني شرکتونه به پر خپل ظرفيت باندې پانگونه وکړي او يا دا چې له ځينو نړيوالو شرکتونو سره به شريک شي، چې د درېيم گام د سترو پروژو لپاره عملي تجربه ترلاسه کړي.

د ساختمان بل مثال د کورونو او اپارتمانونو جوړول دي. زموږ په اقتصادي شرايطو کې د کورونو کرایه ډېره لوړه ده. د کابل او پېښور د کورونو د کرایې پرتله دې خبرې ښه ثبوت دی، ځکه په پېښور ښار کې د يوه مناسب کور کرایه تر کابل له لس تر شلو چنده ټيټه ده. که غواړو چې ملي پانگه په کار واچوو او نړيواله پانگه په مناسبه توگه جذب کړو، نو د کورونو کرایه بايد کم تر کمه د گاونډيو هېوادونو له کرایې سره برابره کړو، ځکه له اقتصادي پلوه به بيا له گاونډيو هېوادونو سره پرتله کېږو، که چېرې دولت دا تصميم ونيسي، چې د لسو کالو په چوکاټ کې د هستوگنې يو ميليون واحدونو جوړولو ته زمينه برابره کړي، نو لازمه ده چې د دې موخې د عملي کولو لپاره له شرکتونو، بانکونو او نورو ملي او نړيوالو امکاناتو څخه ډېر مؤثر کار واخلي.

ايجاد کړو او د دې ظرفيت د ايجاد لپاره لازمه ده، چې په پوهنتونونو کې د کمپيوټر د لوړې کچې پوهنځي جوړ کړو او يا دا چې د معلوماتي ټيکنالوجۍ يو جلا پوهنتون پرانيزو، چې موخه يې يوازې د تخنيکي کسانو روزنه نه، بلکې د پروگرام ليکنې د ظرفيت رامنځته کول وي، کمپيوټريو معاصر علم دی او د تاريخ زده کړه ورته ضرور نه ده، د طب له يوه پوهنتون څخه د داسې يوه پوهنتون د جوړولو لگښت ډېر کم دی، مگر د اقتصاد او ادارې په برخه کې يې نتيجه د ډېر اهميت وړ ده.

په نننۍ نړۍ کې کمپيوټر ته د عام ولس لاس رسې د اقتصادي تحرک اصلي معيار دی، د کمپيوټر لپاره برق ضرور دی او دمخه مو د برېښنا په اهميت خبره وکړه، ځکه منظم او دوامداره برق له کمپيوټر څخه د گټې اخيستو لپاره اساسي شرط دی.

انټرنيت د مواصلاتي نظام يو بل جادويي ډوله سيم دی چې په يوه وخت کې يې ټوله نړۍ او فضا په بر کې نيولې ده. دا نړيوال جال هغه پوهنتون او کتابتون ته ورته دی، چې په ميلياردونو پاڼې ترې ډکې او په دې برېښنايي کرښه کې خوندي دي. هغه معلومات چې له يوه کتابتون څخه په يوه مياشت کې ترلاسه کېدې شي په انټرنيت کې ترڅو دقيقو زيات وخت نه غواړي، مگر له بده مرغه زموږ په هېواد کې دا اسانتيا ډېره لوړه بيه لري او که د يوه کور لپاره چې په گاونډيو هېوادونو کې په لس ډالره د کوم کیفیت انټرنيت ترلاسه کېږي زموږ په هېواد کې پرې تر څلورو سوو امريکايي ډالرو زيات لگښت راځي چې دا زموږ په اقتصادي شرايطو کې ډېر دروند قيمت دی او همدا دليل دی چې زموږ ځوانان، خولاڅه زموږ

دمخه مويلي وو، چې کله په ۱۳۸۲ هـ ل کال په اصولي توگه د ټليفون لايسنسونه توزيع شوي نه وو، نو ساعتونه په کار وو چې په کابل ښار کې به دې له يوه وزارت څخه بل ته احوال لېږه، مگر کله چې ۷،۵ ميليونو افغانانو ټليفون ترلاسه کړ او س په اسانۍ سره د هېواد له يوه گوټ څخه بل ته معلومات انتقال مومي او ۷۵٪ خلک کولی شي د يو بل له احواله خبر او د ژوند او سوداگرۍ لپاره ترتيبات ونيسي.

مخابرات او معلوماتي ټيکنالوجي يوازې د شخصي معاملو لپاره د اهميت وړ نه دي، بلکې معاصر مواصلاتي سيستم د ننني نړيوال نظام بنسټ گڼل کېږي، نو پر همدې بنياد بايد نوي مواصلاتي نظام ته د يوې پراختيايي وسيلې په توگه وگورو او د دې سکتور د ودې او پراختيا لپاره داسې ترتيبات ونيسو چې د افغانستان د راتلونکي لپاره هم ممد وي او هم يو رکن.

د دې لپاره چې دا موخه عملي بڼه غوره کړي، بايد څو اساسي پاليسۍ جوړې او څو مهم تصاميم ونيول شي، ځکه کمپيوټر د يوه نوي علم په توگه گړۍ په گړۍ د پرمختگ او بدلون په حال کې دی. افغانستان نه شي کولی چې په دايمي توگه په نړيوالو سلاکارانو ملا وتړي. په کار ده چې د کمپيوټر د پروگرامونو په برخه کې د کمپيوټر د سافت وير داسې پروگرام جوړوونکي وروزو چې زموږ د بشري پاڼگې د پراختيا اساسي رکن وگرځي، ځکه کمپيوټر ورځ تر بلې له سياسته نيولې تر ادارې او اقتصاد پورې په ټولو چارو کې مهم ځای نيسي، نو ځکه زموږ د سياسي او اقتصادي استقلاليت لپاره ډېره مهمه ده چې د سافت وير جوړولو دا مهم ظرفيت په خپل هېواد کې

۲- بناري خدمات:

بناري ژوند د کار پر تقسيم ولاړ دی. په بنارونو کې زياتره خلک کسبگر دي او په تخصصي ډول خپل ژوند تأمينوي.

بناري خدمات په عمومي ډول درې مهمې برخې لري:

الف- هغه خدمات چې د بنار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي.

ب- هغه خدمات چې بناريانو ته وړاندې کېږي.

ج- هغه خدمات چې له بنار څخه سيمې او نړۍ ته وړاندې

کېږي.

که دغو دريو برخو ته سمه پاملرنه وشي موربه وکولى شو چې هم د خدماتو کيفيت لوړ کړو او هم د خدماتو په برخه کې کاري پراختيا او کاري زمينې را منځته کړو.

هغه خدمات چې د بنار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي د کليوالو او مالدارانو په اړتياوو پورې تړاو لري. زموږ زياتره اطرافي وگړي په ورځ کې پنځوس افغانۍ عايد لري، چې دا ډېر ټيټ عايد دی او د دوی د پېر او پلور توان يې کمزوری کړی دی. دوی په ځينو خاصو مواردو کې له بناره سودا اخلي، د ساري په توگه، که واده بنادي وي، نو معمولاً بنار ته راځي او د واده د ضرورت شيان اخلي.

بزگران د سرې، غوړيو، اورلگيت، مالگې، تېلو او نورو شيانو د پېر لپاره بنارونو ته راځي، چې دا خدمات د بيې له پلوه بناري دوکاندار ته د يادولو وړ گټه نه رسوي، مگر کله که د دغو بزگرانو ورځنی عايد له پنځوسو افغانيو څخه دوه سوو

سوداگريز شرکتونه هم نه شي کولى له دې وسيلې څخه د لوړې بيې له امله اغېزمنه استفاده وکړي. زما په فکرد افغانستان دولت دې يوه داسې اصولي پرېکړه وکړي چې افغانستان د ازاد انټرنيت ساحه وگرځي.

د انټرنيت شرکتونه دولت ته کومه د يادولو وړ ماليه نه ورکوي، خود ازاد انټرنيت له امله راتلونکى اقتصادي خوځښت له دې ماليو څخه ډېر لوړ ارزښت لري. همدا ډول د ځينو امريکايي حقوقپوهانو او کمپيوټر پوهانو له خوا د سافټوير جوړولو په اړه يو ستر بحث جريان لري. که داسې اصولي اقدامات ترسره شي، نو په گڼ شمېر کې به د سافټوير جوړولو کمپنۍ منځته راشي.

دا خبره مو په مخکې پاڼو کې ذکر کړه چې زموږ ځوانانو په تېرو اتو کلونو کې وکولى شول، چې د سافټوير په جوړولو کې خپله ونډه ونيسي. که چېرې د دغو ځوانانو استعدادونو ته د رشد زمينه برابره شي دوی به د پوهنتونونو په راس کې ځای ونيسي او د دوی فکري پانگه به په ملي گټو بدله شي.

په نړۍ کې د کمپيوټر بيه ورځ په ورځ په ټيټېدو ده. د امريکا د ټکنالوجۍ په سترپوهنتون (MIT) کې يو ځانگړى لابراتوار په دې بوخت دی چې اول ځل د پنځوسو ډالرو په بيه يو کمپيوټر جوړ کړي او له دې څخه هدف دادی چې وروسته يې بيه شلو ډالرو ته راټيټه کړي. که دا او دې ته ورته زمينې عملي بڼه غوره کړي، نو زموږ ځوانانو ته به هم په پراخه پيمانه د کمپيوټر او انټرنيت د استعمال موقع په لاس ور شي او له دې ټکنالوژۍ سره پراخه اشنايي به د دوی د ژوند په هره برخه کې ډېرې مثبتې اغېزې ولري.

مجبوريوو چې په صحي لحاظ تثبيت او ښه کيفيت ولري. د داسې کنټرول لپاره د هغو ملي تاسيساتو ايجادول په کاري، چې تصديق يې د نړۍ د اعتماد وړ وي.

د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځي داسې ډېر امکانات لري چې د پورتنيو اهدافو لپاره کارېدلی شوای او د دغو امکاناتو پرمخت پوهنتون کولی شول چې د يوې تصدي ښه غوره کړي، مگر او سني دولت ونه غوښتل، چې له يوې خوا کابل پوهنتون پر خپلو پښو ودرېږي او له بلې خوا د کيفيتونو د کنټرول يوه معتبره مؤسسه رامنځته شي.

د ښوونې او روزنې په برخه کې کليو ته ښاري خدمات د ډېر ارزښت وړ دي. زه له ډېرو کليوالو څخه اورم چې هلته د دولتي ښوونځيو هراړخيز څرنگوالی په خراب حالت کې دی، ځکه په ښوونکو باندې لازمه پانگونه نه ده شوې، درسي لوازم او د مکتبونو تعميرات ضعيف دي او زياتره مساجد او مکاتب برېښنا نه لري. د دې ستونزې د اوارې لپاره کولی شو د برېښنا په وسيله صوتي او تصويري درسي کستونه، چې د پياوړو استادانو له خوا تيار شوي وي د معلمانو او متعلمانو د مشاهدې لپاره وړاندې کړو. د دې ترڅنگ اوس په ښارونو کې خصوصي ښوونځي هم رامنځته شوي چې د دې خلاف د ډکېدو لپاره يې غوره خدمت کولی شو، ځکه خصوصي سکتور په ډېرو برخو کې کولی شي د ناکام دولت له خوا راپيدا شوې خلاوې ډکې کړي او يا دا چې دولت بايد د داسې ستونزو د اوارې لپاره اقدام وکړي او پخپله دې له عمده مضامينو څخه صوتي او تصويري ټايبونه جوړ کړي او په مؤثره توگه دې په ټول هېواد کې وپېشي. که له دې ټايبونو څخه په سمه توگه

افغانیو ته لوړ شو، نو بيا به دوی خپلو اولادونو ته له ښاره کتابونه او ځينې نور شيان هم واخلي او د وخت په تېرېدو که چېرې هلته برېښنا ورسېږي، د دوی ډېر او اخیستو قوت به د دې وړ شي چې راډيو، د کاليو مينځلو ماشينونه، ټلويزيون، کمپيوټر او نورې برقي وسيلې هم له ښاره وپېږي.

که چېرې زموږ کرڼه عصري شي، نو کليوال به له ښارونو څخه ټول وسايل لکه ټراکتور، ترېشراو نور واخلي او هغو زرعي مشاورينو ته به د مشورې اخیستو لپاره پيسې ورکړي، چې د دوی د حاصلاتو له پراختيا سره مرسته کولی شي. د دې ترڅنگ به دوی انجنير، مهندس او ډيزاينر ته اړتيا پيدا کړي، چې دوی ته د کورونو، فابريکو او نورو تعمیرونو نقشې جوړې کړي او په سيمه کې د پلونو او بندونو د انسجام لپاره منظم ترتيب ونيسي.

هدف دادی چې په هره اندازه، چې د کليوالو په عوايدو کې ډېرښت راځي په هماغه اندازه کليوال کولی شي، چې د ټولنيزې همکارۍ له لارې خپلې اړتياوې پوره کړي. همدا دليل و، چې ما غوښتل د ملي پيوستون پروگرام په کليو کې په شرکت بدل شي چې کلي يې په وسيله ملي او نړيوال مارکېټ ته لاره پيدا کړي. په هره اندازه چې زموږ د کلي سبزي په اروپايي مارکېټ کې وپلورل شي او يا يې مېوه د خليج بازار ته ورسېږي په هماغه اندازه به زموږ د کليوال ژوند بهتر شي.

په هره پيمانه چې د ارزښت د زنځير کړۍ د نړۍ له معتبرو بازارونو سره وصل شي، په هماغه پيمانه به کليوال د ښارونو خدماتو ته اړتيا او وړتيا پيدا کړي. د مثال په ډول، که غواړو چې د کلي انگور مود خليج بازارونو ته لار پيدا کړي، نو

چې د کابل او گاونډيو ولايتونو ترمنځ پلې کېدی شي. په همدې ترتيب په نورو ولايتونو لکه ننگرهار، هرات، کندهار، مزار، خوست، کندز، پکتيا او.... کې به هم بنايي داسې تجربې ډېرې بريالۍ نتيجې ولري.

د خدماتو د پراختيا لپاره خو نور عناصر ضروري دي:

لومړۍ - مقررات: داسې مقررات وضع کول په کار دي، چې تش په کاغذ ليکلې پاتې نه شي، بلکې په اصولي توگه تطبيق شي. ښه خدمات په رنځه سيالۍ کې پراختيا مومي، خو که چېرې د محدودو افرادو په گټه وکارېدل، نو بيا د خلکو باور له اصولو او ضوابطو څخه د ناوړو روابطو پر لور څرخي او کوبښ کوي، چې په سياسي زور ميدان وگټي، نه په مسلکي خوارۍ. په کابل کې له هوټلونو سره د مستوفيت او ښاروالۍ چلند يې يو غوره مثال دی. د هوټلونو مالکان وايي، چې هره ورځ د مستوفيت او ښاروالۍ مامورين په دوی پسې ورځي او په بېلابېلو نومونو ترې په شنه زور پيسې اخلي. دوی وايي، چې د دولت مامورين دوی ته د اښيي چې څرنگه د بدو په بدل کې د دوی مالیه کمه کړي.

زموږ خصوصي ټلويزيونونه هم د دولت له مختلفو شبکو څخه په تنگ دي او نه پوهېږي چې کوم ډول مقررات پرې تطبيقېږي. خو ځله د خصوصي ټلويزيونونو ځينې کارکوونکي د ملي امنيت له خوا بنديان شوي دي چې په حقيقت کې نه د اساسي قانون او نه هم د رسنيو د قانون له مخې د ملي امنيت ارگان دا حق لري چې د ټلويزيون کارمند ته لاس واچوي.

دويم - د يوه منظم پلان طرح او اجرا: داسې يوه منظم پلان

استفاده وشي، نوله يوې خوا به د معلم صاحبانو پېټې کم شي اوله بله پلوه به زده کوونکي وتوانېږي، چې مزیدو معلوماتو ته لاس رسې پيدا کړي.

کابل چې د هېواد پلازمېنه ده له بده مرغه د لېسو ترمنځ يې ډېر توپير شته. د احمد شاه بابا مېنې او د ښار د نورو اطرافو ښوونځي د امانې، حبيبيه او استقلال د لېسو په اندازه امکانات نه لري او درسي سويه يې هم يوله بله فرق کوي. که دولت د مجربو استادانو له خوا د ډول جوړ شوي ټايبونه ووبشي او يا هم په انلاين ډول بعيد درسونه د ښوونځيو ترمنځ شريک شي تر ډېره بريده به په متوازنه توگه درسي امکانات د ټول هېواد په کچه عام او د استفادې وړ وگرځي. د دې طريقې يوه بله گټه داده، چې ماشوم به په اسانۍ سره په خپله مورنۍ ژبه درسونه زده کړي او هم به نورې ژبې يادې کړي.

د ښار خلک د خوراک څښاک ډېر توکي له بازاره اخلي، نو ځکه لازمه ده چې په ښارونو کې لومړی د خوراک څښاک شيانو ته پام واپول شي. په ښاري قصابخانه کې غوښه خوړنده وي او مچان ترې چاپېروي، چې د بې کيفيته تېلو بدې اغيزې هم پرې لوېږي. که منظم ترتيب وي کېدی شي دا غوښې په صحي توگه ښاريانو ته وړاندې شي او که صحي او معياري ښه خپله کړي، نو د پېر او پلور په برخه کې به يې هم مثبت بدلون راشي.

د پلازمېنې کابل په شاوخوا ولايتونو پروان، پنجشېر، لوگر، کاپيسا، باميان او مېدان وردگ کې د مالدارۍ دومره امکانات شته چې د دې ښار د لښياتو ټولې اړتياوې پوره کولی شي. هندوستان له کليو څخه د شيدو راټولولو او د لښياتو په برخه کې د کوپراتيفي نظام د جوړولو ډېره بريالۍ تجربه لري،

کړو، مگر دا کار بهې د دولت او خصوصي سکتور له همکارۍ ناشونی دی. د ساختماني شرکتونو د پیاوړتیا لپاره په دې کتاب کې ځانگړي وړاندیزونه شته.

زموږ د وړاندیزونو د عملي کولو لپاره مهمه ده، چې په راتلونکو پنځو کلونو کې یو میلیون د هستوگنې کورونه جوړ او د معلمانو، د دولت د کارمندانو، متشبیثینو او ځوانانو په واک کې ورکړل شي.

زموږ د متشبیثینو یوه لویه ستونزه د ځمکولو په بیه ده. دا په دې معنی نه ده چې بویه ځمکې نشته، بلکې د خدماتو د عرضه کولو لپاره له دولت سره منظم پلان نشته. که دولت وغواړي کولی شي د متشبیثینو په همکارۍ منظم پلانونه جوړ کړي.

د دې یوښه مثال د مزار شریف ښار دی. پنځه کاله پخوا د مزار ښار د پرنایا که او د هستوکنې ځایونو، دوکانونو او مارکیټونو له کمبود سره مخ و. په ښار کې یو سپرک هم په سمه توگه پوخ نه و، مگر کله چې خصوصي سکتور له دولت سره لاس یو کړ، سپرکونه پاڅه شول، کورونه، دوکانونه او مارکیټونه جوړ شول او همدا ډول اوس خصوصي شرکتونه د ښار د پاکوالي لپاره هم له دولت سره مرسته کوي، چې دې همکارۍ د ښار بڼه بدله کړې ده.

په هرات کې څو کاله وړاندې خلکو له دولت سره ومنله، چې خپلې ابادۍ چپه او سپرکونه پراخ کړي چې په لږه موده کې دا چاره ترسره شوه. له دې کار سره له یوې خوا د خلکو د جایدادونو ارزښت زیات شو او له بله پلوه د ښار بڼه معیاري شوه.

دا سمه نه ده، چې وایو او په مزار شریف او هرات کې ستونزې نشته، خو هدف دادی چې په وطن کې داسې ابتکاري

طرحه کول چې په دقیقه توگه په کې دا څرگنده وي، چې د وطن د ودې لپاره کوم خدمات باید پراختیا ومومي او په کومه توگه داسې خدمات عرضه کېدی شي. د دې یو مثال په هېواد کې سروې گانې دي. په تېرو اوو کلونو کې د نړیوالې ټولنې ډېرو مؤسساتو دلته سروې گانې ترسره کړې، چې د افغانستان د ټولو گاونډیو هېوادونو په پرتله ډېرې گرانې تمامې شوي. که څه هم د دې سروې گانو ټول ساحوي مامورین افغان ځوانان وو، خو دا چې د څو بهرنیو شرکتونو له خوا ترسره شوې، نو بیه یې ډېره درنه تمامه شوه. د سروې گانو ترسره کول هغه خدمات دي، چې په راتلونکو لسيزو کې ورته موږ په دوامداره توگه ډېره زیاته اړتیا لرو. که موږ د خدماتو یو منظم پلان ولرو په ډېره کمه موده کې همدا ظرفیت هم په خپلو پوهنتونونو او هم د شرکتونو جوړولو له لارې پیدا کولی شو. داسې نور ډېر مثالونه، شته چې پرېنست یې ځوانانو ته د خدماتو له لارې ابرومند کارونه برابرېدی شي.

درېیم د ځمکو او هستوگن ځایونو عرضه کول: د ښاري خدماتو یو بل اصل په مناسبه بیه د ځمکو، کورونو او اپارتمانونو عرضه کول دي. زېربنایي خدمات لکه برېښنا، انټرنټ او داسې نور هم په دغو خدماتو کې راځي. زموږ په ښارونو کې د کورونو، اپارتمانو، برېښنا، انټرنټ او داسې نورو ضرورتونو بیه د گاونډیو هېوادونو په پرتله ډېره لوړه ده. که غواړو چې ښارونه مو د اقتصادي تحرک مرکزونه وگرځوي، په کار ده، چې د کورونو د اخیستو او کرایې بیه حداقل د گاونډیو هېوادونو په اندازه راټیټه

زمينه برابره کړي او هم ورته غوره خدمات وړاندې کړي. زه د خپلې نړيوالې تجربې په اساس ويلی شم، چې له دولت څخه زموږ د غالی او بدونکو غوښتنې ډېرې پرځای او معقولې دي. که چېرې د اروپا او امریکا د سوداګرۍ د مدیریت استادان هم له دغو غالیو او بدونکو سره کېني، نو د دوی غوښتنې به ومنې. په نوره نړۍ کې د سوداګرۍ اتحادیې او دولتونه په سلګونو میلیونو ډالر لګوي چې د سوداګرۍ د ادارې کارپوهان د ستونزو تحلیل او حل لارې وړاندې کړي، مګر زموږ دولت ته غالی او بدونکو په وړیا ډول داسې مشورې ورکړي، خو دوی پرې غوږ نه دی ګرولی. که په هېواد کې یو اغېزمن دولت راشي ژر تر ژره به د غالی او بدونکو دا غوښتنې پرځای او په لکونو خلکو ته به کاري زمينې پيدا کړي.

په همدې ډول هغه کسبګر چې په هېواد کې ژوند کوي د خپل کاري ظرفیت د لوړولو او د غوره خدماتو د ارایه کولو لپاره د دولت مرستې ته اړ دي.

د کابل د پلچرخي د کسبګرو له اتحادیې څخه نیولې د جلال آباد، کندهار، هرات، کندوز، بغلان، مزار، خوست، بدخشان، تخار، فراه او هلمند د مزدورانو او کسبګرو تر اتحادیو پورې ټولو په مفصله توګه خپلې ستونزې تحلیل کړي او د هوارې په موخه یې له دولت څخه مرسته غوښتې، مګر دولت پرې ځان نه دی پوه کړی. که اغېزمن دولت موجود وي د دې ستونزو د هوارې لپاره په ډېره اسانه توګه ترتیب نیول کېدی شي.

زموږ کسبګر د اولاد د نفقې ګټلو لپاره په ټوله نړۍ کې خواره دي. د ایران ساختماني شرکتونه په تېرو دريو لسيزو کې زموږ د کسبګرو په همت پرمخ ولاړل. که چېرې موږ د خپلو

بېلګې شته چې له یوه ولایت څخه بل ته انتقالېدی شي. د ښاري خدماتو د منظم پلان د نه لرلو له کبله زموږ غالی او بدل له ډېرو ستونزو سره مخ ده او دا وخت بېخي پردی شوي دي. که څه هم د پېړیو په اوږدو کې زموږ خویندو او وروڼو د غالی او بدل په کار کې ډېرې سترې تجربې ترلاسه کړي، خو اوسمهال زموږ غالی له پاکستان څخه نړۍ ته د پاکستانی صنعت په نامه صادرېږي. د غالی او بدونکو د اتحادیې د دعوي له مخې څو ستونزې د دې لامل شوي چې زموږ غالی او بدل اوس له هېواده بهر دي. یوه ستونزه دا ده چې په ټول هېواد کې د غالی مینځنلو دستګاه نشته. غالی او بدونکي حاضر دي، چې د دې دستګاه د جوړولو لپاره پانګونه وکړي، خو دولت تراوسه دوی ته لازمه ځمکه په اختیار کې نه ده ورکړې.

بله د رنگ او وړۍ د ښه جنسیت د نه لرلو ستونزه ده، چې په نړيوال مارکېټ کې د دوی د مصنوعاتو اعتبار ته زیان رسوي او د افغانستان دولت په دې برخه کې هم له دوی سره مرسته نه ده کړې. نړيوال مارکېټ ته د غالیو د انتقال پروسه د غالی او بدونکو بله ستونزه ده، چې افغان دولت ورته شرایط نه دي برابر کړي. اوسنی دولت تراوسه نه دی توانېدلی، چې د هوايي کارګو له لارې د غالیو د انتقال مناسب شرایط برابر کړي. همدا دلیل و، چې غالی او بدونکو پاکستان ته مخه کړه او د هغوی له هوايي کرښو یې کار واخیست.

زموږ په ښارونو او کلیو کې د غالی او بدلو کسب شته، خو د خدماتو هغه زنجیر نشته، چې یو رنگ پوهه او تخصص په بل رنگ پوهې او تخصص پورې وتړي او ډېرو خلکو ته هم د کار

کړي. که د يوه امريکايي شرکت د ټليفون مرکز ته څوک د نړۍ له هر ګوټ څخه ټليفون وکړي، نو بڼايي په هندوستان کې ناست نغوړته ځواب ووايي، ځکه هندوستاني ځوانان د امريکا د بېلابېلو سيمو په مختلفو لهجو خبرې کولی شي او په ډېره اسانۍ هغه کارونه اجرا کوي، چې لس کاله پخوا پخپله امريکايانو ترسره کول.

د داسې خدماتو عرضه کولو لپاره بايد يوه پياوړې بشري قوه رامنځته او د معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې اساسي پانگونه وشي.

د معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې د هندوستان د بنگلور او حيدرآباد تجربې له يوې خوا او د ايرلينډ تجربې له بلې خوا دا په ګوته کوي، چې معلوماتي ټيکنالوجي د دوی د ژوندانه د ودې يو ستر عنصر ګرځېدلی، چې د ښاري خدماتو د عرضه کولو چاره يې ډېره اسانه کړې ده.

و- مارکېټ جوړول:

څرنگه چې موږ د دولت او ملت جوړونې ته اړتيا لرو، همدا ډول مو د قانونمند او متحرک بازار جوړول هم ستره اړتيا ده. د داسې بازار په ځينو اصولو باندې مخکې غږېدلې يوو. قانونمند بازار د قانوني حکومت تر ټولو ستر شرط دی، ځکه د قانون د حکومت په رڼا کې ژوند، وطن، پانګه او معاملات خوندي وي، خود دې ترڅنګ زېربنا هغه اړتيا ده چې پرمت يې ټول اقتصادي معاملات په اسانۍ سرته رسېږي. دلته د يوه قانونمند بازار په ځينو هغو اصولو رڼا اچوو چې زموږ په ځانګړو شرايطو کې ورته پاملرنه په کار ده:

معلمانو، مامورينو او متشبيثينو لپاره د هستوګنځايونو ترتيب نيسو، نو له يوې خوا به مو دغه وټنوال کسبګر چې په ډېرو سختو شرايطو کې په ګاونډيو هېوادونو کې ژوند کوي بېرته خپل هېواد ته راستانه شي او له بله پلوه به هغه ټول کاري ظرفيت راټول شي، چې موږ ورته همدا اوس ډېره اړتيا لرو.

هغه خدمات چې له ښار څخه سيمې او نړۍ ته وړاندې کېږي: د ښاري خدماتو دا برخه په سيمه ييزو او نړيوالو خدماتو پورې تړلې ده. يو مثال يې، د حوالي سيستم او بانکونه دي. پخوا تر دې چې بانکونه رامنځته شي زموږ بهر مېشتو افغانانو به خپلوانو ته د حوالي له لارې پيسې رالېږلې، خو اوس چې بانکونه جوړ شوي سوداګريزو شرکتونو ته د صادراتو او وارداتو اسانتياوې رامنځته کوي. د تشبث د تقويې لپاره بانکونه مهم دي، ځکه بانکونه د پور ورکولو له لارې متشبيثين تقويه کوي او د نړيوالې پانګې په جلب و جذب کې بااعتباره ملي بانکونه ډېر اساسي رول لري.

هغه مهال چې په نړۍ کې د چټکو مواصلاتو امکانات نه وو، نو زياتره خدمات په ملي چوکاټ کې ترسره کېدل. د ساري په ډول، هغه وخت چې د ټليفون، انټرنېټ، فکس او نور مواصلاتي امکانات نه وو د يوه سوداګريز شرکت مسؤولينو به د خلکو د شکايتونو او فرمايشونو د اورېدو لپاره په هره مغازه کې يو دفتر درلود. دوی به چې په هر هېواد کې مغازه لرله په هماغه مغازه کې به يې د هغه وطن مامورينو کار کاوه او ياده شوې دنده به يې ترسره کوله، مګر اوس چې ذکر شوي امکانات شته شرکتونه کولی شي د ټليفون د يوې شمېرې په وسيله د نړۍ له ګوټ، ګوټ څخه د خلکو شکايات او فرمايشونه راټول

نړيواله سطحه يې خپل فعاليتونه پيل کړل. د دې ټولو فعاليتونو عمده پايله داده، چې فقير و خلکو ته د يوه جمعيت د گارنتۍ پر اساس پورونه ورکول شي. غريب خلک هم په ډېره ايماندارۍ دا پورونه پرې کوي او د خپل ژوندانه د بڼه کولو لپاره ترې کار اخلي.

واړه پورونه په دې هم ډېر د اهميت وړ دي، چې غريبو خلکو ته د حد اقل اقتصادي خوځښت زمينه برابره کړي، خو د دې لپاره، چې اساسي اقتصادي خوځښت رامنځته شي د منځنيو او سترو پورونو ورکولو ته اړتيا ده.

د منځنيو پورونو اندازه شرايطو ته په پام سره فرق کوي. زموږ په ځانگړو شرايطو کې له ۲۵ زره افغانيو څخه تر ۲۵۰ زرو افغانيو پورې او له ۲۵۰ زرو څخه تر ۵۰۰ زرو افغانيو پورې قرضه د خاص اهميت وړ ده. د دې پورونو اهميت دا دی، چې هغو ځوانانو ته چې مبتکر فکر لري، خو د عملي کولو پانگه يې نه لري، د کار زمينه مساعده کړي او دا چې پخپله گټندوی وي پور ورکونکو ته هم گټه ورسوي.

دا ډول پورونه هغو متشبثينو ته، چې په وړه سطحه کې يې خپل برياليتوب تثبيت کړی، خو د پانگې د کموالي له کبله نه شي کولی، چې د خپل کار ساحه پراخه کړي، ډېر مهم دي. د مثال په توگه، يو بزگر چې دواړه پور په نتيجه کې يې په لس جريبه ځمکه باندې يو فصل کرلی وي او په دې برخه کې يې خپل تشبث ثابت کړی وي، خو د پيسو د نه لرلو له کبله نه شي کولی، چې داسې يو جنس چې په هېواد کې نوی وي او بڼه بازار لري وکړي، نو که چېرې دې بزگر ته د سل جريبه ځمکې د اجاره کولو چانس په لاس ورشي بسکاره ده، چې لويه گټه به ترې

لومړۍ - د پور نظام: دا هغه نظام دی، چې په نړۍ کې د اقتصاد په چټکتيا کې ستره ونډه لري. دا سيستم درې برخې لري، چې درې واړه د اقتصادي تحرک لپاره مهمې دي او دا هغه سيستم دی، چې کولی شي وړې پيسې ټولې او سترو موخو ته پرې د عمل جامه واغوندي.

د واړه پور سيستم نن ورځ د ډېرو فقيرو خلکو د هوساينې لپاره يو گټور اقدام ثابت شوی دی. د واړه پور په باب د اسلامي هېواد بنگله دېش ستره کارنامه د مثال په ډول يادولی شو. د نوبل جايزې گټونکي ډاکټر محمد يونس هغه شخصيت و، چې د دې سيستم په پراختيا کې يې په بنگله دېش کې ستر رول ادا کړی دی. د واړه پور عمده گټه داده، چې په عمومي ډول فقير خلک او په خصوصي توگه هغه فقيرې مېرمنې چې هېڅ جايداد نه لري د ژوند د تېرولو لپاره ترې کار اخلي. کله چې په دې اړه سپارښتنه وشوه، چې مستحقو مېرمنو ته دې واړه پورونه ورکول شي. مهمه پوښتنه دا وه چې دوی به څرنگه د دغو پورونو په پرېکولو توانېږي؟

د ډاکټر محمد يونس مهم ځواب دا و، چې دا پورونه به د يوې ټولني له خوا پرې کېږي، ده تر يو سمندري توپان وروسته د مېرمنو يو ټولگي جوړ کړ او خپلې پيسې يې ورته د پور په توگه ورکړې په نيردې وخت کې څرگنده شوه، چې فقيرې مېرمنې د پور په پرې کولو کې تر هر چا ډېرې امانتدارې دي او په منظمه توگه خپلې ژمنې سرته رسوي. د دې په پايله گرامين بانک جوړ شو، چې اوس په نړيواله کچه پېژندل شوی بنسټ دی. د گرامين ترڅنگ د برک په څېر چې اوس په افغانستان کې هم فعاليت کوي، نور بنسټونه هم ايجاد شول او په سيمه ييزه او

يې په خصوصي سکتور کې دا توانايي پيدا کړه، چې د زېربنا يوه ستره برخه يې جوړه کړه. په هندوستان کې په تېرو دريو کلونو کې ځينې داسې بنسټونه منځته راغلي، چې د زېربنا پانگه يې بولي او د خصوصي سکتور له لارې يې د زېربنايي پروژو جوړول خپله موخه گرځولې ده. موږ بايد د دغو مهمو تجربو پر اساس د لازمي پراختيا لپاره په افغانستان کې هم د پور ورکولو د سيستم په هکله جدي اقدامات وکړو.

په دې برخه کې د اسلامي بانکدارۍ هغه ابتکارات، چې په تېرو شلو کلونو کې شوي هم د ډېر اهميت وړ دي، ځکه بنسټيز اصل يې پر مضاربت ولاړ دی، نو لازمه ده چې موږ له نورو اسلامي هېوادونو بيا په تېره د خليج له تجربو گټه واخلو او د هغوی په اشتراک دا ډول نهادونه پخپل هېواد کې جوړ کړو.

دويم- اجاره او بيمه: د يوه متشبه انسان د برياليتوبونو راز د اقتصادي بنسټونو په موجوديت کې دی. په دې برخه کې د پور د سيستم په اړه وپوهېدو، خود اجارې او بيمې سيستم هم د يوه متشبه د برياليتوب لپاره مهم بنيادونه دي. که چېرې يو متشبه وغواړي، چې د کرنې په برخه کې تشبه وکړي او اړوي چې ځمکه واخلي، نو د ځمکې لوړه بيمه به هغه ته د گټې چانس په لاس ورنه کړي او که له دولت يا خلکو څخه ځمکه په اجاره ونيسي، نو د کمو پيسو په بدل کې دا کار کولی شي.

همدا ډول د ساختمان جوړولو په برخه کې د ماشينونو اجاره کولو سيستم هم ډېر ضروري دی. که يو ساختمان جوړوونکی اړ شي چې ماشينونه په کامل مالکيت واخلي، نو په هغه صورت کې به ډېره گرانه وي چې داسې وکړي، ځکه په مارکېټ کې به د يوه ماشين بيمه دومره لوړه وي چې متشبه ته به د نور فعاليت

واخلي او لا به هم د خپل ابتکار ساحه پراخه کړي، خو که چېرې يوه مبتکر ته د خپل نظر د عملي کولو موقع په لاس ورنه شي، نو ابتکاري نظريات به يې يوازې نظريات پاتې شي او هېڅکله به هم عملي نه شي، چې نه به يې ځان ته کومه گټه ورسېږي او نه هېواد ته.

د منځنيو او ورو پورونو تر منځ هم توپير دی، ځکه د منځني پوراخيستو لپاره يو څوک اړ دی، چې سوداگريز پلان ولري، چې د پور ورکونکي بنسټ له خوا به ددې پلان د تطبيق مرحلې تر څارنې لاندې نيول کېږي. د منځنيو پورونو ترڅنگ د سترو مفکورو او نظرياتو د عملي کولو لپاره لوی پورونه ډېر لازمي دي، ځکه به له لويو پورونو سترې مفکورې او ابتکاري نظريې نه شي عملي کېدای.

د دې بهير د غښتلې ودې لپاره بانکونه هم مهم دي. د بانکونو په وسيله ټولنيزه هوسايي رامنځته کېږي. د ساري په توگه، که څوک غواړي په ځانگړې توگه کوريا يا پارتمان جوړ کړي، نو له يوې خوا ډېر وخت غواړي او له بلې خوا په ډېره لوړه بيمه پرېوځي، مگر په هغو هېوادونو کې، چې ساختماني شرکتونه شته کولی شي له بانکونو څخه ضروري پورونه ترلاسه او د خلکو د توان او اړتيا تر څېړنې وروسته کورونه جوړ او بازارونو ته يې وړاندې کړي. ددې ترڅنگ بانکونه پېرودونکو ته د هغوی د مياشتيني عوايدو په نظر کې نيولو سره پورونه ورکوي، چې هغوی په ټاکلې موده کې د کوريا پارتمان مالکان شي. په وړه، منځنۍ او لويه کچه د پور د منظم سيستم موجوديت د هېواد د اقتصاد په هره برخه کې اغېز لري.

د اسپانيا يو ستر ابتکار دا و، چې د پور د سيستم په وسيله

وخت ورته ورسېږي.

د تدارکاتو نظم راوستلو ته د تدارکاتو زنجیر وایي او زنجیر یې ځکه بولي چې که ترمنځ یې هره کړۍ ماته شوه، نو زنجیر خپل اغېز له لاسه ورکوي. په همدې ډول د تدارکاتو د زنجیر هره کړۍ د زنجیر د موجودیت لپاره هم د پراهمیت لري. ددې ادعا ژوندی مثال زموږ وادرات دي. موږ د مختلفو پروژو لپاره بېلابېلو ماشینونو ته اړتیا لرو او ترڅو، چې یو ماشین کم وي دا پروسه پرمخ نه شي تللی، خو له بده مرغه د پړوخت داسې شوي، چې زموږ د اړتیا وړ وادرات د کراچۍ په بندر کې په اونیو او میاشتو تال شوي دي. په چین، جاپان، اروپا، او امریکا کې د یوې پروژې مسؤل په دقیقه توګه پوهېږي، چې دده د اړتیا وړ ماشینونه به کوم وخت ده ته ورسېږي او که څنګه په کې راشي، نو د ماشینونو شرکتونه به ورته د پوره لویه جریمه ورکوي. خو دا چې موږ په وچه پروت هېواد یو-زموږ وادرات په یقیني ډول د موږ له پلوه نه شي ګارنتي کېدی، چې په خپل وخت به زموږ لاس ته راشي. له همدې کبله اړ یوو، چې خپل ضروري تدارکات په اساسي توګه تنظیم کړو او له هغو هېوادونو سره، چې بحري بندرونه او د ریل پټلۍ لري یوې موافقې ته ورسېږو، ځکه په وچه پرتو هېوادونو لپاره ځینې نړیوال قوانین موجود دي او موږ باید د هغو قوانینو په چوکاټ کې یوه پیاوړې ملي طرحه او ابتکار رامنځته کړو، چې په پایله کې یې زموږ د بارچالانۍ نظام داسې بڼه غوره کړي، چې د پروژو د تطبیق لپاره له وخت او زمان څخه مؤثره ګټه واخلو.

د بارچالانۍ اهمیت یوازې په دې کې نه دی چې د پروژو د عملي کولو لپاره مواد انتقال کړي، بلکې کرنه، صنعتي

لپاره کافي پیسې نه وي پاتې، نو ځکه د بانکونو او یا نورو ساختماني شرکتونو په څېر د ماشین الاتو د شرکتونو موجودیت هم د اقتصادي خوځښت یوه لازمي برخه ده.

په افغانستان کې له نېکه مرغه ځینو متشبثینو د ماشینونو د اجارې شرکتونه جوړ کړي دي او د دوی د فعالیت کچه دې ته رسېدلې چې بهرنیو قراردادي شرکتونو ته هم په اجاره ماشینونه ورکوي. مګر له بده مرغه د افغانستان دولت په دې نه دی بريالی شوی چې د دوی نظریات واورې او د ستونزو په حل کولو کې ورسره مرسته وکړي، ځکه د داسې شرکتونو یوه مهمه ستونزه د بیمې نشتوالی دی. که چېرې د ماشین الاتو د اجاره داری یو شرکت، یو ماشین چې له پنځوسو زرو ډالرو تر درې سوو زرو ډالرو بیه ولري، له لاسه ورکړي او په یوه کال کې دا عمل څو ځله تکرار شي، نو شرکت ته به ویجاړوونکې صدمه ورسوي. د بیمې اساس دا وي چې د طبیعي افاتو او انساني صدماتو د راتګ پړوخت د یوه متشبث د زیانونو جیره وکړي. که د بیمې منظم سیستم وي، نو متشبث په ډاډه زړه کولی شي خپل پلانونه منسجم کړي. جګړه بییز حالات او بد امنی د خاصو اقداماتو غوښتنه کوي. په هغه صورت کې چې امن نه وي دولت او نړیواله ټولنه د نړیوالو تجربو پر اساس کولی شي اصولي ګامونه واخلي چې د متشبثینو هلې ځلې تقویه او هغوی ته د نورو اقتصادي فعالیتونو د پراختیا زمینه برابره کړي.

د رېیم- د تدارکاتو زنجیر یا (Supply Chain): دا یو

عملي فن دی، ځکه او سنی نړیوال اقتصاد په دې استوار دی او هر چېرې، چې خامو یا پخو موادو ته اړتیا پېښه شي باید پر

خلکو ژوند هوسا کړي.

د گټې د زنځير بل مثال کلتوري شتمني ده. مور د خپل تاريخ له ډېرو دورو څخه لرغوني اشار او نښې لرو، چې زموږ کلتوري پانگه ده. مصر، مکسيکو او ترکيه د هغو هېوادونو له بېلگو څخه دي، چې له خپلو لرغونتوکو او ټوريزم څخه يې د گټې يو قوي زنځير جوړ کړی دی او توانېدلي دي، چې هر کال په ميلياردونو ډالر له دغه زنځير څخه پيدا کړي. سره له دې، چې ځينې خلک فکر کوي، په اوسنيو امنيتي شرايطو کې په افغانستان کې د ټوريزم پراختيا ناممکنه ده، مگر افغان متشبهينو دا نظريه غلطه ثابته کړه، او په بلخ کې هغه څو تنه متشبهين، چې څو ستر باغونه يې جوړ کړي وايي، چې د دوی باغونو ته خلک راځي و دونه او نور ډول ډول محافل په کې نيسي او په دې برخه کې د خلکو تقاضا تر دې هم لوړه بريښي.

اوس چې زموږ په هېواد کې گڼ شمېر بهرنيان ژوند کوي کولی شو، هم د دوی له لارې او هم د داخلي ټوريزم د پراختيا له لارې خپله دغه برخه د گټې په زنځير بدله کړو.

پېنځم- گارنتي: پانگونه همپشه له خطر سره مخ وي. که پانگوال خطر ونه ونه مني، نو د ډېرو پيسو خاوندان کېدی نه شي. کله چې په امريکا او اروپا کې اساسي اقتصادي وده پيل شوه پانگوال اړ وو، چې د پانگې د پراختيا لپاره ټول خطرونه ومني، مگر د وخت په تېرېدلو داسې بنسټونه رامنځته شول، چې ورو- ورو يې د پانگونې په برخه کې رېسک کم کړ.

د قانون حاکميت او د بيمې او پور سيستمونه هغه نوښتونه دي، چې رښتيا هم د پانگوال خطرونه تر ډېره بريده کمولی شي او په کومه اندازه، چې د پانگوال خطرونه کمېږي په هماغه د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

فعاليتونه او نور ټول خدمات په يوه تدارکاتي نظام پورې تړلي شيان دي. موږ اړ يوو، چې په دې فني برخه کې گڼ شمېر ځوانان وروزو، چې د دې مهم زنځير په هره کړۍ کې د ډېرو معلوماتو خاوندان شي او وکړي شي، چې راتلونکي نسلونه هم تربيه کړي.

څلورم- د گټې زنځير: بشري پانگه کولی شي طبيعي او کلتوري شتمني په مالي پانگه واړوي. د طبيعي پانگې په اړه مو دمخه وويل، چې څنگه خام مواد کېدی شي پر قيمتي توليداتو باندې بدل شي. زموږ مېرمنې لاسي کارونه کوي، خو نه دوی د يادولو وړ گټه تر لاسه کوي او نه هغه سوداگر، چې له دوی څخه لاسی جوړ شوي توکي اخلي، سبب يې دادی، چې د گټې زنځير محدود او لنډ پاتې دی او هغه کړی، چې کولی شي دا لاسي صنايع د نړۍ سترو بازارونو ته ورسوي په دې زنځير کې نه ده ورزياته شوې. موږ اړ يوو، هغه کړۍ چې د کاليو د نړيوالو سټنډرډونو ځانگړنې په گوته کوي او د هغو پلورنځيو د غوښتنو په اړه معلومات را کوي، چې ستر بازار لري د خپلو گټو په زنځير کې زياته کړو.

ددې لپاره چې زموږ لاسي صنعتگران د دې بازارونو پر اهميت پوه شي او د هغوی د اړتياوو په پام کې نيولو سره خپل کارونه تنظيم کړي، نو په کار ده، چې دوی ته د معلوماتو راتلولو او د فني مهارتونو د لوړولو زمينه مساعده شي. کله چې د گټو زنځير زموږ له کلي څخه تر نړيوال بازار پورې په منظمه توگه وغځېږي او خلک په هرې کړۍ کې د بلې کړۍ پر اهميت پوه شي، نو هغه مهال به د گټې زنځير رښتيا هم پياوړی او د دې لامل شي، چې زموږ د ټولني شلېدلې خواوې و تړي او د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

جگړې له ډگره راوتلي وو. په افغانستان کې د بهرنۍ پانگې گارنتي کېدل مثبت دي، ځکه د هر وروسته پاتې هېواد هدف بايد دا وي، چې د کار د ايجادولو لپاره د امکان تر حده بهرنۍ پانگه جذب کړي، مگر اصلي هدف بايد دا وي، چې موږ له هېواده بهر او په هېواد کې دننه، افغاني پانگه جذب او په کار واچوو. دا چې په وروسته پاتې هېوادونو کې د کورنۍ پانگې لپاره د گارنتي کومه منبع نشته، نو موږ بايد نور شرايط داسې عيار کړو، چې خپله پانگه مو بهرته ونه وځي.

ز- ټولنيز تشبث:

فردی تحرک د متشبث اقتصاد لپاره خاص اهميت لري او د تاريخ په اوږدو کې داسې بنسټونه منځته راغلي چې متشبثينو ته دا امکان برابر کړي ترڅو خپلې پانگې سره راټولې کړي، چې په گټه او تاوان دواړو کې سره شريک شي. د دې يو مثال خانداني تجارت دی، خو په دې عنعنوي تجارت کې د شرکتونو مالکيت او مدیریت له يوه تن سره وي او په يوه کورنۍ کې تمرکز لري، مگر په يوه سهامی شرکت کې د مالکيت او مدیریت په برخه کې توپير وي، ځکه مدیریت هغو کسانو ته سپارل کېږي، چې د مدیریت وړتيا لري او د مالکينو گټه خوندي ساتلی شي. په داسې بنسټونو کې د مالکانو دنده څارنه وي چې وکولی شي خپل ملکیت او گټې خوندي وساتي.

په نړۍ کې يو خاص بنسټ چې په وروستيو لسيزو کې يې ځانگړی حيثيت پيدا کړی ټولنيز تشبث دی. زموږ په ټولنه کې دا تشبث په يوه ساحه کې ډېره اوږده سابقه لري چې هغه د اوبو د تنظيم برخه ده. د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان په هر گوټ د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

اندازه د هغوی د فعاليت ساحه پراختيا مومي. له دې سيستمونو څخه يو تر ټولو مهم سيستم، گرنټی ده، چې په تېرو شپېتو کلونو کې رامنځته شو. دا گارنتي بېلابېلې برخې لري او د مختلفو هېوادونو او مؤسساتو له خوا ورکول کېږي، چې د سياسي ريسک گارنتي يې غوره مثال دی، ځکه په هغه وخت کې، چې د دولتونو د پالیسيو په تداوم باندې پانگوال باورونه لري، نو هم د دولت او هم د پانگوالو له خوا په قراردادونو کې د سياسي ريسک گارنتي داخلېږي او معنی يې دا وي، چې که د حکومت پالیسي بدله شي، نو په هغه صورت کې به د رېسک گارنتي کوونکي مؤسسه د پانگوال د تاوان جبيره کوي.

همدارنگه حکومت به له وړاندې څخه په قانوني توگه يوه اندازه تاوان منلی وي. په دې کې عمده عنصر هغه درېيم گړې مؤسسه ده، چې د دولت او پانگوال ترمنځ د دواړو خواوو ژمنې څاري، چې قراردادونه يې بايد پر اصولو ولاړ وي. د گارنتي يو بل مثال په يوه بې ثباته هېواد کې د پانگوالو تشويق او ترغيب دی.

د ساري په توگه، موږ اړ شوو، د مؤقتي او انتقالي دورې پر مهال د امریکا له متحدو ايالاتو څخه وغواړو، چې له امریکا څخه بهر د پانگوني گارنتي کوونکي مؤسسې (OPIC) په وسيله زموږ په هېواد کې بهرنۍ پانگونه گارنتي کړي. تر څه بحثونو وروسته دا کار وشو او د ۲۰۰۸ ميلادي کال تر پای پورې د امریکا يادې شوې مؤسسې وکولی شول تر يو ميليارډ ډالرو زياته بهرنۍ پانگونه په افغانستان کې گارنتي کړي. د دې نوبت نتیجه دومره بريالی شوه، چې تېر کال د همدې مؤسسې له خوا شپږو نورو هغو هېوادو ته هم انتقال شوه، چې تازه د

ورکول شي، د عرضې او تقاضا ترمنځ تعادل ټينگ او يوله بله وتړل شي، نو په هغه وخت کې به زموږ کلي و توانېږي چې له هرې ژرندې او ابشار څخه د برېښنا په توليد کې کار واخلي او که چېرې کلي ته برق ورغی، نو بيا به ډېر ژر ورته په نورو اقتصادي چارو کې د فعاليت زمينه برابره شي.

د ټولنيز تشبث په برخه کې په اسپانيا کې تر هغې کورنۍ جگړې وروسته چې له دويم نړيوال جنگ څخه تر مخه پېښه شوه ډېر ستر تجارب رامنځته شول، ځکه کلي او ښارونه ړنگ شول، په لکونو انسانان د بارودو خوراک شول. هغه وخت يو مفکر اسپانوي د ټولنيز تشبث داسې اساسات کېښودل چې کلي يې په واقعيت کې په شرکتونو بدل کړل، چې وروسته ترې ستره اتحاديه جوړه شوه او موندروگان چې يو ستر نړيوال شرکت دی د همدې هڅو په پايله کې منځته راغی.

زموږ په ځانگړو شرايطو کې زما وړانديز دا دی چې زموږ کلي هم بايد د ټولنيز تشبث په مرکزونو بدل شي. د ملي پيوستون لومړۍ مرحله د همدې موخې لپاره وه چې په کليو کې پانگه او مديريت رامنځته کړي، چې د برېښنا او اوبو پر تنظيم سربېره د داسې تشبثاتو مرکز وگرځي چې په وسيله يې د کرنې، وړو معدنونو او صنعت په برخه کې هم تشبثات رامنځته شي.

ک- ځوانان او اقتصاد:

ځوانان زموږ د ټولنيو يو مطلق عددي اکثريت دی، خوله بده مرغه زموږ په ټولنه کې لاهم اقتصادي اقليت گڼل کېږي، بې له دې چې ځوانان په يوې متحرکې اقتصادي قوې بدل شي په هېواد کې ثبات نه شي راتلی. دا چې زموږ ځوانان په حال او

کې د ټولنيز کونښن په نتيجه کې د اوبه خور لپاره ويالې جوړې شوې دي او ستر سند يې په هرات کې د اوبو د نظام په هکله هغه ځانگړې ترتيب دی، چې په لسمه هجري پېړۍ کې يې رامنځته کړی و. دا طريقه په دومره اساسي ډول پلې شوې وه چې نن هم دوام لري او دا وخت له نړيوال بانک نه نيولې د نورو ټولو نړيوالو بنسټونو متخصصين دې اجماع ته رسېدلي چې د اوبو حفظ او مراقبت بې له دې چې ولسونه او ټولنيز بنسټونه په کې برخه واخلي، دولتونه يې نه شي تنظيمولی.

اوبه زموږ د طبيعي پانگې ستره برخه جوړوي، نولازمه ده چې يو ځل بيا خپلو ټولنيزو بنسټونو ته قانوني واک ورکړو او د دولت او ملت ترمنځ نوي قراردادونه او نوي تعادل راوړو.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د ټولنيز تشبث يو ستر برياليتوب د برېښنا توليد او څارنه ده. وړه برېښنا چې د دولت يا مرسته کوونکو هېوادونو په مرسته د کليو د تشبث پر اساس رامنځته شوې ډېره بريالۍ ده. عمده مثال يې نيپال دی چې پلازمېنه يې د برېښنا له کمبود سره مخامخ ده، خو کلي يې د خپل زحمت په بنياد په برېښنا روښانه دي. زموږ په هېواد کې هم د برېښنا په برخه کې ځينو کليو اقدام کړی دی، خودا واره کونښنونه هغه وخت نتيجه ورکولی شي چې د يوه ملي پلان په ترڅ کې د دولت او نړيوالې ټولنيو له مرستو او د خصوصي سکتور له ودې سره هماهنگي پيدا کړي. د دې هڅو پر وړاندې يوه بله ستونزه په هېواد کې د وړې برېښنا د انجنونو د توليد د سرچينو کموالي دی او د دغو انجنونو د توليد کيفيت هم يوله بله سره فرق کوي. که چېرې توليد پراخ او معياري بڼه غوره کړي او هغه متشبثو کليو ته چې په دې هکله هڅه کوي مرسته

مستقبل دواړو کي مناسبه برخه واخلې جدي اقدامات په کار دي.

د مخه مو ذکر کړه چې ځوانان تخنيکي پوهې ته اړتيا لري او د زده کړې زمينه يې بايد برابره شي که موږ د افغانستان هر ځوان ته د هغه نيا لگي په سترگه وگورو چې په يوې سترې ونې بدلېدونکي او راتلونکي نسلونه به يې مېوه خوري او سيوري ته به يې کيني، نو لازمه ده چې دوی ته د اقتصادي تشبث ټولې لارې خلاصې کړو. د تدارکاتو او گټې د زنجير په هره کړۍ کې يې شامل کړو په ځانگړي ډول د پور نظام بايد په هره برخه کې د ځوانانو لپاره اختصاص ولري او موږ بايد له ځوانانو سره په گډه داسې بنسټونه جوړ کړو چې پر بنسټ يې د ټولنيز مسؤليت په چوکاټ کې د دوی تشبثاتو ته پورونه ورکول شي. د مدیریت په برخه کې د ځوانانو روزنه يو بل مهم گام دی. د دولت، اقتصاد او ملت جوړولو ټوله پروسه د اصولي مدیریت او بشري پانگې په غښتلتيا ولاړه ده، نو ځکه بايد د ځوانانو لپاره په پوهنتونونو او له پوهنتونونو بهر داسې ترتيبات ونيول شي، چې دوی هم په مدیریت او هم په عملي تطبيق کې د پوهې او تجربې خاوندان شي.

نتیجه کړي

په دې فصل کې زموږ ټول بحث د يوه متحرک اقتصاد پر محور څرخېده، مگر دا هم بايد په گوته کړو چې د يوه متحرک اقتصاد هره برخه له يوه اغېزناک دولت سره زنځيري ارتباط لري، مگر دا يې هم معنی نه ده چې بويه دولت او اقتصاد خپل بنسټيز خصوصيات نه لري. هره ساحه ځانگړې پوهه او ځانگړی مدیریت غواړي، خو ملي گټې هغه مشترک ټکی دی چې بايد د قانون د حاکمیت په چوکاټ کې رامنځته شي. ملي گټې د ولس په اجماع، معلوماتو ته د لاس رسې او د حساب ورکولو په هغو اصولو، چې په صدر اسلام کې ايښودل شوي دي تأمینېږي. دا وړاندیزونه له کاغذي او فرمايشي چوکاټ څخه وتلي چې موږ غواړو د افغانستان ځانگړو شرايطو ته په پام، د اقتصاد په برخه کې يو داسې پراخ ملي بحث رامنځته شي چې موږ يوې سراسري ملي اجماع ته ورسوي چې په وسيله يې هم ملي موخې څرگندې او هم يې د تطبيق عملي لارې روښانه شي. د ملت جوړول هم يوه احساساتي او هم يوه عقلايي پروسه ده. ملت جوړول هم د دولت او هم د اقتصاد له جوړښت سره ټينگه رابطه لري، ځکه د يوه اغېزناک دولت او متحرک اقتصاد رامنځته کول د ملت جوړونې په پروسه کې ممد واقع کېږي، مگر ملت سازي په اقتصاد جوړونې او دولت سازي کې نه خلاصه کېږي او ځانگړي قواعد لري.

الاصله دي او له پلرني وطن سره مينه لري، خوبيا هم اړ دي چې له هغو ټولنو سره ځان عيار کړي، چې دوامداره ژوند په کې کوي. د افغانستان په اړه فکر کول به د دوی په خبرو او ليکنو کې بنکاري او بېرته به پرافغانستان باندې مثبت يا منفي اغېز ولري، مگر بنکاره ده چې د زمانې په تېرېدو سره به د هېواد په دننه او بهر کې د هويت په مختلفو ابعادو کې توپيرونه څرگند شي، ځکه هويت د هېواد په دننه کې د تاريخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه بنکاره کوي او يوه برخه عملونه او عکس العملونه به په دې پورې تړلي وي، چې د ملت جوړونې په پروسه کې به ولس او دولت چارواکي څرنگه د اعتماد فضا راوړي چې د خلکو باور ورسره ټينگ شي. همپشه د هويت بحث په يوه احساساتي بحث بدلېږي، وړاندېز مې دادی، هغه عمده مسایل چې د هويت په برخه کې د ستونزو په توگه گڼل کېږي بايد په سره سينه وڅېړل شي او بيا په هغو لارو چارو بحث وکړو، چې افغانستان په کې د يوې ملي اجماع په ترڅ کې د هويت خاوند کېدی شي.

الف- ستونزې:

موږ د يوه ملت په توگه له ځينو عمده ستونزو سره مخامخ يوو. د دې لپاره چې دا ستونزې هوارې شي بايد مخکې طبقه بندي شي او بيا ورته د حل لارې وسنجول شي. دا لېست چې په دې فصل کې تر بحث لاندې نيسو يو مقدماتي او لومړنی لېست دی او ښايي د يوه ملي بحث په ترڅ کې تغير وکړي، مگر له اوسنيو ستونزو څخه دا بحث په گوته کېدی شي:

شپږم فصل:

ملي هويت او ملت جوړونه

هويت يوه کلتوري پدیده ده او کلتور پر ژبه ولاړ دی، ځکه د انسان او حيوان ترمنځ يو لوی توپير د ژبې موجوديت دی، خو ژبه له وينې سره تماس نه لري، بلکې د زده کړې په چاپيريال پورې اړه لري، ځکه هر ماشوم کولی شي يوه ژبه په مکمله توگه زده کړي. د ژبې زده کړه يوه طبيعي ځانگړنه ده، مگر دا چې يو انسان کومې ژبې زده کوي په تاريخي شرايطو پورې تړاو لري، د ساري په توگه، تر افغان جهاد وړاندې کم شمېر افغانان په اردو پوهېدل، مگر اوس دا شمېره ډېره لوړه ده، ځکه افغانانو د هجرت پر مهال په پاکستان او نورو گاونډيو هېوادونو کې بېلابېلې ژبې زده کړې. پخوا تردې چې افغانان امريکا، اروپا او دنړۍ نورو هېوادونو ته لاړ شي، ډېر کم کسان په انگرېزي، فرانسوي او جرمني ژبو پوهېدل، مگر اوس داسې ډېرې کورنۍ دي، چې په يادو شويو ژبو خبرې کوي. د دې کورنيو د ځوانانو ترمنځ د پښتو او دري ژبو پوهه په مختلفو مدارجو وپشلی شو، خو د ليک لوست ژبې يې هغه دي چې ښوونځي، کالجونه او پوهنتونونه يې ورباندې ويلي دي.

کوم افغانان چې په هغو ټولنو کې ژوند کوي د هويت په لحاظ د مختلفو ابعادو خاوندان دي. دوی وياړي، چې افغاني

قضاوتونو معيار په طبيعي توگه تغير مومي او له هغه چاپيريال څخه متاثر کېږي چې دوی په کې ژوند کوي، نو نتیجه يې دا شي چې د دوی او د هغو افغانانو چې د هېواد په داخل کې دي د قضاوتونو ترمنځ توپير را منځته کېږي.

۲- محرومیت:

زموږ په هېواد کې هر چيرې د محرومیت بحث خپور دی او هر څوک خپل ځان د يوه هويت په توگه محروم بولي - نه د فرد په حيث. د دې بحث اړخونه ډېر دي، يوه مسئله يې په حکومت کې د څوکیو وېش دی. نن داسې قوم نشته چې په دې اړه دې خپل ځان محروم ونه شمېري.

د دې زړه بد او ي او محرومیت د احساس ستر دليل د اوسني دولت د وزیرانو قومي او گروپي چلند دی، چې يو وزير قومي چلند کړی او وزارت يې د قومي تضاد په مرکز بدل کړی دی. خو کله چې يې وزارت پرېښی، نو ټول مهم سلاکاران او لوړ رتبه کارکوونکي ورسره له وزارت تللي دي او دې چارې دا فکر عام کړی، چې فلانی قوم په اقتدار کې ونډه لري او فلانی محروم دی، خو په اصل کې د داسې قضیو په تکرار سره هېڅ قوم هم ځان دخپل نه بولي او ټول فکر کوي چې محروم دي.

دولت ته د لياقت او شایستگی پر معيار د خلکو نه انتخاب بدل هم د محرومیت يو بل دليل دی، ځکه کله چې د دولتي دندو لپاره دا معيارونه په پام کې نه وي نیول شوي، قومي سیاستوال په بېرته د خپل قوم ځوانان څوکیو ته خپژوي او دا چې په دې توگه دولت ته داخل شوي، نو اړ دي چې دولتي مقررات پرېږدي او د خپل محسن (ولي نعمت) هره خبره که د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

۱- مهاجرت:

لاهم په پاکستان او ايران کې په ميليونونو مهاجر پراته دي د دې مهاجرو تر څنگ چې د روسي يرغل پر مهال له هېواده وتلي دي، په لکونو نور ځوانان هم کونښن کوي چې د کار پيدا کولو لپاره بهرنيو هېوادونو ته لاړ شي. د دې هېواد والو ژوند گاونډيو هېوادونو په چاپيريال پورې تړلی او که چېرې دوی مارکیټ ته ځي يا ټلويزيون او راډيو ته کېږي، نو حتماً د گاونډي هېواد د کلتور تر تاثير لاندې راځي او د هغه هېواد په چوکاټ کې ژوند عيار وي. سياست، اقتصاد او کلتور يې د دوی پر ژوندانه مستقيم اغېز کوي همدارنگه ډېر هغه لوستي افغانان، چې د سردار محمد داؤد د حکومت پر مهال او يا د ډاکټر نجيب تر دوران وروسته امريکا، اروپا او نورو هېوادونو ته کډه شوي د افغانستان په باب تاوده بحثونه کوي.

دغه بحثونه د راډيوگانو، ټلويزيونونو، مجلو او اخبارونو له لارې خپرېږي او په افغانستان کې هم انعکاس مومي چې په طبيعي ډول منفي يا مثبت اغېز پرېښودلی شي. دې کړيو زیاتره قومي بڼه غوره کړې او يوه له بلې سره د قومي اړیکو پر بنياد راشه درشه کوي چې له همدې امله د افغانستان داخلي قضایا هم د قومیت له سترگيو (عينکو) ورته گوري. د دې ترڅنگ چې کله د افغانستان په واقعیتونو بحث کوي نو شاليد يې عموماً په هغه چاپيريال پورې تړلی وي چې ده د راوتلو پر مهال تر شا پرېښی و، يعنې ځينې د سردار داؤد خان او ځينې يې د ډاکټر نجيب د حکومت د شرايطو په رڼا کې قضاوتونه کوي او د هغو زماني ادارو په کړيو کې ښکيل دي او هر څومره چې دوی د ډېر وخت لپاره له هېواده بهر پاتې کېږي په هماغه اندازه يې د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

هغو قربانيو نه راپيدا شوې چې خلکو ورکړي دي. په جهاد کې د چا پلار يا ورور شهيد شوی، يا په کې څوک معذور شوی او اندامونه يې پرې دي او يا څوک کونده او بوره شوې ده. هغه کورنۍ چې داسې صدمات يې ليدلي او اوس د فلاکت شپې تېروي، نو محروميت يې بېخي عقده يې بڼه پيدا کړې، چې هم يې عقيدوي شکل نيولی او هم يې د ټولنيز درد بڼه غوره کړې ده.

سيمه ييز محروميت يوه بله ستونزه ده چې په دې هېواد کې اوږده سابقه لري. په افغانستان کې د متوازن انکشاف خبره د ظاهر خان له زمانې څخه خوله په خوله گرځي خو په دې برخه کې اوس هم ډېرې داسې سيمې شته، چې د ژوندانه بنسټيز حقونه هم نه دي ورته رسېدلي او له دې امله خپل ځانونه محروم احساسوي. بادغيس، غور، نورستان، پکتیکا، بدخشان، دايکنډي، کنړ، ننگرهار، پروان، پنجشېر، ارزگان، کندهار، خوست، هلمند او داسې نور، ټول په دې فکر دي چې هېڅ پاملرنه ورته نه کېږي. د بن د پرېکړې پر مهال خلکو د دې هيله درلوده، چې بالاخره به د افغانستان ټولې سيمې متوازن انکشاف وکړي. اوس چې د انتخاباتي حکومت پينځه کاله تېر شوي د سمې محروميت بحث تود دی او هر څوک سر ټکوي چې سيمې ته يې پام نه کېږي او نه يې په ژوند کې کوم بڼه انکشاف راغلی دی. د محروميت خبره يوازې تر ولايتونو نه ده محدوده، بلکې ولسوالۍ هم سر ټکوي چې دولتي امکانات او ان نړيوالې غذايي مرستې هم په مخ او خاطر وپشل کېږي او چې اصلاح شوي تخمونه، سره يا نور غذايي مواد راشي، نو ولسوال او امنيه قوماندان ورته شنه ناست وي او هر څه خپلو

نارواوي او که رواومني، ځکه ده ته يې مفتخه څوکۍ ورکړې ده. د محروميت بله ستونزه د قراردادونو اخيستل دي. دا ستونزه له بگرام او کندهار هوايي ډگرونو څخه پيل شوه او اوسمهال يې د يوې عمومي ستونزې بڼه غوره کړې ده. هغه متنفذين چې دا ډول قراردادونه يې ترلاسه کړل له خپل ټول نفوذ او زور څخه يې کار اخيستی چې د نورو مخه ډب کړي، د دې په پايله کې اقتصاد د هويت په جگړه بدل شو.

يوه بله اساسي ستونزه چې د ځوانانو تر منځ يې قومي تبعيض ته وده ورکړې، لوړو زده کړو ته نه لاس رسې او د سکالرشپونو نامنظم وېش دی، چې د افغان ځوانانو تر منځ يې د نسل په توگه د محروميت احساس راپارولې دی او دوي مسئلې يې ډېرې زياتې زورورې دي چې يوه مسئله په پوهنتونونو کې د دوی داخليدل دي، ځکه د کانکور په ازموينو باور نشته او بيا- بيا د ازموينې سوالونه په بازار کې پلورل شوي دي، چې په نتيجه کې يې فعال، خوبې وزله ځوانان فکر کوي چې د زور او نفوذ خاوندانو يې حق په زور ترې لوتلی دی.

په ځوانانو کې د محروميت بل احساس په خاص ډول د بهرنيو سکالرشپونو په برخه کې د بې عدالتۍ او درغلي له امله رامنځته کېږي. ډېر ځوانان په دې عقیده دي چې د دوی د سکالرشپونو د وېش په برخه کې يا معيارونه نشته او يا نه عملي کېږي، ځکه بيا- بيا ليدل کېږي، چې چارواکي خپل خپلوان بې له دې چې لياقت يې ولري په سکالرشپونو نازوي او هغه خلک چې پيسې نه ورکوي په مختلفو بهانو يې مخه نيسي.

د محروميت يوه بله دردونکې ستونزه د جهاد پړوخت له

۳- ژبني ستونزې:

ژبه هم کلا ده هم بلا، که ژبه د افهام او تفهيم او ملي گټو د ساتنې او څارنې وسيله شي، نو کلا ده او که د نفاق او کرکې د پراخولو وسيله شي نو بلا ترې جوړېږي.

موږ د متعددو ژبو ويوونکې ټولنه يوو او له تاريخي لحاظه دري ژبه د زرو کلونو لپاره د دربار او اقتصاد حاکمه ژبه وه. د افغانستان د نورو ژبو بناري ويوونکي وگړي په مسلطې او حاکمې ژبې (دري) يا پوهېدل او يا يې گوزاره پرې کولی شوه. په ځانگړي ډول هغو کسانو چې به ښوونځي يا مروج علوم لوستل، نو په دري به يې ليک لوست کولی شو. همدا ډول د افغانستان په کمو برخو کې خلک د پښتو په ليک باندې پوهېدل. مگر په تقريبي لحاظ په ډېرو سيمو کې پښتانه په پښتو ژبه خبرې کولی شي، خو تر څنگ يې د ډېرو سيمو پښتانه په دري او نورو سيمه ييزو ژبو هم پوهېدل.

د مهاجرتونو بهير په دوو عمده ژبو پښتو او دري کې يو لړ تغيرات رامنځته کړل. هغه خلک چې پېښور يا کوبټې ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېريال کې يې ژوند وکړ. په تاريخي لحاظ دا لومړی ځل دی چې گڼ شمېر پښتنو او غير پښتنو له ښوونځي څخه نيولې تر پوهنتونو پورې ټولې زده کړې په پښتو ژبه تر سره کړې، چې په همدې حال کې دويمه ژبه ورته اردو يا انگرېزي ده.

کله چې دوی افغانستان ته راستانه شول په دري ژبه سم نه پوهېدل او په ښوونځيو او پوهنځيو کې ورته په درسونو کې ستونزې وې. په همدې وخت کې په ميليونونو افغانان ايران ته کډوال شوي وو، چې هغوی په ايراني چاپېريال کې ايراني.

کورونو ته وړي.

د مېرمنو په برخه کې خود محروميت په ستونزو ډېر بحثونه کېدی شي، خو تېر دېرش کلونه هغه زمانه وه، چې زموږ خویندو په کې ډول-ډول محرومیتونه وگالل. زموږ مېرمنې هم په عمومي ډول او هم د خاص صنف پر اساس له محرومیتونو سره لاس وگرېوان دي. په عمومي توگه يې محرومیت دا دی، چې د کور ټول کارونه پرې پندې دي، د اولاد روزنه يې تر غاړې ده، خو څوک يې کارونو ته په درنه سترگه نه گوري او نه ورته د داسې ابرو مندانه کار زمينه برابري، چې پيسې يې لاس ته ورشي. هغه مېرمن چې جگړو کونده کړه او يتمان ور تر غاړې شول، هغوی مجبورې دي، هر کار ته مخه کړي، چې د يتيمانو لپاره يوه مړی ډوډی پيدا کړي.

د ماشوم د زوکړې پر وخت زموږ د خویندو او ميندو ستونزه ډېره دردوونکې ده. د صحي امکاناتو نشتوالی له يوې خوا او د ولادت په اړه د مېرمنو ناخبري له بلې خوا هغه بلاوې دي، چې هره گړی زموږ مېرمنې او ماشومان وژني او د کورنيو تر منځ ډېرې ناخوالې پر ځای پرېږدي.

په ملي کچه زموږ د محرومیتونو پورتنی لست مکمل او جامع نه دی، ځکه زموږ په جگړه ځپلي هېواد کې ښايي ډېر داسې موارد وي چې محرومیتونه زېږوي، خو زموږ هدف د ټولو محرومیتونو په گوته کول نه، بلکې د دې يادونه ده چې په اوسنيو شرايطو کې د محرومیت دردوونکی انځور زموږ د ملي هويت په جوړولو باندې منفي اغېز پرېږدي او که بنيادي اقدامات ونه شي دا اغېزه نور هم خپور شي.

افغانستان په ډېرو ژبو کې داسې کلمې شته، چې له نورو سره مشترک اړیکې لري او ډېر داسې لغتونه دي، چې له یوې ژبې څخه بلې ته تللي، خو د دې ژبو ډېر ویونکي په دې نه پوهېږي او فکر کوي چې دا لغتونه یې خپل دي.

ژبه د یوې ټولنیزې پدیدې په توګه په دایمي ډول د تغیر په حال کې ده او کله چې نوي بنسټونه او پدیدې رامنځته کېږي نو هغه نوي نومونه غواړي لکه کمپیوټر، سافټ وېر، موبایل او داسې نور. دا چې اوس زموږ د ځوانانو تر منځ په ځینو کلیمو شخړې روانې دي دا اصلي ستونزې نه شو ګڼلی، بنسټیزه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر دري ژبې په پښتو نه پوهېږي او همدا ډول ګڼ شمېر پښتانه په سمه توګه دري نه شي ویلي.

څرنگه چې زموږ ټولې ژبې د اهمیت وړ دي او ولس مو غواړي چې په ټولو ژبو خبرې وکړي، نو په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط څخه تېر شو او وړاندیز مو باید دا وي، چې د ټولو ژبو د ژوند ساتلو او ودې لپاره اساسي زمینه برابره کړو. که د یوې ژبې ویونکي په دې فکر شي، چې د ایران په څېر یوه ژبه په خپلو خلکو په زور وټپي لکه هغوی چې فارسي ژبه جبري ګرځولې او د نورو ژبو ودې ته پام نه کوي او یاد پاکستان په څېر چې د اردو په مقابل کې یې نورې ژبې، بې برخې کړي، نو په هغه صورت کې به ستر جنجالونه پیدا شي. مګر له اوسنۍ معلوماتي ټیکنالوژۍ څخه په استفادې سره موږ کولی شو دا ستونزه په منطقي او اصولي توګه حل کړو.

۴- قومي سیاست:

قومي تشکل زموږ د ټولنې واقعیت دی، مګر دې ډول

د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

فارسي زده کړه. دوی په کلونو پښتو ژبه نه وه اورېدلې او کله چې هېواد ته راغلل په پښتو ژبه نه پوهېدل. له دې نه علاوه زموږ ترکي ژبو وطنوالو هم خپلې مورنۍ ژبې ته پام واراوه، ځینې لېسې او ښوونځي یې جوړ کړل او له دولت څخه یې خپلې مورنۍ ژبې ته توجه وغوښته. په افغانستان کې ترکي ژبه هم د پښتو ژبې په څېر تر ډېره حده د تحریر ژبه نه وه او د تقریر په ساحه کې ترې پخپله ترکتبارو هېوادوالو ګټه اخیسته، خو د تحریر د چارې لپاره یې لږه کاروله، اما اوس زموږ ترکتبار هېوادوال متوجه دي او غواړي، د دوی ژبه چې د ټولې سیمې په کچه مهمه ژبه ده د تقریر او تحریر ژبه شي. همدا ډول نورستاني، بلوڅ او پشه یي وروڼه او خویندې هم غواړي، چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او کوبښ کوي چې کم تر کمه خپله مورنۍ ژبه له یاده ونه باسي او د ژوند یو ژبو په کتار کې یې وساتي. د مثبتو سترګیو له نظره موږ دا ډول حرکتونه د کلتوري تعادل پر علامت تعبیرولی شو.

که چېرې په ولس کې دا توان پیدا شي چې خپلې ټولې ژبې پر ژوند یو ژبو بدلې کړي، نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي، ځکه په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او د زده کړو د کیفیت او نورو ډېرو ګټو لرونکې ده. له بله پلوه معلوماتو ته لاسرسی هم یو انساني ضرورت دی، چې په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ تر لاسه کېدی شي. د دې تر څنګ ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري میراثونو د انتقال وسیله ده، نو ځکه یې پالنه او ساتنه ضروري ده.

د دې حرکتونو منفي اړخ دا ښيي چې د یوې ژبې مطلق حاکمیت ته د نورو ژبو ویونکي د خطر په سترګه ګوري. د

د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

يوه قوم اجاره وگرځي او نور يې برخې کړي شي، نو داسې کړه وړه د دې باعث کېږي، چې هره دولتي مؤسسه او يا معامله په قومي شخړه واوړي او لانجه ترې پورته شي.

له دې سره - سره چې قومي سياست دا مهال بڼه په درز کې روان دی، خو بې وزله ځوانان او بې اسرې کونډې او يتيمان که په هر قوم پورې تړلي دي هماغسې فقير او در په در گرځي، خو قومي سياستوال په دې نه دي توانېدلي، چې حتی د خپلو کونډو او يتيمانو گېډه مړه کړي.

زموږ په هېواد کې لوږه قوم، ژبه او سمت نه پېژني، نو ځکه په قومي سياستونو زموږ د ژوندانه ستونزه نه حل کېږي.

له نېکه مرغه قومي نفاق د ولس ستونزه نه، بلکې د يو څو تنو د اغراضو نتيجه ده، خو زموږ بې روزگاره ځوانان د قوم په نامه نه دي وېشل شوي. دوی تر خپله منځه دوستی او ملگرتياوې لري، زموږ نجونو او هلکانو يو له بله سره و دونه کړي او په زياترو سيمو کې بڼه گاونډيتوب پالي او د ولسونو تر منځ د اوبو تنظيم او داسې نور اړيکي لاهماغسې ټينگ دي. د زړو اړيکيو تر منځ نوي اړيکي هم منځته راغلي، چې صنفی بنسټونه لري. تنقيض شوي افسران، زندانيان، معذوران او مزدوران د يوې گډې موخې په توگه سره يو ځای شوي دي او تر کومې اندازې چې دا اړيکي ټينگ وي تر هماغه بريده به د ملي دريځ ټينگتيا ته ډېره زمينه برابره وي. زموږ په ولس کې تر اوسه هم ديني او افغاني روحیه ژوندی ده. که د گردیز او سېدونکی تخار او يا د بدخشان او سېدونکی کونړ ته لاړ شي د يوه مسلمان او افغان په توگه يې خلک د زړه له کومې درناوی کوي او مېلمستيا ورکوي.

سياسي تشکل د تاريخ په پړاو کې مختلفې بڼې غوره کړې دي. د شلمې پېړۍ يوه لويه برخه سياسي جريانونه پر ملت جوړونې بنا وو او محوري يې پر وطن او وطنپالنه څرخېده. کين جريانات او اسلامي احزاب په مختلفو فکري بنيادونو بنا وو. په دې جريانونو کې قومي هويتونه په هغو فکري چوکاټونو کې غورځول شوي وو، چې له افرادو څخه يې په کلکه د خپلو اساسي نظرياتو پلوي غوښته.

ډېر ليدل شوي، چې يو ورور به له کمونستانو سره په گوند کې و او بل ورور به يې د مجاهدينو په سنگر کې ناست و. زموږ اوسنی سياسي ستونزه همدا ده، چې داسې يوه ملي مفکوره نه ده وړاندې شوې چې پر اساس يې په عمومي توگه ولس او په ځانگړې توگه ځوانان خپل ملي هويت وټاکي. دا چې انسانان د هويت په خلا کې ژوند نه شي تېرولی، نو ځکه اوس له قوميت نه داسې هويت جوړ شوی چې پر بنسټ يې قومي سياستونو شکل نيولی، خو ستونزه يې دا ده چې هېڅکله هم د قومي سياستونو په موجوديت کې يو غښتلی او واحد ملت نه شي جوړېدای.

د قومي هويت او ملت جوړولو تر منځ د اصولو په لحاظ کوم بنسټيز تضاد نشته، ځکه په موسيقي، کالي اغوستلو او نورو دودونو کې څرگنده ده چې بېلابېلې سليقې موجودې دي او دا ټولې سليقې د احترام وړ دي، خو هغه وخت ستونزې را پيدا شي چې قومي هويت له قانون څخه لوړ وگڼل شي او له دولتي امکاناتو څخه د يوه قوم پرگټه او د بل پر ضد کار واخيستل شي او يا له دولتي څوکیو څخه د يوه د اعزاز او د بل د سپکاوي لپاره ناوړه گټه پورته شي. يا دا چې دولتي اقتدار د

۶- د سياسي احزابو نشتوالی:

ډيموکراسي په منظمو سياسي احزابو باندې چې پراخ ولسي بنسټ ولري استواره ده. له بده مرغه زموږ په هېواد کې هغو گوندونو ته چې ولسي بنسټ ولري د پراختيا زمينه نامساعده او ناهمواره ده. د بن ترپروسي دمخه له سياسي احزابو سره زموږ تجارو درې شکونه درلودل. لومړی شکل يې دا و، چې د اقتدار پر مهال سياسي احزاب جوړېدل او د داود خان و بناغلي ميوندوال احزاب يې غوره مثالونه دي.

دويمه ډله هغه احزاب وو، چې د پټو تشکيلاتو پر اساس يې غوښتل دولتونه بدل کړي. اسلامي تنظيمونه او چپي احزاب يې بڼې بېلگې دي.

درېيمه ډله هغه جهادي تنظيمونه وو، چې د هجرت پر مهال په جلا وطنۍ کې په گاونډيو هېوادونو کې رامنځته شول.

دا تنظيمونه د پيسو، وسلو او نورو گټو امکاناتو پر اساس په هېواد کې د ډېر او ستر نفوذ خاوندان شول، ځکه چې د دې تنظيمونو رسميات او د دوی ترمنځ د امکاناتو وېش په بهرنيو شبکو پورې تړلی و او سازماني کلتوري ولس ته د حساب ورکولو په بنياد نه و جوړ شوی، نو ځکه ونه توانېدل چې يو منسجم مرکزي دولت جوړ کړي. دوی چې د جگړې تياري درلود په سياسي حل لارو او د ولس پر ژبه نه پوهېدل، نو ډېر ژر يې وسلې ته لاس کړ، کابل يې وران او په وينو کې ډوب کړ.

اوسمهال هم موږ د حزب جوړولو په ابتدايي مرحله کې يوو. په لسگونو سياسي احزاب جوړ شوي، خو داسې يو پياوړی بهير نه دی جوړ شوی، چې پراخ ولسي ملاتړ او اساسي بنسټ ولري، چې په وسيله يې دوه يا درې ملي گوندونه رامنځته شي

۵- د قانون نشتوالی:

د قومي سياست د پراخېدلو يو بنسټيز دليل د قانون نشتوالی دی. نن ورځ زورور او کمزوري ته قانون په يوه سترگه نه گوري. په رڼا ورځ د قانون پر وړاندې زور استعمالېږي، چې د ولس حقونه په کې تر پښو لاندې کېږي، زموږ مال، جايداد او حتی ناموس د زورواکو له پنجې څخه خوندي نه دی او دولتي ځمکې په عادي ډول د مافيایي کړيو له خوا چور کېږي. هغه وړې شخړې، چې د جايداد پر سر رامنځته شوې په تېزۍ سره په قومي شخړو او بنسټي او د دولت د چارواکو په مداخلې سره ترې ټولنيز ناسور جوړ شوی دی. د اسلام په مبین دين کې د دولتدارۍ لوی اصل عدالت دی او د ټولو خلکو حقوق په کې په مساوي ډول خوندي شوي دي، ظالم ته په علني ډول د ولس پر وړاندې سزا ورکول د قانون په پلي کولو کې همېشه ستر رول لوبولی دی.

د قانون د نشتوالي له کبله هرکس اړ کېږي، چې په ځانگړي ډول د خپل مال او سرد ساتلو لپاره د بې قانونيو پر وړاندې هڅې وکړي، خو دا چې دا هڅې نتيجه نه ورکوي، نو ځکه د بې عدالتۍ تر فشار لاندې خلک مجبوروي، چې د قومي، تنظيمي او سمټي اړيکيو پر بنياد ځان ته يوه حلقه پيدا کړي او په هغه وسيله يا خپلې گټې بېرته ترلاسه کړي او يا يې خوندي کړي.

د دې نتيجه دا شي، هغه ملي احساس چې د قانون له حاکميت څخه منځته راځي کمزوری شي او په دې ډول ملت او دولت دواړه په ستونزو کې ډوب شي.

علت گڻي او ڪه ڏا يقين وده ڪوي، نو نتيجه يي ڏا ده، چي ڏ ملي هويت ڏ جوږولو پروسه په لغته وهي او له منڃه يي وږي، ځڪه ڏ لوږو زده ڪږو په برخه ڪي نه سمه پانگونه شوي او نه په ڪي سم مديريت راغلي چي له امله يي ڏ ځوان نسل ڏ پرمختگ لاري بندي او يا له اغزيو ڏ ڪي دي.

په اوسني نري ڪي بشري پانگه تر نورو ٽولو پانگو لوږه او مهمه گڻل ڪږي. ڏ مثال په توگه، ڪه په يوه هوٽل باندي په ميلونونو ڏالره پانگونه وشي، خود اداري لپاره بنه منيجر، اشپز او نور ڪارڪوونڪي ونه لري، نشي ڪولي، بازار رامت ڪږي او ڪه بازار ونه لري، نو بيا ميلونونو ڏالر مالي پانگه بي ڃايه ولاږه، يعني ڏ بشري پانگي په نه موجوديت ڪي مالي پانگه هيڃ معنيٰ نه لري. ڏ دي ادعا بل مثال ڏ ڪابل بنار نوږ جوږونه ده، چي په ميلونونو ڏالر پري ولگيدل خو په تعميراتي لحاظ يي ڪومه معياري بنه رامنڃته نه ڪږه او خداي مه ڪږه هميشه ڏ دي خطر دي چي بنايي يوه قوي زلزله يو ستر انساني ناورين رامنڃته ڪږي.

ڪه دي يوه قوي دولت او يو موٽي ملت جوږول مو هدف وي، نو په ڪار ده چي په ٽولنه ڪي ڏ ځوان حيثيت له دي حالت څخه يوه غوره حالت ته بدل شي. ځوانان بايد په دي ڏا ده وي، چي په راتلونڪي ڪي به ڏ خپل زيار او زحمت په نتيجه ڪي وڪولي شي چي ڏ دغه ٽاٽويي د هري برخي مشري ترلاسه ڪږي او راتلونڪي انجيران، ڏاڪٽران او ڏ ولسواڪو احزابو مشران به له دي څخه ٽاڪل ڪږي، نه ڏا چي ڏ دي په تقدير ڪي يي يوازي چپراسيتوب، سڪرتري او جواليٽوب ليڪلي دي.

او ڏ گڏوڏي مخه ڏب ڪږي. ڏ نورو هيوادونو ڏ تجربو پرنسٽي ڏ ولسواڪو سياسي احزابو تشڪيل او موجوديت ڏ ملي هويت ڏ ساتني او پراختيا لپاره لازمي عنصر گڻل ڪږي.

۷- بي روزگار ه ځوانان:

فقر پرا انسان باندي مجبوريتونه تحميليوي. په خاص ڏول ڏ بي روزگار ه ځوانانو مجبوريتونه ڏ پريزيات وي، ځڪه چي ڏ ځوان احساسات ڏ هغه ڏ ځواني طبعي برخه وي او ڪه چيږي يي احساسات وڃيل شي، نو ڏ دي پري شخصيتونو باندي يي بدې اغڙي په ڏ ڏر ڏو امدار شڪل پاتي ڪږي.

ڏ مثال په ڏول، زه داسي اشخاص پيڙنم چي اوس يي په نريواله ڪچه امڪانات ترلاسه ڪږي، خود محصلي پروخت ورته په پوهنتون او ليليه ڪي په خوار نظر ڪتل شوي و، لاتر اوسه يي هم هغه ترخه خاطره په ذهن لڪه ستني ڪږي او بنايي ځوروي يي. په لا شعوري ڏول داسي اشخاص ڏ هيواد حالاتو ته له هماغو سترگيو گوري چي په دي باندي تڀر شوي دي.

زمور ځوانان په وار، وار ستونزو ته گوتي نيسي او وايي چي دي دي دولتي چارواڪي خبر ڪږي، مگر په هغوي ڪي نه ڏ اوربدو توان شته او نه ڏ ستونزو ڏ هوارولو. په ڪانڪور آزمونه ڪي درغلي، واسطي او سفارشونه، ڏ سڪالرشپونو ناروا وپش، په ادارو ڪي ڏ ناوږو خلڪو استخدام او ڏ دولت ڏ پري نورې داسي پرېڪري، چي ڏ پردي شات ته ڪږي هغه عوامل دي چي ځوانان راپاروي او ڏ دي دردونه زياتوي. تر ٽولو خطرناڪه خبره ڏا ده، چي ڏا ځوانان ڏا ٽوله بي قانوني ڏ قومي دسيسو

هندوستان علوم لومړی بغداد او ورپسې اسلامي اسپانيا او د لوبديخ نورو هېوادونو ته انتقال شول. د مخه مو وويل، چې ابوريحان البيروني تر اروپايانو څلور سوه کاله د مخه د ځمکې قطر په دقيقه توگه سنجولی و. د ده مشهور کتاب (الهند) د تمدنونو د پرتلې اساس کيښود او د ده څېړنې د مختلفو اديانو په جنټري گانو باندې تر اوسه هم د يوه عمده سند په ډول د نړۍ د علماو له خوا لوستل کېږي.

علاوه له غزني څخه، بلخ او هرات هم د اسلامي تمدن د ودې او پراختيا په لاره کې سترې کارنامې لري. دا چې بلخ د نړۍ ستر سوداگريز ښار و، نو صوفيانو او عارفانو يې بې ساری نړيوال شهرت درلود. هرات هم په پېنځلسمه ميلادي پېړۍ کې د فرانسې تر پاریس او د ايټاليې تر فلورانس لوی او شاندار و.

د مينتاتوری کوم مکتب چې په هرات کې د بهزاد له خوا رامنځته شو، لږ تر لږه درې سوه کاله يې اسلامي نړۍ تر درانه اغېز لاندې وه او استامبول چې د عثماني خلافت مرکز و د بهزاد د مينتاتوری له مکتب څخه متاثر و.

مور د خپلو اسلامي وياړونو داسې نور ډېر مثالونه هم لرو، چې زموږ هېواد ته راپاتې دي، مگر اصلي موخه مو دا ده چې ووايو، د اسلام د سپېڅلي تمدن په ځلانده دور کې زموږ علما د نورو تمدنونو پر وړاندې واقعبين و او د دې پر ځای چې ترې وډار شي وروړاندې شول او ځانونه يې پرې وپوهول.

اسلامي پوهانو د نورو تمدنونو اشار د دې لپاره ژباړل، چې د هغوی له احواله خبر شي او د هغوی هويت يې د ځان لپاره خطر نه گڼلو. د همدې ذهنيت په نتيجه کې له شمالي افريقا نه نيولې تر اسلامي اسپانيا (اندلس)، بغداد، غزني، بلخ، هرات

ب- حل لارې:

۱. اسلام:

زموږ د يوه موټي کېدو تر ټولو ستر عنصر د اسلام مبارک دين دی. مور داسې ټولنه يوو، چې ۹۹، ۹۹٪ وگړي مو مسلمانان دي او په دې کې هېڅ شک نشته چې ټولنه مو مسلمانان وه، مسلمانان ده او تر ابده به مسلمانان وي، مگر په عامه توگه مور له اسلامي احکامو څخه يا ناخبره يوو او يا ډېر لږ ترې خبر يوو. که اوس هم غواړو، چې په پېنځلسمه هجري قمري او يا يوویشتمه ميلادي پېړۍ کې د اسلام د ځلانده تمدن په رڼا کې ژوند وکړو، نو لازمه ده چې زر کاله شاته ولاړ شو او د غزني دربار ته وگورو.

د غزني دربار د ادبياتو د تاريخ په برخه کې غوره نمونې لري او په ځانگړي ډول د دري ژبې د شعر د تاريخ په اړه ډېر اشارلا اوس هم ژوندي پاتې دي.

د افغانستان معظم ملي ليکوال ارواښاد احمد علي کهزاد پخپل ډېر مهم کتاب (شاهنامه در افغانستان و افغانستان در شاهنامه) کې دا په گوته کړې، چې د دې کتاب لويه برخه زموږ د هېواد له کيسو جوړه او زموږ په خاوره کې تمثيل شوې ده، خو د دې دورې عظمت يوازې د ادبياتو په برخه کې نه دی، بلکې د ابوريحان البيروني غوندي ستر رياضي دانان هم د دغه دربار محصول دي، چې له ۴۲۷-۴۰۷ (چې له ۱۳۵-۱۰۱۲ سره سمون خوري) په غزني کې اوسېدلو. ده په دغو کلونو کې د الجبرياتو په اړه د اوسنيو شل زرو چاپي پاڼو په اندازه پاڼو کې خپل لوړ علمي اثار خوندي کړل. د دې اثارو برکت و، چې د

ستونزې تحليل دا په ډاگه كړه، چې د دولت كمزوري، د قاطعيت نشتوالي او يا د مناسبې طرحې نه لرلو د ملت دردونه ډېر كړي دي. د دې ادعا ثبوت په تېرو اتو كلونو كې د ملت په روحيه كې د تغير او بدلون راتگ دى.

په تېرو دوو لويو جرگو كې د ملت ټولو استازو په ملي يووالي ټينگار كاوه او راتلونكي ته هيله من وو، مگر نن هغې فضا تغير كړى او پر ټول هېواد د بدبينۍ او نهيلۍ خپه خپره ده.

د ولس ستونزې لوړې كچې ته رسېدلي او د دې ستونزو د زېږولو عامل پخپله دولت بولي. دا چې ولس غواړي په اساسي ډول دا ستونزې حل شي، نو ځكه موږ د دې كتاب ډېره برخه د دولت په اساسي تغيراتو او هغو لارو چارو متمرکه كړه، چې په نتيجه كې يې خلك وپوهيږي، چې اغېزمن دولت كوم او بې اغېزې كوم وي.

زموږ اساسي غوښتنه او وړانديز دا دى، چې داسې يو ولسواک سياست غوره كړو، چې په نتيجه كې يې زموږ ملي هويت پياوړى شي، خو دا موخه هغه وخت عملي كېږي چې د دولت او ملت تر منځ ټينگ ټولنيز قرارداد موجود وي.

د محروميت حس په قومي تعبير بدل شوى، نو په كار ده چې د ملي هويت د جوړېدو لپاره د قومي هويت مدارج او مراحل په غور وڅېړل شي او بيا د عمل جامه ورواغوستل شي، ځكه نن ورځ زموږ اسمان د بې باورۍ وړېځو نيولى او د باورد ټينگېدو لپاره اړيوو، چې ټول موارد تر جدي بحث لاندې ونيسو او د يوې ملي اجماع پر اساس خپلې ستونزې حل و فصل كړو.

او وروسته بيا په ډيلي او لاهور كې د اسلامي پوهې ستر مركزونه پرانيستل شول او داسې ځلانده تمدن چې پر خپل اسلامي هويت يې كلکه عقیده او باورد لرلود رامنځته شو. نن موږ ته لازمه ده، چې پر خپل اسلامي تمدن يو ځل بيا هغه باور پيدا كړو، چې زموږ د اسلافو يعنې د عباسي او غزنوي ځلانده دورانونو طريقه وه او د دې پر ځاى چې د كركې او ډار په نظر ورته وگورو، په كار ده چې ځان پرې وپوهوو.

د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره موږ اړيوو، چې په اسلامي تاريخ او پوهې باندې لويه پانگونه وكړو او د ابوريحان البيروني په څېر شخصيتونه چې اوس يې په غزني كې مزار په سختۍ سره موندل كېږي يو ځل بيا خپل كړو او خپل نسلونه ورسره اشنا كړو.

له نېكه مرغه او سمهال د مصر په مشهور اسلامي پوهنتون الازهر او د نورو عربي ممالكو په اسلامي پوهنتونونو كې ځينو افغانانو د ډاكټرۍ او ماسټرۍ تر كچې زده كړې كړې دي، چې د دوى پوهه زموږ ستره كلتوري پانگه ده او كولى شو ډېره گټه ترې واخلو، موږ د ديني زده كړو د تقويت په موخه اړيوو، چې د عربي ژبې پر زده كړه هم خپله سرمايه ولگوو او د دې تر څنگ لكه څنگه، چې په پښتو او دري ژبو كې د قانون ليكل د عربي ژبې د قانوني اصطلاحاتو سره د نږدې پوهې څخه بغير اسانه نه ده، نو د تقنين لپاره بايد د قانون روح درك كړل شي او بيا په داسې تاريخي چوكاټ كې واچول شي، چې ولسونه ورباندې وپوهيږي. نو كه چېرې عربي ژبه زموږ په هېواد كې عامه وي د قانون ليكلو په برخه كې به مو هم ستونزې كمې شي.

۲. اغېزمن دولت:

يو اغېزمن دولت د ستونزو د تغير اصلي وسيله ده. د هرې

پوهه هم ولري، نو ځکه وايو، چې په کلتوري پوهه باندې هم لازمي پانگوني ته اړتيا ده. د مخه مو وويل، چې کېدې شي يو څوک ښه انجينر وي، خو تر څنگ به يې ژبنی تعصب ولري او که داسې وي نو دا د ملت سازی په لاره کې ستر خنډ واقع کېدې شي.

که غواړو چې د ملت سازی پروسه پلې کړو، نو مجبور يوو چې په دې موضوع ډېر فکر او لازمه پانگونه وکړو، د مثال په ډول، د ژبې پر سر لانجې له مختلفو لارو څخه د حل کېدو وړ دي. په اوسنيو تخنيکي وسيلو دا کار ډېر ژر تر سره کېدې شي. که وغواړو چې لوړې، منځنۍ او لومړنۍ زده کړې په پښتو، دري او نورو ژبو په ويديوگانو کې ثبت کړو، نو هر محصل ته چې کومه ژبه د عميق درک او پوهې وړ وي په هماغه ژبه به ويديو وگوري، مگر په عامه توگه د دولت دنده ده، چې داسې امکانات برابر کړي چې پر وسيله يې د افهام او تفهيم لپاره د ژبو د زده کړې بهير پياوړی شي او د ټولو ژبو درناوی وشي، ځکه ټول ملت د متوازنې پراختيا او مساوي حقونو غوښتنه کوي او که دا غوښتنه پوره شوه، نو په حقيقت کې به زموږ نورې ډېرې ستونزې هم د حل اساسي لاره ومومي.

کله مو چې پر خپل ځان باور ټينگ شو، نو بيا کولی شوم د خپل تاريخ په چوکاټ کې خپلو تاريخي اثارو ته هم پام وکړو، اسلام زموږ په ټولنه کې د اساسي نقش لرونکی دی، خو تر اسلام وړاندې تاريخي اثار هم زموږ د نړيوال شهرت لپاره حياتي ارزښت لري. د بودا ستره او پرتمينه مجسمه زموږ د تاريخ يادگاري ځلې و، دا مجسمه زموږ د ولس هغه لرغونې ارزښت و، چې دوی ورته د کومې بهرنۍ پديدې په سترگه نه

۳. د پوهنې بنسټيز کول:

مور د نړۍ هغه يوازینی نامتجانس هېواد نه يوو، چې څو ژبې لرو، په نړۍ کې داسې هېوادونه ډېر دي چې گڼې ژبې لري. مور د يوه هېواد په توگه د جغرافيايي او اقتصادي عواملو له نظره د پېړيو په اوږدو کې مختلفې تاريخي تجربې لاس ته راوړې دي. همدا ډول مور يوازینی هېواد نه يوو، چې سختې جگړې مو تر شا پرې اېښې او ظلمونه مو تحمل کړي دي. د ازموينې لومړۍ پوښتنه مو دا ده، چې ايا د دې قوت لرو، چې د يوه پياوړي ملت په جوړولو باندې خپل فکر متمرکز کړو او بيا دا چې څو راتلونکې لسيزې د څو تېرو لسيزو په تصفيه او حساب باندې تېرې کړو.

دا مو بايد په ياد وي، چې زموږ ځوان نسل چې د شوروي يرغل پر مهال او يا ترې وروسته زېږېدلی، زموږ د هېواد غوڅ اکثریت جوړوي. دوی نړۍ ته د خپلو تجربو او ارمانونو له سترگيو گوري او اساسي مشکل يې بې روزگاري ده او تر څو چې په هېواد کې يو اغېزناک دولت نه وي راغلی دا بې روزگاري له منځه نه شي تللی، خو که دولت غواړي چې دا مشکل حل کړي، نو مجبور دی چې د ولس په بشري پانگه کې د کميت او کيفيت له لحاظه مثبت او بنسټيز تغيرات راولي.

په تېرو پاتو کې مو ليکلي، چې دا پانگه بايد هم فني وي او هم کلتوري. د فني پانگې معيار له نړيوالو معيارونو څخه عبارت دی، ځکه زموږ انجينير او ډاکټر تر هغه پورې ځان ته باکفايته نه شي وپلې چې خپله تخنيکي پوهه په نړيوالو منل شويو معيارونو ثابته نه کړي، مگر دا حتمي نه ده چې پر نړيوالو معيارونو د ثابتې تخنيکي پوهې خاوند به خامخا کلتوري

منبع په توگه فکر نه شي کولی، خو که ثبات ټينگ شي نو په شته لرغونو اثارو هم کولی شو، چې له يوې خوا يې د نړۍ د تمدنونو د تفاهم مرکز وگرځوو او له بل پلوه په لکونو کسانو ته له دې لارې د ابرومندانه کار زمينه برابره کړو، ځکه هويت يوه فزيکي پدیده نه، بلکه يوه کلتوري پدیده ده او د يوې ټاکلې زماني مودې ستونزې په منځمهال او اوږد مهال کې نه پاتې کېږي.

موږ د زمان په يوه داسې مرحله کې يوو، چې که همدا اوس پر خپلو کلتوري ستونزو باندې په سره سينه شننه وکړو، نو کولی شو د يوې سرتاسري ملي اجماع په چوکاټ کې يې د حل داسې اساسي لارې چارې پيدا کړو، چې په راتلونکي کې د هراfgان د وياړ او سرلوړۍ سبب وگرځي.

۴. اغېزمن نړيوال روابط:

نن ورځ چې اقتصاد نړيوال دی او خبري رسنۍ هم نړيوالې شوې دي، نو په داسې چوکاټ کې د نړيوالو عواملو په پام کې نيولو څخه په غيرملي گټې نه شي تايمينېدې. موږ په ځانگړو شرايطو کې نړيوال اړيکي خپل خاص اغېز لري او دا لازمه کوي چې موږ د خپلو ملي گټو د تايمين په خاطر داسې يو سياست غوره کړو، چې نړيوال اړيکي راته اغېزناکې پايلې په لاس راکړي، چې په دې برخه کې لاندیني اصول اساسي نقش لري:

د قانون او ثبات راوستل، هغه باثباته افغانستان چې قانون په کې حاکم او ثبات په کې ټينگ وي هم د نړۍ او هم د افغان ولس په گټه دی، خو د داسې ثبات د ټينگښت لپاره لومړنی اصل دا دی چې موږ امنيتي بنسټونه په کې رښتينې ملي بڼه د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

کتل، خو اوس له بده مرغه هغه ارزښت زموږ په خاوره کې نشته.

وايي چې يوه سترگه دې وځي پر بله لاس کېږده. معنی دا چې موږ بايد د جگړې له لمبو څخه را پاتې نور اثار خوندي کړو، دا اثار زموږ د هېواد په گوټ-گوټ کې پراته دي. د غور سيمه چې د پرله پسې وچکالۍ له کبله ترې خپل خلک تښتېدلي داسې يو تاريخي منار لري، چې يو مهال ترې د ډيلي د قطب منار د جوړولو لپاره الهام اخيستل شوی و او تر څو چې د جام دا منار تحليل نه شي، نه شو پوهېدای چې د ډيلي د قطب منار څرنگه رامنځته شو.

په همدې ترتيب که غواړو، چې د لاهور د شاليمار مشهور تاريخي باغ په تاريخي وپوهېږو، نو لومړی بايد د ننگرهار د مېلمې باغ ته لاړ شوو. بابر د مېلمې باغ هغه مهال جوړ کړ، چې د کابل حکمران و او کلونه وروسته بيا د ده کورنۍ د مېلمې د باغ نقشه د هند په مختلفو ښارونو کې عملي کړه، چې د لرغوني هند د لاهور شاليمار باغ يې څرگنده بېلگه ده. موږ کولی شو خپل تاريخي شاليد ته په پام سره د نړۍ له نورو هېوادونو سره داسې تماس ونيسو، چې له يوې خوا موږ له بل سره پېژندگلوي ډېره شي او له بل پلوه موږ نوي اړيکي پيدا شي.

د مثال په ډول: موږ پخپل هېواد کې د يوناني سکندر ډېره اوږده تاريخچه لرو او د هغه له مړينې شاوخوا دوه سوه کاله وروسته هم موږ يو ډېر روښانه يوناني باخترې تمدن ساتلی دی. همدارنگه زموږ د بودايي تمدن اثار له جاپان، هند او کوريا سره زموږ د تودو اړيکو سبب کېدلای شي. په اوسنيو امنيتي شرايطو کې افغانستان د ټوريزم په اړه د يوې عمده عايداتي

وغواړي، چې په ملي روحيه سمبال شي.

ب- زموږ ملي عوايد په راتلونکو لسو کلونو کې زموږ د ملي پوليسو، اردو او امنيت د برخې لگښتونه نه شي پوره کولی او د دې بنسټونو موجوديت کم له کمه لس تر شلو کالو پورې منظم امکانات غواړي، نو ځکه لازمه ده چې له خپلو نړيوالو مرستندويانو سره په دې اړه ټينگ توافق ته ورسېږو، چې لس تر شلو کالو زموږ د دې برخې لگښتونه پر غاړه واخلي چې موږ خپل دغه بنسټونه پر خپلو پښو ودروو.

ج- موږ بايد له نړيوالو قواوو سره د تصميم نيونې مشترکې لارې غوره کړو، چې د گډ اعتماد په فضا کې د قوې استعمال داسې بڼه غوره کړي، چې د ولس د منلو وړ وي. خودا موخه هغه وخت عملي کېدی شي چې د ټولو نظامي قوتونو اعلى سر قوماندان يعنې ولسمشر فعال شي او د منظمو معاملاتو او قواعدو د عملي کولو پر بنياد زموږ ملي امنيتي ستراتيژي ټولو بنسټونو او ولس ته څرگنده وي او په لومړي قدم کې د هغو تېروتنو مخنيوی وکړي، چې د ولس د شکايت باعث گرځېدلای شي، ځکه يوه شورشي جگړه بې له منظمې اردو او قضايي او سياسي قوې څخه نه شي ختمېدی. د ثبات تامين دا ايجابوي، چې موږ د هر ولايت او ولسوالۍ په ځانگړنو پوهېږو او داسې تدابير ونيسو چې د ثبات د ټينگولو لپاره گټور وي.

که د داسې ستراتيژۍ په طرحه او پلي کولو باندې وتوانېږو، نو د تصميم نيونې اصلي مرکز به په طبيعي توگه پر افغاني امنيتي بنسټونو باندې متمرکز شي او په تدريجي ډول به د نړيوالو قواو اړتيا کمه شي، چې موږ به بيا د خپل استقلال او ملي گټو د ساتلو اصلي ساتندويان شو.

غوره کړي او په اغېزناکه توگه وکولی شي، چې د مشروع قوت انحصار ترلاسه کړي. د دې برخې د عملي کولو لپاره اړ يوو، چې يوه روښانه امنيتي پاليسي ولرو. زموږ پوليس، اردو او امنيت بايد يوازې د شعار په بڼه نه، بلکې په رښتيني ډول ملي شي او د يوې واحدې پاليسۍ له مخې له نظم سره اشنا شي، چې کاري مداخلې له منځه يوسي او هر ارگان خپل مسؤليتونه او صلاحيتونه وپېژني. د يوې واحدې پاليسۍ ايجاد د دې اهميت زياتوي، چې ولسمشر چې د اساسي قانون له مخې بايد د ټولو لښکرو اعلى سر قوماندان وي خپله دا دنده هم په پوره شهامت اجرا کړي.

د دې تر څنگ بايد د يوې سياسي اجماع په ترڅ کې داسې ډاگيز اصول وضع شي، چې له لارې يې له وسله والو مخالفينو سره رښتيني مذاکرات شوني شي. په يوې سياسي اجماع باندې عمل کول يوازې د يوه اداري او اقتصادي نظام په منځته راتگ عملي کېدی نه شي او په دې برخه کې د ثبات د ټينگښت لپاره بنيادي اصلاحات مهم شرطونه دي.

که موږ د ثبات او قانون د حاکميت لپاره څرگنده طرحه ولرو، نو له نړۍ سره په درې اصولو ژر نتيجې ته رسېږو:

الف- د نړۍ د مرستو لړۍ بايد زموږ د امنيتي بنسټونو د پياوړي کولو لپاره ځانگړې شي. د مخه مو ذکر کړه، چې په مجاهدينو او روزل شويو افسرانو کې د دې ظرفيت وينو، چې په لنډ مهال کې ترې د امنيت په ټينگښت کې کار اخيستی شو، خو په منځمهال او اوږد مهال کې د نويو ځوانانو روزنه حتمي ده، ځکه چې د اصولو په لحاظ يو بریدمن په لسو کالو کې ډگروالی ته رسېدای شي او زموږ نوی نسل به هم وخت

دا ډول مؤسسات رامنځته كړل نو، موخه يې په تخنيكي وسايلو د وروسته پاتې هېوادونو سمبالول و.

په اوسنيو نړيوالو شرايطو كې تخنيكي ظرفيت ډېره وده كړې ده، په اسانه او ارزانه طريقه له يوه پرمختيايي هېواد څخه بل ته ظرفيتونه انتقالېدای شي، چې ژوندی مثال يې د افغانانو د ظرفيت انتقال دی.

د مابین پاکولو په برخه کې افغان مابین پاکانو او مؤسساتو لور ظرفيت پيدا كړی دی او همدا دليل دی، چې نن په ډېرو مابین لرونكو هېوادونو کې افغانان په مشورتي كارونو بوخت دي.

بل مثال يې د نيپال د سولې په پروسه کې د افغان كارپوهانو فعاله ونډه ده، ځكه چې د نظامي قطعاتو په ترتيب کې افغان كاركونكو د معلوماتو د سيستمونو په برخه کې ډېر لور ظرفيت ترلاسه كړي او كله چې په نيپال کې دې ته اړتيا پېښه شوه چې د ماوستانو د قواوو او دولت ترمنځ د سولې پروسه ټينگه شي، نو هغه مهال په ذكر شوي هېواد کې د ملگرو ملتونو مسؤل يو افغان و او له افغانانو يې وغوښتل چې په دې پروسه کې گډون و كړي. پايله دا شوه چې هغه كار چې اروپايي او نور كارپوهانو په شل چنده لور په بيه كاوه افغان متخصصينو په شل چنده ټيټه بيه ترهغو په ډېر اغېزناك ډول ترسره كړ. دا چې زموږ او نيپال ډېر شرايط سره ورته والی لري، زموږ ترمنځ ډېرې ملگرتياوې ټينگې شوې دي او دا ملگرتياوې د دې لامل كېدی شي، چې د نيپال له متخصصينو څخه د دواړه برق او ځنگلونو په احيا كولو کې گټه واخلو، ځكه هغوی په دې برخه کې ډېره کاميابه تجربه لري.

۵. نړيوالې اقتصادي مرستې:

نن ورځ د افغانانو او نړيوالو مبصرينو ترمنځ يوه اجماع موجوده ده او دواړه خواوې په دې باور دي، چې په افغانستان کې د نړيوالو مرستو اغېز محسوس نه دی. يو دليل يې دا دی چې د امريکا مرسته د يوه قراردادي نظام په چوکاټ کې عملي شوې، چې له ۲۰٪ څخه تر ۹۰٪ مرسته بېرته د همدغو شركتونو جوال ته لوېدلې ده او زموږ خلک ترې بې برخې پاتې دي، ځكه يو قرارداد له پنځو تر شپږو لاسو تيرېږي او بيا د افغاني شركت لاس ته راځي چې د لگښت بيه يې له اغېز څخه ډېره ټيټه وي او په نتيجه کې نه افغان او نه هم امريكايي چارواكي په دې پوهېږي، چې څوك څه كوي او كومه برخه د قراردادي په لاس کې ده؟

د ساري په توگه، د امريکا د تفتيش د نړيوالې ادارې له خوا دا څرگنده شوه، چې له ۲۰۰۷ کال څخه تر ۲۰۰۸ کال پورې د امريکا د مرستو مجموعي رقم ۵،۵ ميليارده ډالرو، چې د ياد شوي هېواد د دفاع او بهرنيو چارو د وزارتونو او د نړيوالو مرستو د مستقلې ادارې USAID له خوا عملي کېدلې، خودا مرستې له ۲۲ زرو څخه په ډېرو قراردادونو وپشل شوې وې او نږدې ۴۸ زره قرارداديان يې د عملي کولو ذمه وار وو، مگر په همدې حال کې داسې كوم معلوماتي پروگرام موجود نه و، چې په نتيجه کې د مرستو اغېز معلوم كړي. په همدې ترتيب څو ميليارده ډالرد ملگرو ملتونو پراختيايي پروگرامونو ته هم ورکړل شوي دي، چې مشخصې نتيجه يې څرگندې نه دي.

تر دويمې نړيوالې جگړې وروسته، چې کله ملگرو ملتونو

د دې ظرفيتونو په پرتله د ملگرو ملتونو په اداري ظرفيتونو کې ډېرې ستونزې شته سره له دې چې د دوی له کار څخه په افغانستان کې ۷ کاله تېر شوي، خو دوی نه دي توانېدلي، چې افغان دولت او ولس او نړيوالې ټولنې ته د هغو پيسو حساب ورکړي چې، د دوی له خوا په مصرف رسېدلي دي. د دې مؤسسو اصلي موخه د دولتي بنسټونو پياوړي کول دي، خو دوی د دې پرعکس له دغو بنسټونو سره ناسالم رقابت کوي.

دغه مؤسسات ډېره لږه بودجه لري، چې هغه هم له مرستندويه هېوادونو څخه ترلاسه کوي، خو دوی د دې پرځای چې پراختيايي کارونه تمويل کړي زياته بودجه پر لور و معاشونو او لوړو دفتري لگښتونو لگوي، چې په پايله کې د لوړو معاشونو په وسيله د دولت تکړه کارمندان خپلو لیکو ته جذبوي او په دې کار سره د دولتونو ملاوي ماتوي.

د افغانانو تر منځ هم د دغو مؤسساتو د شفافيت په برخه کې پوره اندېښنې موجودې دي. ما يو وخت په ډېرو ملي او بين المللي مجالسو کې د افغانانو دا اندېښنې وړاندې کړې، خو دا خبره هغه وخت په ثبوت ورسېده، چې يوې نړيوالې محکمې د ملگرو ملتونو د يوه مشر کارکوونکي درغلي ثابته کړه.

ښاغلی گيري هلسټيډ څو کاله په کابل کې د ملگرو ملتونو د UNOPS د څانگې مشر و. دی و توانېده چې له ډېرو مرسته کوونکو سازمانونو څخه لوی قراردادونه ترلاسه کړي او بيا يې افغان او نړيوالو شرکتونو ته ورکړي، خو د محکمې د اسنادو له مخې په ده تور دی چې ډېر ډالري په بده وھلي او غلا کړي دي. د محکمې اسناد په ډاگه کوي چې نوموړي پر خپل هغه کور

باندې چې په کابل ښار کې و، ډېرې زياتې پيسې لگولي وې، ځکه له کوره يې يو مجهز مېلمستون جوړ کړی و او سبا بېگابه په کې مېلمستياوې روانې وې. ښاغلی هلسټيډ له دې څخه منکر دی، خو محکمې افغان او امريکايي دولتونو ته مشوره ورکړې، چې دی مجرم دی او بايد تر عدلي تعقيب لاندې ونيول شي.

د مرستو بله برخه انجوجانو ته تللې او زموږ ولس د دغو نادولتي سازمانونو د کارونو په هکله هم شکمن دی او پوښتنې لري. ځکه داسې چوکاټ چې په کې د ملگرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او د دولت د ټولنيزو بنسټونو کارونه په مؤثر ډول پرتله شي وجود نه لري. ولس په دې عقیده دی چې نادولتي سازمانونه پخپلو کارونو کې شفافيت نه لري او نړيوالې مرستې په ډېر نامؤثر ډول لگېږي.

که د اغېزناکو دولتونو کارنامو ته پام وکړو راته جوتهږي، چې هغه دولتونه چې يوه روښانه پراختيايي موخه او قوي ټيم لري په برياليتوب سره يې د بهرنيو مرستو اختيار په لاس کې اخيستی دی او سمه استفاده يې ترې کړې ده.

جاپان او اروپايي هېوادونه تر دويمې نړيوالې جگړې وروسته و توانېدل، چې په دې کار کې بريالي شي او داسې اغېزمنو هېوادونو مثال وگرځي، ځکه که دا هېوادونه وران شوي هم وو، خو بشري پانگه يې پرځای وه او له دې منجلا به راووتل.

سوپلي کوريا، سينگاپور او ماليزيا هغه بې وزله هېوادونه وو، چې د دويمې نړيوالې جگړې په ترڅ کې يې سخت زيانونه وليدل او کله يې چې خپلواکي هم ترلاسه کړه له اداري فساد

ملي پروگرامونه وړاندې او عملي کړو. په تېرو بحثونو کې مو يولي ځانگړي پېشنهادونه وړاندې کړي دي، چې په وسيله يې کولی شو نړيوالې مرستې تنظيم کړو.

د يوه ملي ساختمان پياوړی سکتور زموږ حياتي اړتيا ده. هر هېواد چې له نړيوالو مرستو څخه گټه اخيستې، يو دليل يې د يوه قوي ساختماني قراردادې سکتور درلودل دي، ځکه چې په نه موجوديت کې يې په تېرو څلورو کلونو کې د افغانستان دولت بيا، بيا په دې ونه توانېده، چې ژمنه شوې پيسې ولگوي، خو دا خبره هم له پامه مه غورزوي چې د يوه قوي ملي ساختماني سکتور لپاره د تدارکاتو د اصولو زده کړه او د مناقصو، حساب ورکونې او نورولازمه قوانينو لور ظرفيت لرل حتمي شرط دی.

۶. بشري پانگه:

د کارپوهانو د تخمين له مخې په تېرو ۷ کلونو کې نږدې دوه ميليارده ډالره نړيواله مرسته د بهرنيو متخصصينو او فني ماهرينو پر معاشاتو او نورو مصارفو لگول شوې ده، مگر له بده شامته تر اوسه د افغانستان هېڅ پوهنتون هم د سيمې او نړۍ پر کچه نه دی برابر شوی او زموږ د کاري ظرفيت مسئله لا تر اوسه هم جنجړه پاتې ده. که تر دې لس چنده زيات نړيوال سلاکاران او ماهرين هم راشي زموږ دولت، اقتصاد او ټولنه يوازې د هغوی په موجوديت نه شي رغېدلی، ځکه چې د بنسټيز بدلون عمده عامل بايد پخپله افغانان وي. د دې هدف د لاس ته راوړو لپاره موږ ته په کار ده، چې په عمومي ډول د پوهې پر ټولو بنسټونو او په ځانگړي ډول د لوړو زده کړو پر د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

سره لاس او گرېوان وو، مگر بيا هم د يوه پياوړي مشرتابه د لرلو په برکت و توانېدل، چې کاري ټيمونه ايجاد او روښانه پراختيايي موخې رامنځته کړي، چې په ترڅ کې يې پر دولت د خلکو باور ټينگ شو. همداراز په اروپا کې ايرلنډ او اسپانيا هم ډېرې بدې ورځې ليدلي دي، مگر د شلمې پېړۍ په نيمايي کې دواړه هېوادونه و توانېدل، چې په اساسي توگه د نظام جوړونې طريقې عملي کړي.

د دې نړيوالو تجربو پر بنسټ ما د ملي پروگرامونو طرحه وړاندې او د انتقالي ادارې پر مهال مې په ځينو سکتورونو کې عملي کړه. ملي پيوستون، ملي مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي، ملي روغتيا او ملي اردو د دې پروگرامونو ښکاره نښې دي، چې د ملگرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او قرارداديانو په پرتله دا پروگرامونه د نړيوالو مبصرينو له خوا بريالي ارزول کېږي.

د دې ترڅنگ چې دا پروگرامونه يولي ستونزې هم لري، خو که چېرې يو پروگرام د واقعي ملي موخو د ترسره کولو لپاره جوړ شي او له افغان ظرفيتونو څخه په کې استفاده وشي، نو نتيجه يې ډېره ژر څرگندېږي.

هر ځل چې موږ يو ملي پروگرام مطرح او وړاندې کاوه، په لومړي سر کې به ورته مرستندويه سازمانونو او دولتونو د شک په نظر کتل، مگر کله به چې په عمل کې د پروگرامونو مؤثريت ثابت شو، نو دوی به هم خپلې مرستې په دغو چوکاټونو کې عيار کړي.

نتيجه گېږي مو بايد دا وي، چې که غواړو د بهرنيو مرستو انسجام تر لاس لاندې ونيسو، نو د دې توان هم بايد ولرو چې

سويه هغه حد ته ورسېږي، چې کوکنار ورته ارزښت و بايلي. د مخه مو وييلي چې زموږ د بزگر ورځنی عايد بايد له پنځوسو افغانیو څخه ۲۰۰ افغانیو ته لوړ شي.

دا عايد برابرول نه يوازې د کرنې په فزيکي او بشري زېربنا باندې پانگونه کول غواړي، بلکې د منظمو بازارونو پيدا کول يې هم ستره اړتيا ده.

په دې وخت کې زموږ لومړنی ستر بازار د ناټو قوه ده او کونښن په کار دی، چې پر دوی باندې د خپلې کرنې بازار وپېژنو. دويم بازار مو چين، هند، ايران او د خليج هېوادونه دي، خو د کرنيزو توکو د بيې په اړه بايد پوه شو، چې اصلي مسئله د کميت نه بلکې د کيفيت ده او د کيفيت لوړول بيا هم په بشري پانگې پورې اړه پيدا کوي.

درېيم بازار مو اروپا ده، خو دې بازار ته لاره پيدا کول ډېر زحمت غواړي، يو چانس دا دی چې اروپا د هيروينو د وارداتو ستر مرکز دی او که د کوکنارو د محوه کولو لپاره موږ کوم پلان ولرو او دوی يې راسره په شريکه عملي کړي، نو له يوه پلوه به مؤثروي او له بله پلوه به هم زموږ په گټه وي او هم به اروپا ته د هيروينو د قاچاق تو د بهير سوړ شي.

څلورم بازار مو امريکا او کاناډا دي، چې د ځانگړو نساجي او زرگري صنعتونو په وسيله دې بازار ته مخه کولی شو، ځکه زرگري او نساجي اموال د وزن له کبله سپک او د بيې له پلوه درانه دي، چې لازمه گټه ترې اخيستلی شو، د دې تر څنگ د مخابراتي سکتور د ودې لپاره هم موږ کولی شو له هند، اروپا او امريکا سره نږدې اړيکي ټينگ کړو.

په هغه پيمانه د صادراتو ډېرول، چې زموږ اقتصادي

مؤسساتو لويه پاملرنه وکړو.

د ملي منځمهاله او اوږد مهاله پلانونو له مخې بايد د بشري پانگې د روزلو او پياوړې کولو زمينه برابره کړو. که چېرې ذکر شوي دوه ميليارده ډالر د افغان پوهنتونونو او نورو زده کړو پر چارو لگېدلي وای، نه يوازې په لنډ مهال بلکې په منځمهال او اوږد مهال کې به هم زموږ د ډېرو دردونو دوا وای.

د اوسنيو تخنيکي وسايلو پر بنسټ يو اغېزناک دولت کولی شي، چې د پوهنې د کيفيت د لوړولو لپاره په ډېره ارزانه بيه اقدامات وکړي.

بعيد درس چې د مخه مو تفصيلي بحث پرې کړی، د دغو تخنيکي وسايلو د کارونې يو ښه مثال دی. د دې لپاره چې نړۍ د لازمو مرستو ورکولو او اړيکو ټينگولو ته قانع کړو نو لازمه ده چې د خپلې بشري پانگې د لومړيتوب په برخه کې يوه داسې ملي اجماع ولرو، چې وروسته په يوه ستر ملي پروگرام بدله شي.

۷. مارکېټ جوړونه:

هېڅ داسې هېواد نشته چې يوازې دې د نړيوالو مرستو پر مټ د هوسا ژوند څښتن شوی وي. له کوريا څخه تر اسپانيا پورې د دوی په اقتصادي ژوند کې لوی بدلون هغه مهال رامنځته شو، چې دوی د مارکېټ جوړولو اساسي طرحې عملي کړې. زموږ په اوسنيو شرايطو کې په دې برخه کې څو اصله ځانگړې ارزښت لري:

الف— د کوکنارو د ورکاوي لپاره بايد زموږ د بزگر د ژوند

تونل يوه بنه نمونه ده، تر تونل وهلو مخکې سالنگ د پېچلې بڼې له کبله د قافلو پر وړاندې يو ستونزمن پېچومی و، خو کله يې چې سينه سوري شوه د اتصال په کړۍ بدل شو.

دا چې بحر ته لار نه لرو د گاونډيو بحري بندرونو ته سوداگريزې لارې پيدا کول راته د وينو د رگونو حيثيت لري. څرنگه چې زموږ په شمالي گاونډي کې امنيت ټينگ دی، نو لازمه ده چې په لومړي گام کې ازبکستان او ترکمنستان ته د ريل گاډي پټلۍ وغځوو او له تور غونډۍ څخه هرات، له هرات څخه اسلام قلعه ته د ريل پټلۍ ډېره مهمه ده چې د ايران له اوسپنيز خط سره وصل شي. همدا ډول له حيرتان او عاقينې څخه بايد دا پټلۍ تر مزار او شبرغان پورې ورسېږي، چې موږ په مستقيمه توگه له قزاقستان، يوکراين، اروپا او روسيې سره وصلولی شي او زموږ ډېر مهم او حياتي واردات لکه تيل، فولاد، لرگي او غنم له همدې هېوادونو څخه راځي. موږ به وکولی شو، چې پر همدغه اعتماد خپل راتلونکي پراختيايي پلانونه طرحه او عملي کړو. د دې تر څنگ د ايران درې عمده بحري بندرونه لکه ابادان، خرم شهر او چابهار هم زموږ لپاره ډېر ستر ارزښت لري. اوس وخت کې له ابادان څخه تر مشهد او اسلام قلعه پورې د ريل پټلۍ شته، خو که چېرې د افغانستان او ايران هغه شريکه پروژه چې دا پټلۍ به تر هراته پورې وغځوي مکمله شي، نو بې له شکه به په هرات او گاونډيو ولايتونو کې ستره پراختيا رامنځته کړي. که څه هم چابهار لار اوسه ډېر امکانات نه لري، خو د فراه او نيمروز ولايتونو د دې لپاره چې اوس د يوه حلقوي سرک په وسيله تړل شوي دي ډېره گټه کولی شي.

ستونزې حل کړي د منظمو مالي بنسټونو په جوړښت پورې اړه لري. که موږ له نړيوالو فني امکاناتو څخه د خپلو مالي بنسټونو د جوړښت لپاره په مؤثره توگه گټه واخلو، نو تر ډېره به زموږ د خلکو په اقتصادي ژوند کې مثبت تغير راولي.

د خلکو د اقتصادي ژوند د بنسټگنې لپاره يو بل مهم عنصر د نړيوالې پانگونې جذبول دي. که چېرې نړيواله پانگونه زموږ د خلکو لپاره د ابرو مندانه کار وسيله وگرځېده، نو موږ به ستره ملي گټه کړې وي. سينگاپور، ماليزيا، ايرلنډ او اسپانيا و توانېدل، چې د نړيوالې پانگونې د جذب لپاره غوره اصول وټاکي او لازم شرايط برابر کړي. مگر زموږ ځانگړو امنيتي شرايطو ته په پام سره موږ ته ډېره ضروري ده، چې د نړيوالې پانگونې د جذب لپاره له دولتونو او مؤسساتو سره د گرتنۍ د سيستم په هکله اقدامات وکړو. په دې برخه کې موږ هغو حقوقي مشورو ته اړتيا لرو، چې زموږ د معدنونو د استخراج لپاره زموږ ملي گټې خوندي کړي.

۸. سيمه ييزه همکاري:

جغرافيه د ژوند حقيقت دی، دا څرگنده ده چې زموږ هېواد په وچه کې پروت دی او زموږ گاونډيان چين، پاکستان، ايران، ترکمنستان، ازبکستان او تاجکستان هم د دې خاورينې کړې پر سر له موږ څخه راتا و دي او هېڅ تغير نه کوي. هندو کش به همپشه د افغانستان د شمال او جنوب تر منځ لکه دېوال ولاړ وي، خو که چېرې جغرافيه ته د سياسي اقتصاد له نظره وگورو، دې نتيجې ته رسېږو چې د جغرافيايي شرايطو ځينې برخې د تغير او بدلون وړ دي او زموږ په هېواد کې يې د سالنگ

په هره اندازه چې د نړۍ هوا تودېږي په هماغه اندازه د اوبو اهميت ډېرېږي او موږ د اوبو يوه داسې سرچينه يوو، چې گاونډيانو ته مو هم پرېمانه اوبه روانې دي، ځکه موږ په څو لسيزو کې د کوم اغېزناک دولت څښتنان نه وو او له همدې کبله مو د اوبو په برخه کې حقوق هم نه دي خوندي شوي. د دې ملي طبيعي پانگې د خوندي کولو لپاره بايد موږ د نړيوالو اصولو پر بنياد له خپلو گانډيو سره يوې موافقې ته ورسېږو.

د سيمه ييزې همکارۍ لپاره ډېر پراخ امکانات شته، مگر څرنگه چې د اروپا تجربه په گوته کوي، سترې موخې بايد پر هغه بنسټ باندې کېښودل شي، چې په عيني واقعيتونو باندې استوارې وي. تر دويمې نړيوالې جگړې وروسته ځينې اروپايي مفکرين په دې فکر وو، چې اوس بايد د اروپا د متحدو ايالاتو يو ستر دولت جوړ شي او موجود هېوادونه يې د ولايتونو حيثيت ولري، مگر واقعينو سياستوالو د نوې اروپا ته داب د ډېرو سکرو او فولادو د اتحاد يې د جوړولو له مخې کېښود او په قدم، قدم له هغه ځايه تر نننۍ اروپايي اتحاديې پورې راوړسېده.

په راتلونکو لسيزو کې به د سيمې او نړۍ پر کچه د ژوندانه په شرايطو کې تغير راشي او هيله ده چې سيمه ييزه اړيکي ورځ په ورځ ټينگ او غښتلي شي، مگر په اوسنيو شرايطو کې موږ د ترانسپورت، ترانزيت، اوبو، برېښنا او پانگونې په برخه کې عملي گامونه اخيستی شو، چې د اعتماد فضا را منځته کړي.

۹. د سيمه ييزې همکارۍ پېش شرط:

په افغانستان کې د سيمه ييزې همکارۍ پېش شرط د يوه

د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

د پاکستان د گوادراو کراچۍ سمندر هډې دواړه زموږ لپاره ډېرې مهمې دي، ځکه گوادرا د کندهار او سوېلي ولايتونو او کراچۍ د ننگرهار او مشرقي ولايتونو خوست او پکتيا په وده کې ډېر مؤثر ثابتېږي، د کراچۍ د سمندري هډې د مديريت ستونزو، د لارې خراب امنيت او د پتليو د نظام گډوډۍ موږ ته هم ستره خساره رسولي ده.

د دې ستونزو د هوارې او د يوه منظم ترانزيتي او ترانسپورتي نظام د راوستلو لپاره بايد افغان دولت او نړيوالې مؤسسې ترانزيت ته لومړيتوب ورکړي. چين زموږ د معادنو په استخراج زموږ د توليداتو د پېرودلو او ودې په برخه کې د خاص اهميت وړ هېواد دی. د بدخشان لوی سرک بشپړېدل له چين سره د لارې د وصل کېدو لپاره غوره گام دی. موږ بايد د انجمن کوتل له لارې بدخشان له کابل سره وتړو او د تاجکستان له لارې له چين سره خپل هېواد وصل کړو. په دويم قدم کې په خپل ټول قوت د يوې افغانستان شموله ريل پټلۍ انتظام ونيسو. زموږ د ټولو صادراتو وزن زيات دی او تر څو چې په يوه قوي او ارزانه ترانسپورتي انتظام باوري نه شو، نو له کار او روزگار به محروم پاتې يوو.

برېښنا داسې يوه حياتي اړتيا ده، چې زموږ او ټولې سيمې وده ورپورې ترلې ده. د برېښنا د توليد داسې نوې لارې شته، چې د سيندونو اوبه بېرته سيندونو ته غورځوي او برېښنا توليدوي. که چېرې موږ دا پروسه په پام کې ونيسو له خپلو گاونډيانو سره په مشترکه توگه گټور گامونه اخيستی شو، چې په ځانگړي ډول شمالي گاونډيان را سره د امو د سيند په برخه کې مرسته کولی شي.

د عادلانه نظام لار ————— اشرف غني احمدزی

ملي هويت او ملت جوړونه ————— ۲۲۷

اغېزناک دولت، متحرک اقتصاد، پياوړي افغان هويت او اغېزناکې نړيوالې همکارۍ په منځته راتگ کې نغښتې دي. د دې کتاب د ليکلو ستر هدف دا دی، چې هر افغان له خپلې ژبې، سمت، جنس او نورو ټولو ټولنيزو خصوصياتو سره د دې خاورې حقدار او کوربه وگڼل شي.

په دې کتاب کې زما نظريات او وړاندیزونه د يوې ټولگې په توگه وړاندې شوي، چې وطنوالو ته د بحث زمينه برابره کړي او هيله مې داده چې دا نظريات د يوه ملي سراسري بحث په ترڅ کې وده وکړي، تقويه شي او د يوې ملي اجماع لپاره د خلکو پر وړاندې رامنځته شي، ځکه مور هغه وخت کولی شو چې په خپل ژوند کې تغير او بدلون راولو چې کله يوې ملي اجماع ته ورسېږو. اميد او اريم چې د خپلو راتلونکو نسلونو د هوسا ژوندانه د تامين لپاره سترې ملي موخې عملي کړو.

ومن الله التوفيق

سو کاله افغانستان او نېکمرغه ولس

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**